

પ્રાગલ્ભ્ય સ્વરનાદિ,
અર્થાત્
પ્રાપ્તિ સ્વરનાદિનું
અર્થવ્યવસ્થાપન

“પાપનો બોલો વહન કરવાને
 હું મનુર તો છુંજ; જેનો જેટલો
 બાર હોય તેટલો મારા માથાપર
 ચઢાવી દો, અને તમે સર્વે ‘હરિ’
 બોલી હરિપ્રેમમાં ઉન્મત્ત થઇ
 પ્રેમના રાજ્ય તે વૃન્દાવનમાં જાઓ;
 હું દૂરથી તે બોધ સુખી થઇશ”.

પાગલ (રનાઈ)

रात विद्यापीठ ७ राज्य
[तत्पश्चात् विद्यापीठ विभाग]

२५/०८/२०११ [दिनांक]

११/१२/०१ ८२०११८१
मध्यम

११/१२/०१

પાગલ હરનાથ
અર્થાત્
શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી

દ્વિતીય ખંડ

“ શ્રી હરનાથ સોસાયટી ”
(સ્થપિત ૧૯૨૧)

પ્રથમ સંસ્કરણ

શ્રીહરનાથાઠ ...૮૦

સંવત... ૨૦૦૧-માર્ગશીર્ષ

સને ... ૧૯૪૪-ડિસેમ્બર

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
કાર્યાલય
મુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૫૦૮૨

પ્રાપ્તિસ્થાન:—

“ શ્રી હરનાથ સોસાયટી ”

“કૃષ્ણકુંજ,” રીજ રોડ, મલબાર હીલ,
મુંબઈ.

“ શ્રીકુસુમહરનાથ બે-આના ટ્રસ્ટી-સરી ”

“પિતળ બિલ્ડિંગ”, સી. પી. ટ્રેન્ક,
ચિફ્લબ્રાઈ પટેલ રોડ, મુંબઈ.

ઉપહાર-પત્ર

આ

જાગલ સરનાથ,
અર્ધાત્
શ્રીસરનાથજીના અપૂર્વ પત્રાવલી

નામક ગ્રન્થનો
દ્વિતીય ખંડ

શ્રીમતી/શ્રીમા

.....ને

.....તરફથી

પ્રીત્યુપહારરૂપે

આપવામાં આવ્યા છે.

તારીખ.....

પ્રકાશક:-

“શ્રી હરનાથ સોસાયટી”

“કૃષ્ણ કુંજ”, રીઝ રોડ,

મલખાર હીલ, મુંબઈ, વતી

જગમોહનદાસ ધરમદાસ શેઠ

મુદ્રક:-

જગન્નાથ પૂનલલ ડોક્ટર

શ્રી ગ્રામીકા પ્રેસ,

“કલ્યાણદાસ બિલ્ડિંગ”,

૨૨, ગોવાલિયા ટેન્ક રોડ,

મુંબઈ ૭.

શ્રીરાધાકૃષ્ણ ચુગલ

(Copyright.)

ધી હરનાથ સોસાયટી ગ્રન્થમાલા—નં. ૮

પાગલ હરનાથ
અર્થાત
શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી
(દ્વિતીય ખંડ)

અનુવાદક
જગમોહન કલ્યાણદાસ

ધી હરનાથ સોસાયટી
“દ્રુપદ કુળ”, રીંગ રોડ, મલબાર હીલ,
મુંબઈ

“ધી હરનાથ સોસાયટી”એ
* આ પુસ્તક સંબંધના સર્વ હકકો
કાયદાનુસાર પોતાને રવાઘીન રાખ્યા છે.

શ્રીરાકુર શ્રીહરનાથજી

શ્રીકુસુમ કુમારી દેવી

(Copyright.)

હે પ્રેમસ્વરૂપ યુગલપ્રભો !

— પ્રભુપ્રેમની —

— મધુરિમાનું પાન કરાવનારા —

— આપના જ પત્રોનો —

— આ દ્વિતીય સમૂહ —

— અંગ્રેજીએ —

— આપને જ —

— અર્પીએ છીએ —

مغشوق کبریا کے عشق میں دل ہے جناب کا

اشعار سے پکلتا ہے جو بن شباب کا

انسان و جن و حور و ملک ہے کیا مجال

اوصافِ کلہہ سکین جو نہر تہ جناب کا

بندہ جگموند اس کلیانداں

નિવેદન

પ્રથમ કૃપાલુ શ્રીહાકુર શ્રીહરનાથજી મહારાજની અને ઝેઝેશ્રીથી અભિન્ન એવાં એમનાં દયાસ્વરૂપા ધર્મપત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવીની માત્ર કૃપાથી જ, મુંબઈની ધી હરનાથ સેત્સાયટીને, “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી,” નામક ગ્રન્થનો દ્વિતીય ખંડ આજે પ્રકટ કરતાં અતિ આનંદ થાય છે.

શ્રીહાકુરજી શ્રીહરનાથજી જગતભરમાં પાગલ હરનાથને નામે સુવિખ્યાત છે. ઝેઝેશ્રીએ લખેલા પત્રસમૂહના ગ્રન્થો પાણુ “પાગલ હરનાથ” એ જ નામે સુવિખ્યાત છે.

જેના કારણસંલિલમાં જીવન-મરણની છાયા અનવરત ભાસમાન થતી રહેતી હોય છે એવા અને જે કવચિત્ ધીરે ધીરે તો કવચિત્ તીવ્રગતિમાન થઈ વધ્યા કરે છે એવા કલિકાલ પ્રવાહમાં ઘસડાઈ જતા પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા અને કરુણાથી આક્રાન્ત થઈ, અનંત શાન્તિ અને અભયનાં દાન આપવા શ્રીહાકુર શ્રીહરનાથજીનું અવતરણ થયું છે.

“સત્ય” કાંઈ અમુક દેશને માટે જ કે અમુક કાલને માટે જ હોઈ શકે નહિ. “સત્ય” તો સર્વદેશ અને સર્વકાલ માટે જ હોવું જોઈએ. આનું નામ જ “સનાતન” સત્ય. આવું સત્ય તે જ ખરો ધર્મ, તે જ “સનાતન” ધર્મ, તેજ “વિશ્વધર્મ”. બાકી બધાં તો જાતીય ધર્મો, સંપ્રદાયો, મંજરૂબો, વગેરે. આ “સનાતન” ધર્મનો કદિપણુ નાશ થતો જ નથી; થાય છે માત્ર તેની “ગ્લાન્તિ”; અને કાલના

ગુણે કરી જ્યારે “સનાતન” સત્ય કે “સનાતન” ધર્મ ઉપર જ્ઞાનિ છવાઈ જાય છે ત્યારે જ વિશ્વમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થળોએ અને ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓમાં, ભિન્ન ભિન્ન કાલે, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મો હસ્તિમાં આવે છે. પરંતુ આવા ધર્મો તે “સનાતન” ધર્મ તો નહિ જ. આવા ધર્મો તો જાતીય ધર્મો, સંપ્રદાયો, મજહબો, વગેરે હોય છે; અને આવા જાતીય ધર્મોમાં, સંપ્રદાયોમાં અને મજહબો વગેરેમાં દેશ અને કાલને લઈને તેમ જ પ્રસંગોચિત જેમ જેમ વધારા, ઘટાડા, સુધારા, ફેરફારો, વગેરે કરવામાં આવે છે અથવા થતા જાય છે તેમ તેમ આવા જાતીય ધર્મોમાં, સંપ્રદાયોમાં અને મજહબો વગેરેમાં રહેલું મૂળ “સનાતન” સત્ય વધુ ને વધુ ઢંકાતું જાય છે અને તેને બદલે અસત્યનો-અધર્મનો-“અભ્યુત્થાન” થાય છે. અને માત્ર આમ થવાને કારણે જ જગતમાં ધર્મના નામથી-ધર્મના બદાના હેઠળ-મારામારી, ઝઘડા, યુદ્ધો વગેરે થાય છે અને શાન્તિને સ્થાને અશાન્તિ પ્રવર્તે છે. મતલબ કે “સનાતન” ધર્મ એટલે કે “વિશ્વધર્મ” ભૂલી જવાથી જ જગતમાં અશાન્તિ અને તેની પાછળ દુઃખ આવે છે.

આ “સનાતન” સત્ય તે પ્રભુનું પ્રેમસ્વરૂપ અને તેની પ્રાપ્તિ કરવાનો માત્ર એક જ ઉપાય-પ્રભુનું નામ છે.

શ્રીહાકુરજી સ્વયમ કહે છે, “કૃષ્ણનામ કદાચ પણ ભૂલતા નહિ. ખાતાં, સૂતાં, નાચતાં, ગાતાં નામ-સ્મરણ કરતા રહેજો અને નિજ-જનને પણ સ્મરણ કરાવજો. નામ ઉપર નિર્ભર થઈ, બદ્ધ જીવ મુક્ત થઈને, જેમનું તે નામ છે તેમને અવશ્ય મેળવશે એમાં કાંઈપણ સંદેહ

નથી. યોગ, તપસ્યા, ઇત્યાદિમાં ડગલે ડગલે પગ સરકી જવાનો ભય રહ્યો છે. આ જ કારણથી આમાં ફલાફલ અનિર્દિષ્ટ-અચોક્કસ-છે. પરંતુ નામનો આશ્રય કર્યાથી કોઈપણ જાતના ભયનું કારણ જ નથી. ખીજા માર્ગોમાં નાત-જાતનું પાર્થક્ય રહેલું છે. યોગના માર્ગમાં હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન, ઇત્યાદિ મધ્યે કેટલું બધું પાર્થક્ય રહેલું છે; પરંતુ નામના માર્ગમાં બધી જ એકતા છે. સર્વત્ર જ સમતા છે. હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન, ઇત્યાદિ સર્વે જ પોતાપોતાની માળા લઈને તે જ દયામયનું જુદી જુદી બાણાઓમાં નામ લે છે. માટે કહું છું, કે આવો નિત્ય, શુદ્ધ અને સર્વવાદસંમત માર્ગ ખીલે કોઈએ નથી. તેથી કરીને સર્વકોઈ ભૂલીને પ્રાણના આનંદથી નામમાં રૂખ્યા રહેા.” (જુએ પત્રાંક ૧૫).

શ્રીહાકુરજીના અવતરણની અનેક વિશિષ્ટતાઓમાંની એક, એઓશ્રીની નામ-માહાત્મ્યની આ “સર્વવાદસંમત” અને અપૂર્વ “સનાતન” શિક્ષા છે. આ “સનાતન” અને “વિશ્વમાન્ય” શિક્ષાને લઈને જ વિદેશીઓ તથા અન્ય ધર્માવલંબીઓ શ્રીહાકુરજીને પ્રભુ તરફથી પયગામ લાવનાર પયગમ્બર (Prophet) તરીકે માને છે.

શ્રીહાકુરજીએ ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે વસતા ભિન્ન ભિન્ન જાતના અને ધર્મોના જનાસુઓને તેમ જ પોતાના ભક્તો અને સંયંધીઓને તથા અન્ય જનોને આ “અપૂર્વ” પત્રો લખીને, જીવનું પોતાનું પ્રેયસ્ (અને નહિ કે પ્રેયસ્) શેમાં સમાયલું છે તે સમજાવી, તેઓને પ્રભુ-પ્રેમ-દાન તથા પ્રભુ-નામ-દાન આપી તેઓના જીવન-યાત્રા-

પથમાંથી માયાનો તાપ દૂર કરી તેઓની જીવન-યાત્રામાં શાન્તિની શિતલતા આણી છે.

ધર્મ-તત્ત્વ, સૃષ્ટિ-રહસ્ય, જન્મ-મરણ, માયા, વગેરે શું છે?, આપણે કોણ છીએ?, આપણું કર્તવ્ય શું છે?, ઇત્યાદિ વિષયોએ તો પુરાતન કાલથી માંડીને આજ દિન સુધી ભરતખંડના તેમજ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાઓને મૂંઝવી નાખ્યા છે. પરંતુ હાલના સમયમાં આ સર્વે વિષયો વિષેના ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક ગ્રન્થો વાંચવાનો કે સમજવાનો અવકાશ જ ક્યાં છે? આ સર્વે ગૂઢ અને રહસ્યાત્મક વિષયો વિષે વિચારણા કરવાનો અવસર જ ક્યાં છે?

પરંતુ કૃપા અને કરુણા નિધાન શ્રીહાકુરજીએ તો શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, ઇત્યાદિ સર્વે શાસ્ત્રોનો નિચોડ કાઢી પોતાના આ “અપૂર્વ” પત્રોદ્ધારા આ સર્વે પ્રશ્નોના સરલમાં સરલ અને સાદામાં સાદા ઉત્તરો આપીને આપણી મૂંઝવણો દૂર કરી આપણને અજ્ઞાનિતરૂપે કૃષ્ણ-પ્રેમ-દાન અને કૃષ્ણ-નામ-દાન આપી આપણાં જીવનો સાર્થક કરી આપ્યાં છે.

શ્રીહાકુરજીની આ “અપૂર્વ પત્રાવલી”ના ગ્રન્થો, મૂલ બંગાલી ભાષામાં, ઘણાં વર્ષો પૂર્વે ચાર ખંડોમાં પ્રકટ થયા હતા. પ્રથમ અને દ્વિતીય ખંડોના અંગ્રેજી તથા મરાઠી ભાષાઓમાં અનુવાદો પણ થઈ ચૂક્યા છે અને અંગ્રેજી અનુવાદની અનેક આવૃત્તિઓ પણ થઈ ચૂકી છે. મરાઠી અનુવાદ તો અમારી ધી હરનાથ સોસાયટીએ જ પ્રકટ કર્યો છે. આ ગ્રન્થોત્તુ નામ “પાગલ હરનાથ અર્થાત્

શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી” એવું રાખવામાં આવ્યું છે પરંતુ અમોએ આ નિવેદનની શરૂઆતમાં જણાવ્યું છે તેમ આ ગ્રન્થો તો “પાગલ હરનાથ” એવા નામથી જ સુવિખ્યાત છે.

આ “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરકનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી”ના ચારે ખંડોમાંથી શ્રીહાકુરજીએ પોતાનાં ધર્મપત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવીને લખેલા સર્વે પત્રો ઉદ્ધૃત કરી તેનો, અમારા વડીલ ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસે કરેલો, ગુજરાતી અનુવાદ, એક ખાસ સ્વતંત્ર પુસ્તકરૂપે, નામે “શ્રીહાકુર હરનાથના પત્રો, પોતાનાં પત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવી પ્રતિ,” ગત સંવત્ ૧૯૯૮ની કાર્તિક શુકલ પ્રતિપદાને દિવસે અમારી ધી હરનાથ સોસાયટીએ જ પ્રકટ કર્યો હતો.

તેજ પ્રમાણે “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી,” ખંડ ૧, જે બંગાલી ગ્રન્થ નામે “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથેર અપૂર્વ પત્રાવલી”ના ખંડ ૧ નો, અમારા વડીલ ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસે જ કરેલો, ગુજરાતી અનુવાદ છે, તે પણ અમારી ધી હરનાથ સોસાયટીએ જ ગત સંવત્ ૧૯૯૮ની શ્રીવિજયાદશમીને દિવસે પ્રકટ કર્યો હતો.

અત્રે અમોને જણાવતાં અતિ આનંદ થાય છે કે શ્રીહાકુરજીએ પોતાનાં ધર્મપત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવીને લખેલા સર્વે પત્રોનું ઉપરોક્ત ખાસ સ્વતંત્ર પુસ્તક “શ્રીહાકુર હરનાથના પત્રો, પોતાનાં પત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવી પ્રતિ”ની પ્રથમ સંસ્કરણની સઘળી પ્રતો, મુદ્રણાલય-

માંથી આવ્યા પછી માત્ર દોઢ માસમાં જ ખપી ગઈ હતી.

તે જ પ્રમાણે ઉપરોક્ત “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી”ના ખંડ ૧ ના પ્રથમ સંસ્કરણની સઘળી પ્રતો મુદ્રણાલયમાંથી આવ્યા પછી માત્ર એ માસમાં જ ખપી ગઈ હતી અને મહાગુજરાતના વાંચકવૃન્દના માત્ર અતિ આગ્રહથી જ અમેને ઉપરોક્ત ખંડ ૧ નું દ્વિતીય સંસ્કરણ છપાવવાની ફરજ પડી હતી અને અમેને જાણાવતાં વધુ આનંદ થાય છે કે આ દ્વિતીય સંસ્કરણની પણ સઘળી પ્રતો મુદ્રણાલયમાંથી આવ્યા પછી માત્ર ટુંક સમયમાં જ ખપી ગઈ હતી.

ઉપર જણાવેલી બીનાઓ મહાગુજરાતના વાંચક-વૃન્દની ધાર્મિક ભાવનાઓનો અચૂક પુરાવો છે અને અમે એ ભાવનાઓને વધુ પુષ્ટિ આપવા માટે ઉપરોક્ત બે ગ્રંથોનાં વધુ સંસ્કરણો જરૂર બહાર પાડત પરંતુ હાલના સમયમાં કાગળની અને બીજી અનેક મુશ્કેલીઓને અંગે કરી ઉપરોક્ત બે ગ્રંથોનાં વધુ સંસ્કરણો બહાર પાડવા કરતાં, શ્રીહરજીની “અપૂર્વ પત્રાવલી”ના દ્વિતીય ખંડનો, અમારા વડીલ ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસે કરેલો, આ ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકટ કરવા યોગ્ય ધાર્યું. શ્રીહરજીની “અપૂર્વ પત્રાવલી”ના દ્વિતીય ખંડના આ ગુજરાતી અનુવાદમાં શ્રીહરજીએ પોતાનાં પત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવીને લખેલા પત્રોનો સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રીહરજીએ શ્રીમાતા હાકુરાણીને લખેલા સર્વે પત્રો તે એક ખાસ સ્વતંત્ર પુસ્તક રૂપે, નામે “શ્રીહર હરનાથના પત્રો, પોતાનાં પત્ની શ્રીકુસુમ-

કુમારી દેવી પ્રતિ,” અમારી ધી હરનાથ સોસાયટી બહાર પાડી ચૂકી છે.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે મહાગુજરાતનાં ધર્મસંસ્કારી નરનારીઓ અમારા આ નવીન ગ્રન્થ નામે “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીથી અપૂર્વ પત્રાવલી”, ખંડ ૨ ને પૂર્વવત્ જ સપ્રેમ વધાવી લેશે અને અમારી ખાત્રી છે કે આ ગ્રન્થ તેઓને ભગવત્પ્રેમપ્રાપ્તિમાં અદ્વિતીય સહાય થઈ પડશે.

હવે અમે અમારું આ નિવેદન સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે અમારા વડીલ ભાઈ શ્રી જગમોહનદાસ કલ્યાણદાસે કરેલા આ ગુજરાતી અનુવાદ વિષે, અત્રે એ બોલ કહેવા ઉચિત ધારીએ છીએ તેમ જ અમારી કરજ પણ સમજીએ છીએ. અંગાલી ભાષાના વિશિષ્ટ ભાવો અને તેમાં ખસુસ કરી શ્રીહાકુરજીની મૂલ અંગાલી ભાષાના આછા આછા ભાવો તથા ભાવોની વિવિધ અને સૂક્ષ્મ છાયાઓ સંપૂર્ણ રૂપે આ અનુવાદમાં લાવવા ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસ સફલ નીવડયા છે તેને માટે અમે ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અમારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે ગુર્જર ધર્મ-સાહિત્યમાં ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસના અનુવાદ ગ્રન્થો ઉચ્ચ કોટીમાં ગણાઈ, મહાગુજરાતનાં નરનારી વાંચકવૃન્દને અતિપ્રિય અને માન્ય થઈ પડશે જ.

છેવટમાં, ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસે જેવી રીતે “શ્રીહાકુર હરનાથના પત્રો, પોતાનાં પત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવી પ્રતિ” નામક ગ્રન્થ તથા “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી,” ખંડ ૧, નામક ગ્રન્થ પ્રકટ કરવા

અમારી “સોસાયટી”ને અનુમતી આપી હતી તેવી જ રીતે
 “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી,”
 ખંડ ૨, નામક આ અનુવાદ-ગ્રંથ પણ પ્રકટ કરવા
 અમારી “સોસાયટી”ને અનુમતિ આપી છે અને મજકુર
 અનુવાદ-ગ્રંથના સંબંધમાં પોતાના સર્વે હક્કો અમારી
 ધી હરનાથ સોસાયટીને સોંપી દીધા છે, તેને માટે અમે
 ભાઈ શ્રીજગમોહનદાસ પ્રતિ અમારી કૃતજ્ઞતા અત્રે
 પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

અંતિમમાં શ્રીઠાકુર શ્રીહરનાથજીને તથા એઓશ્રીથી
 અભિનંદ એવાં એમનાં ધર્મપત્ની શ્રીકુસુમકુમારી દેવીને
 અમે એટલી જ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આ “પાગલ
 હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી,” ખંડ ૨,
 નામક ગુજરાતી અનુવાદ-ગ્રંથ, મહાગુજરાતના ધર્મ-
 સંસ્કારી નરનારીઓની ભગવતપ્રેમપિપાસાની પરિતૃપ્તિ
 કરવા સફલ થાઓ !

મુંબઈ,
 શ્રીહરનાથાભિનન
 શ્રીકુસુમકુમારી દેવી
 જન્મદિન,
 તા. ૧૫-૧૨-૪૪.
 શ્રીહરનાથાબ્દ ૮૦.

ધી ઓર્ડ ઓફ કન્ડોલ,
 “ ધી હરનાથ સોસાયટી,”
 મુંબઈ.

શ્રીરાધાકૃષ્ણામ્બાં નમઃ।

પાગલ હરનાથ

અર્થાત્

શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી

—(૦)—

દ્વિતીય ખંડ

—૦—

પત્રાંક ૧

બાબા પૂર્ણ!—(પૂર્ણચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય)

તમારા પત્રે મને ઘણા જ આનન્દ આપ્યો છે. બાબા, આ જગતમાં બધા જ દેવાદાર છે. પરંતુ કોઈનું દેવું ઓછું તો કોઈનું વળી વધારે છે—આ જ માત્ર પ્રભેદ છે. કરેલાં કર્મોનું ખરેખરું પ્રાયશ્ચિત્ત પશ્ચાત્તાપ જ છે. પરંતુ આટલું તો ઠીક ધ્યાનમાં રાખજો, કે એક વારના પશ્ચાત્તાપ પછી બીજી વાર પશ્ચાત્તાપ થઈ શકતો નથી. ત્યારે તો કર્મને વિષે અભ્યાસ થઈ પડે છે. માટે પશ્ચાત્તાપની સાથે સાથે જ તે કર્મનો પણ હંમેશને માટે ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. બાબારે! અસત્સંગમાં પશ્ચાત્તાપ ઇચ્છા ન હોવા છતાંએ કેટલાંએ અન્યાય કર્મો કરવાં પડે છે. માટે કહું છું, કે અસત્સંગનો હંમેશને માટે ત્યાગ કરવો જોઈએ. સત્સંગને માટે હંમેશ પ્રાર્થના કરજો. જે દ્રવ્યને વિષે ઇચ્છા કરી શકાય છે તે કદિ પણ દુષપ્રાપ્ય

પાગલ રનાધ,

હોતું નથી. માટે કહું છું, કે મળે વા ન મળે, છતાંએ સત્સંગની અભિલાષા મદાએ રાખજો અને તમે જોશો કે નિશ્ચય જ તે મુશ્કામય કૃષ્ણ તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરી આપશે. તે વેળાએ એક પલકમાં તમે રાજ્યકવર્તી થઈ પડશો અને ચિરદિનને માટે કૃતાર્થ થશો. આટલું તો સત્ય જ જાણજો કે જે લાલ કૃષ્ણસંગમાં પણ ફુલ્લ છે, સાધુસંગમાં તે અતીવ સુલભ છે. સાધુપુરુષોને આ માન કૃષ્ણે જ આપ્યું છે. સાધુપુરુષોએ પોતાનું સર્વસ્વ કૃષ્ણપાદપદ્મમાં સોંપી દીધું છે, માટે જ કૃષ્ણે પણ તેઓનું આટલું માન વધાર્યું છે. માટે કહું છું, કે સાધુસંગ અને સાધુસેવાને જીવનનું પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય કરી રાખજો. પાસે પૈસો ન હોય તો મધુર કથાદ્વારા અને નિજ શરીરદ્વારા, જ્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી, બીજાનું ભલું કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. આ વિષયમાં ભ્રમવશ થઈને કોઈને પણ કષ્ટ દેવાનો પ્રયત્ન અથવા તો સંકલ્પ પણ કરતા નહિ. અસત્-વિચારને હંમેશાં માટે હૃદયમાંથી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. નીચ કર્મ કરતાં નીચ વિચારની શક્તિ વધારે છે. આટલા માટે જ હઠયોગ કરતાં રાજયોગ વધારે પ્રશંસનીય છે. એકને કર્મ કહી શકાય અને બીજાને વિચાર કહી શકાય. વિચારની એટલી બધી શક્તિ છે, કે જે વસ્તુ અસ્તિત્વમાં નથી તેને અસ્તિત્વમાં લાવી શકે છે, અદૃશ્ય વસ્તુને દેખાડી આપે છે અને વળી અ-ધરને ધરી શકે છે. માટે કહું છું, કે તમે તમારા વિચારોને હંમેશ શુદ્ધ રાખતા

અપૂર્વ પાઠવણ

રહેજે. વિચારો શુદ્ધ થયેથી જ ધોર અંધકારવાળા ઓરડામાં વિદ્યુતનો પ્રકાશ ઝળઝળા ઊઠશે, તે વેળાએ ખીખું કથું એ અજાનિત રહેશે નહિ, નખદર્પણવત્ સર્વ કાંઈ જોઈ તેમજ સમજી શકાશે. તે વેળાએ પૂર્ણાનંદ મેળવી ચરિતાર્થ થવાશે. પિતામાતાની સાક્ષાત્ ઇશ્વરજ્ઞાને પૂજા કરવી જોઈએ અને તેમ કર્યાથી જ તે દયામય હરિની દયા મળી શકે છે. જે વ્યક્તિ નિજનાં જન્મદાતા માયાપતું જતન કરી જાણતી નથી તે વ્યક્તિ કેવી રીતે ઇશ્વર સાથે માયાપનો સંબંધ બાંધી તેમની સેવા કરવા શક્તિવાન થાય ? તમે તો જાણો છો, બાપા, કે “Charity begins at home.” એ જ પ્રમાણે સર્વ કાંઈ “begins at home.” આ ક્ષણે આ વિષયમાં મન નહિ લગાડશો તો હંમેશને માટે negligent student ની માફક તમને ખોટી જોડણીઓ કરવાની ટેવ પડી જશે. માટે કહું છું, કે પ્રથમ પાઠ તો બહુ જ મન લગાડીને કરવાનો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. માયાપની સેવા એ આપણો પ્રથમ પાઠ છે. આમાં જો મન ન લગાડયું તો હંમેશને માટે Careless રહી જવાશે અને એક વાર તેમ થયું તો છેવટની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવામાં ખોટી મુશ્કેલી આવી જીબી રહેશે. પિતામાતાને મનુષ્યદેહમાં સાક્ષાત્ ઇશ્વર સમજી તેમની સેવા અને ભક્તિ કરજો. જો કોઈ ચર્મચક્ષુથી ઇશ્વરને in flesh and blood જોવા ચાહે તો તેઓએ પોતાનાં માતાપિતાને જોવાં. જે પ્રમાણે Entrance examination માં પાસ

પાગલ રૂનાઈ

થયા વગર graduate થવાની ઇચ્છા રાખી શકાય નહિ તે જ પ્રમાણે આ પિતામાતાની સેવારૂપ Entrance પરીક્ષા આપ્યા વગર College માં દાખલ થવાની ઇચ્છા રાખવી તે તો ગાંડા માણસનું જ કર્મ ગણાય. માબાપ જે પ્રમાણે પૂજનું ધન છે તે જ પ્રમાણે સ્ત્રી પણ આદર અને પ્રેમનું ધન છે. સ્ત્રીને સામાન્ય એક ખેલાની સંગિની ગણી આપણી માફક હાથજવાનો પ્રયત્ન કોઈ ન કરે ! અનેક કર્મો કરવામાં આપણી શક્તિ નથી માટે જ તેમનું સાદાચ્છ લઈ આપણે સશક્તિ (શક્તિમાન) થઈને આ જગતમાં કાર્યો કરી શકીએ છીએ માટે જ તેમનું નામ શક્તિ. તેઓ ધર્મમાં અને કર્મમાં સદાયતા કરે છે માટે જ તેમનું નામ સદૃઢમિણી છે. અને વળી સંતાનને ગર્ભમાં ધારણ કરે છે માટે જ તેમનું નામ જન્યા છે. માટે કહું છું, કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ સર્વે અવસ્થાઓમાં સ્ત્રી આપણી પ્રધાન સહાય છે. આપણે જે નરકમાં જવાની ઇચ્છા કરીએ તો તેઓ જ લઈ જશે અને વળી સ્વર્ગનો માર્ગ પણ તેઓ જ દેખાડી આપે છે, વૈરાગ્ય અને મોક્ષનો માર્ગ પણ તેઓ જ દાખવી શકે છે. આ કારણથી તેઓની અવમાનના કરવાની ઇચ્છા કદિ પણ કરવી નહિ. જગત્તી સર્વે જ સ્ત્રીઓને યથાયોગ્ય માન આપવાનું ભૂલતા નહિ. રાજકર્મચારીઓ માફક તેઓ-માંના કોઈ પકડે છે, કોઈ ફાંસીનો તો કાઢી છોડવાનો હુકમ આપે છે; જે, જે કરવા આવ્યાં છે તે કર્યાં જાય છે.

અપૂર્વ પુનાવળ

જેઓ નરકે જવાની ઇચ્છા કરે છે, અતિ આનંદે તેઓને લઈ જવાને માટે કોઈ વેશ્યા, તો કોઈ રાક્ષસી, તો વળી કોઈ પિશાચીરૂપ ધારણુ કરી વિચરણુ કરે છે. અને તેઓ જ વળી નિજ રક્ત આપી આપણું પોષણુ કરે છે. તેઓ જ આનંદથી મોક્ષપથ દેખાડી દે છે. માટે કહું છું, કે સ્ત્રી ગમે તે હો, તેઓની અવમાનના કરતા નહિ. તેઓ જ આપણા જવા આવવાના માર્ગમાં ઊભાં રહીને આપણને આપણા ઇચ્છિત સ્થાનમાં લઈ જાય છે. તેઓ સર્વ જાતના ખેલ જાણે છે. આ કારણને લીધે તેઓ સાથે જીંધો ખેલ ખેલવા જતા નહિ. કૃષ્ણ કૃપાથી તમે લોકો આનંદમાં રહેથી જ મને પણ આનંદ છે. કૃષ્ણ-નામ જૂલતા નહિ, આ જ મૂલ-મંત્ર છે. કૃષ્ણ-નામ કરતાં બીજો મંત્ર છે જ નહિ. શયનમાં તેમ જ સ્વપ્નમાં પણ આ મંત્ર જૂલતા નહિ. નામ લેતી વેળાએ પવિત્રતા અપવિત્રતાનો વિચાર કરતા નહિ. નામ નિત્ય શુદ્ધ છે. નામ લેતાં વેંત જ સર્વ પ્રકારની અપવિત્રતા દૂર પલાયન કરી જાય છે.

તમારા લોકોનો

૯૨

પત્રાંક ૨

પ્રિય હેમદાદા !—(શ્રીહેમચંદ્ર ઘોષ)

ઘણે વખતે આપનો પત્ર મળ્યો. આપલોકો શ્રીધામ વૃન્દાવન દર્શન કરી પવિત્ર થયા છો સાંભળી હું બહુ જ આનંદિત થયો છું. હું ઘણો હતભાગી છું, માટે જ તો મારા ભાગ્યમાં વૃન્દાવન દર્શન ઘડાયું નહિ. હવે જો ચિરજીવન આનંદમાં વ્યતીત કરવું હોય તો તે વ્રજરાજના મધુર નામનો આશ્રય કરો. કૃષ્ણ—નામ કરતાં મધુર નામ જગતમાં ખીજું છે જ નહિ. નામ જ સર્વ શક્તિનો પ્રધાન આધાર છે. નામ ભૂક્ષતા નહિ. જગતમાં આવીને તુરંત આનંદમાં તો જીવન અનેક દિવસ વ્યતીત કર્યું છે. હવે વધુ શાને માટે ? એ સર્વનો ત્યાગ કરી કેવલ શુદ્ધ સત્ય કૃષ્ણનામનો આશ્રય કરીને પરજીવનને માટે પ્રસ્તુત થવું એ જ કર્તવ્ય છે. આ જીવન જ આપણું શેષ જીવન નથી. વળી પાછું પણ છે જ. માટે કહું છું, કે વધુવાર ભ્રમમાં દૂખ્યા રહી પરકાલ નષ્ટ કરતા નહિ. શરીર ક્રમે ક્રમે દુર્બલ કરતાં દુર્બલતર થતું જાય છે. એટલા માટે હમણાંથી જ આહારને પણ તમમાંથી સત્ત્વ કરવો એ જ ઉચિત છે. માંસ, મત્સ્ય, મધ, ઘૃત્યાદિ દ્રવ્યો જે યૌવન અવસ્થામાં વ્યવહારને યોગ્ય લાગતાં હતાં તેનો હવે વિષવત્ ગણી

અપૂર્ણ પુનાવળ

ત્યાગ કરવો એ જ ઉચિત છે નહિ તો શરીર અતિશય દુર્બલ થઈ પડશે. હવે તો ફલ, મૂલ, શાકભાજી પર પૂર્ણ ભરોસો રાખવો ઉચિત છે. આહાર સારો હોવાથી શરીર સારું થશે અને શરીર સારું થયેથી મન સારું થશે અને મન સારું થયેથી જ પ્રાણના ધન કૃષ્ણને સારી રીતે ઓળાવી શકાશે. પાર્થિવ મનને માટે પરકાલ નષ્ટ કરવો ઉચિત નથી. બીજાને પીડા દેવાના વિચારને અન્તરમાંથી દૂર કરવો જોઈએ. “હું” અને “મારું” આવા ભયાનક અલંકારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જીવનના અનેક દિવસો તો વહી ગયા છે, હવે આ સર્વ શા માટે? અર્થનો સહવ્યય કરવો જોઈએ. ધન એકઠું કરવું, સ્ત્રી પરિવારને માટે અલંકારો લેવા, બિરંજ પુરી ઉડાવવાં એ કંઈ ધનનો સહવ્યવહાર નથી. દુઃખીના દુઃખનું નિવારણ કરવું, અન્નાતુરને અન્ન દેવું, વસ્ત્રહીનને વસ્ત્રદાન કરવું, ઇત્યાદિને જ ધનનો સહવ્યવહાર સમજી ધ્યાનમાં રાખવો. રાજ્યકવર્તી પણ જવા સમયે લિખારીની માફક જવાને અંધાયલો છે. આ પૃથ્વીમાં આવવા સમયે કાંઈ કાંઈ લઈને આવતું નથી, જવા સમયે પણ કોઈ કાંઈ લઈ જઈ શકતું નથી; મનુષ્ય લઈ જાય છે અને લઈ આવે છે માત્ર પોતાનાં સત્ અસત્ કર્મ. માટે કહું છું, કે મહાશય! ધન એકઠું કરવું તેના કરતાં અર્થદ્વારા સત્કર્મનો સંચય કરવો એ વધારે સારું છે અને તે જ સાથે જશે. અભિમાનશૂન્ય થવું જોઈએ, નહિ તો નિતાન્ત અભિમાનશૂન્ય નિતાઈ

પાગલ પરનાથ

(નિત્યાનંદ) દયા કરશે નહિ. હૃદયને નરમ કરવું જોઈએ, નહિ તો તે અતિનરમ કૃષ્ણ-ચરણ કદિ પણ હૃદયમાં આવશે નહિ. માટે કહું છું, કે હૃદયમાં જે કંઈ પણ કઠિનતા રહેલી છે તેનો ત્યાગ કરવાની ચેષ્ટા કરવી એ જ ઉચિત છે. હવે બચ્ચાં માફક ચાલવું (વર્તવું) આવશે નહિ. હવે તો Setting sun (સૂર્યાસ્ત) થવા આવ્યો છે. કંઈક ઉતાવળા થવું પડશે, નહિ તો અંધકાર આવી પડશે અને પછી કંઈ પણ થઈ શકશે નહિ. તમે પોતે નામ લેજો અને બીજાઓને પણ નામ લેવાને કહેજો. નિતાનંત સંસારીના સહવાસનો મનથી અને પ્રાણથી ત્યાગ કરજો. ભક્તગણના સહવાસની મનથી અને પ્રાણથી ઇચ્છા કરજો. મને પાગલ ગણી મારી મૂર્ખતા પર ધ્યાન દેતા નહિ. હું મહાપાતકી અને અતીવ ભંડુ છું. આપની પ્રેમમયી સ્ત્રીને અમારો પ્રેમ નિવેદન કરજો અને અમારી ઉપર દયા રાખવા કહેજો. તેમને કહેજો કે મનુષ્યને ઇશ્વર જાણી ભ્રમમાં ન પડે. મનુષ્ય ચિરદિન મનુષ્ય જ રહેવાનો. તેમને કહેજો કે અમે અત્યંત ગરીબ છીએ. અમારી ઇચ્છાથી કશું થઈ કે જઈ શકતું નથી. તેઓ જ ઇચ્છામયી છે. જે વખતે જે ઇચ્છા થાય તે જ તેઓ કરી શકે તેમ છે. તેથી જ કહું છું કે તેઓ જો દયા કરી દર્શન દેશે તો દર્શન મળશે, નહિ તો મારી ઇચ્છાથી તો કંઈ પણ આવતું જતું નથી.

આપ લોકોનો

૯૨

અપૂર્વ પૂજાવલિ

પત્રાંક ૩

પ્રિય હેમદાદા અને મારાં ભાભી !

આપ લોકોનો પત્ર વાંચી ખરેખર જ મને વણેા આનંદ મળ્યો છે. કૃષ્ણ અમારા લોકોને ચિરદિન આવી રીતે જ આનંદમાં રાખે. આપ લોકો સુખમાં રહેથી જ મને સુખ છે; કૃષ્ણ આપ લોકોને ચિરસુખમાં રાખે. જે ચિરસુખમાં રહેવા ચાહતાં હો તો પરમ સુખમય કૃષ્ણ-નામ ભૂલતાં નહિ; અહરહઃ આ નામમાં ડૂબ્યાં રહેજો, જોશો કે કેટલો આનંદ પડે છે. કૃષ્ણ-નામ લેવામાં કોઈ પણ પ્રકારની પવિત્રતા કે અપવિત્રતાનો વિચાર કરતાં નહિ. જે પ્રમાણે અમિતી નિકટ કોઈ પણ પ્રકારની અપવિત્રતા રહી શકતી નથી, સ્પર્શમાત્રથી જ જેવી રીતે બધાં દ્રવ્યો પવિત્ર થઈ ઊઠે છે તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણ-નામની નિકટ કોઈ પણ પ્રકારની અપવિત્રતા રહી શકતી નથી. નામ કરતાં કરતાં પ્રેમ આવશે અને પ્રેમ થકી પ્રેમના હરિ મળશે. જે પ્રમાણે કૃષ્ણ-નામ લેતાં રહો તે જ પ્રમાણે ગરીબ અને દુઃખીને જોઈને દુઃખિત થજો અને ગરીબોના કષ્ટતા નિવારણને માટે યત્નવાન થજો. અર્થદ્વારા હો અથવા કથાદ્વારા હો, પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખીના દુઃખનું નિવારણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરજો. કોઈ પણ પ્રકારે

પાગલ હરનાથ

ઉત્તેજિત થઈ કોઈને પણ કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલીમાં નાખતાં નહિ. કોઈ પણ કારણને વશ થઈ જે ક્રોધ થાય તો તેવા ક્રોધને તમારો હિંમેશનો સાથી કરતાં નહિ. તે જ ક્ષણે ક્રોધને હૃદયમાંથી દૂર કરી ફેંકી દેજો. અંકુરમાં રહેલા ગમે તેવા પ્રકાન્ડ વૃક્ષને વિના કલેશે ઉખેડીને ફેંકી દેવાય છે, પરંતુ તે વૃક્ષ મોટું થયા પછી તેને ઉખેડી નાખતાં જે પ્રમાણે ચિરદિનને માટે ચિદ્ધ રહી જાય છે તે જ પ્રમાણે ક્રોધ પણ જરા વધી જવાથી તેને કાઢી નાખવા જવું મુશ્કેલ છે અને જે કોઈ રકમે કાઢી નાખી શકાય તો પણ તે એક ભયાનક ચિદ્ધ રાખી જાય છે. કામ, ક્રોધ, વગેરે શત્રુગણને જે એક વાર માત્ર સ્થાન મળે તો તેઓ ઘણાંખરાં જતાં જ નથી અને કોઈ રકમે જે તેને ભગાડી શકાય તો તેમ થયેથી તે શરીરને પૂર્ણ નષ્ટ કરીને જ જાય છે. માટે કહું છું, કે આવા શત્રુને કદાચ પણ શરીરમાં વાસ કરવા દેતાં નહિ. જે કોઈ વાર આવા શત્રુઓ આવે તો આવતાંની સાથે જ તેને ભગાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરજો. પારકાના અનિષ્ટનો વિચાર કરતાં નહિ; કાર્યદ્વારા અનિષ્ટ કરવા કરતાં અનિષ્ટનો વિચાર તો કરતાં જ નહિ. વિચારની શક્તિ અતીવ પ્રબલ છે. વિચારની એટલી બધી શક્તિ છે, કે વિચારદ્વારા અચિંત્ય એવા તેમને પણ પકડી શકાય છે. વિચારની શક્તિ અને ગતિ સર્વ સમયે અપ્રતિહત છે. શક્તિમાન વસ્તુને કોઈ પણ સમયે શત્રુ કરીને કોઈ પણ મનુષ્ય સ્થિર રહી શકતો નથી.

અર્થ, પ્રમાણ

આવો બલવાન પદાર્થ જોતો મિત્ર હોય તેને માટે કોઈ પણ કર્મ અસાધ્ય હોતું નથી. માટે કહું છું, કે સદા સચ્ચિન્તા—સદ્વિચાર—દારા હૃદય શુદ્ધ થયેથી તે પરમમંગલમય કૃષ્ણ સદા હૃદયમાં વાસ કરશે. તે સમયે તેમને ન બોલાવતાં છતાંયે તેઓ આવશે અને તેમને ભગાડી દેવાથી પણ તેઓ જવા ચાહશે નહિ. તે સમયના આનંદનું વર્ણન કર્યાથી પણ તે સમજી શકાશે નહિ; આપ કરી જુઓ તો સમજી શકશે. વિચાર જ બંધનું અને મોક્ષનું કારણ છે. વિચારે જેટલા પ્રમાણમાં હલકા હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં વિચારશીલને ઊર્ધ્વ લઈ જાય છે, અને વિચારે જેટલા ભારી હોય છે તેટલું જ અધઃપતન થાય છે. માને સાક્ષાત્ ઇશ્વર સમજીને તેમની સેવા મુશ્કેલી કરવી જોઈએ. માના કરતાં બીજે શુરુ જગતમાં કોઈ નથી. જોને કે માને કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન પડે. આપ ભાગ્યવાન છો કે મા હજી પણ હૈયાત છે. આપ બંને આદર્શ દંપતિ પ્રમાણે રહી જગતને દેખાડો કે કેવી રીતે કૃષ્ણ—નામ લઈ શકાય છે અને નામ લેવાથી કેવા કેવા મહાલાલ અને કેવો આનંદ થાય છે.

આપ લોકોનો

૯૨

પાગલ રનાધ,

પત્રાંક ૪

હેમદાદા !

ભાભીને આટલું દુઃખ કરવા નિષેધ કરજો. તેમની દયાથી અમે એક પ્રકારે સારાં જ છીએ. તેમને કહેજો કે મધુર કૃષ્ણ—નામ લેવાનું ભૂલે નહિ; આપ પણ ભૂલતા નહિ, અને તેમને પણ ભૂલવા દેતા નહિ. નામ કરતાં મહામંત્ર અને મહા ઔષધ બીજું છે જ નહિ. નામમાં અનંત કૃષ્ણમાં કોઈ પણ પ્રભેદ નથી. કૃષ્ણ કરતાં કૃષ્ણ—નામ પાપીઓને પક્ષે તો વધારે આદરનું ધન છે, કારણ કે પાપીઓ નિકટ તો કૃષ્ણ જતા જ નથી, પરંતુ પાપીઓ તો કૃષ્ણ—નામ માત્ર ઇચ્છા કરેથી જ લઈ શકે છે અને કૃષ્ણ—નામ લઈને જ કૃષ્ણને પણ મેળવી શકે છે. માટે કહું છું, કે આપણી પાસે તો કૃષ્ણ કરતાં કૃષ્ણ—નામ વધારે આદરનું ધન છે એમ માનવું જોઈએ. કૃષ્ણના સંબંધમાં તો સ્થાનાસ્થાનનો વિચાર કરવો પડે, સારાંનરસાંનો પ્રભેદ પણ હોય છે, પરંતુ નામના સંબંધમાં તો તે કશું જ નથી. નામ પરમ—મંગલ અને નિત્ય પવિત્રકારી છે. આવું મધુર નામ ભૂલતા નહિ. ખાતાં, સૂતાં, કોઈ પણ અવસ્થામાં હો, કોઈ પણ સ્થાનમાં હો, નામ લેવામાં અવહેલા કરતા નહિ. નામ લેવાને, સમય અસમય, પવિત્ર

અપૂર્વ પગાવણી

અપવિત્રતા વિચાર કરતા નહિ. નામ સદાએ શુદ્ધ, સદાએ પવિત્ર છે. નામ લીધાથી અપવિત્રતા નિકટ આવી શકતી નથી. વચ્ચે વચ્ચે કોઈ નિર્જન સ્થાનમાં જઈને ઉચ્ચ સ્વરે નામ કર્યાથી પ્રેમથી શરીર પૂર્ણ થઈને બાંને નયનો ઉભરાઈ જઈ પ્રેમાશ્રુ પડવા માંડશે. તેવે સમયે સકલ દુઃખ નિવારણ થશે અને સકલ જ્વાલા શાંત થશે. એકમાત્ર આ કૃષ્ણ-નામ જ કૃષ્ણ-પ્રેમ આપવાને શક્તિમાન છે. સ્વયમ્ કૃષ્ણ પણુ તે આપી શકે છે કેમ તે વિચારણીય છે. માટે જ કહું છું, કે કૃષ્ણ કરતાં કૃષ્ણ-નામ શ્રેષ્ઠ છે. આ વાત સકલ સ્થાનમાં શોભાપાત્ર ગણાય કે નહિ ગણાય, સકલના અન્તરમાં સુખ આપે કે નહિ આપે, પરંતુ આપણા જેવા પાપી, તાપી, નિરાશ અને અપાત્રને તો આ વાત સાંભળીને આશ્વાસન મળશે તેમાં તો કશો સંદેહ જ નથી. માટે કહું છું, કે પાપી તાપીની નિકટ તો કૃષ્ણ કરતાં કૃષ્ણ-નામનો અત્રિક આદર છે. જીવગણે જ્યાં સુધી આ અમોઘ નામરૂપી અસ્ત્રનો આશ્રય લીધો નથી ત્યાં સુધી જ પાપ પુણ્ય તેઓને ભય દેખાડી શકે છે. ત્રિતાપ-તાપિત જીવતા સંબંધમાં નામના જેવું નિરાપદ અને સુદઢ આશ્રય-સ્થલ બીજું છે જ નહિ. મહાપાતકી અજ્ઞમીલને સ્વયમ્ કૃષ્ણ કોઈ પણુ રક્ષે ઉદ્ધાર કરી શકતે નહિ, પરંતુ સામાન્ય નામાભાસથી તે જ અજ્ઞમીલ પરમ પવિત્ર થઈ સકલ ભયથી ત્રાણ મેળવી શક્યો હતો. જેતાં સાંભળતાં છતાંએ જે આપણે આવે. મહાશ્રય ન લઈએ તો પછી

પાગલ પંનાથ

આપણે ઉદ્ધાર શેનાથી થાય વારું ? નામ સિવાય આપણે બીજે કોઈ આશ્રય જ નથી; માટે સર્વ નિકટ મારી એ પ્રાર્થના છે કે જે શાંતિ મેળવવા આહતા હો તો નામનો આશ્રય કરો, કૃતાર્થ થશે, સકલ લય દૂર થઈ જશે. આપ બંને કૃષ્ણ-દાસ-દાસી થઈ અહરહઃ આનંદમાં રહો એ જોઈ અમે સુખી થઈશું. દાદા ! નામ લેવાનું બની શકે છે—નથી બની શકતું—એ વિચાર કરવાની આપણને કાંઈ પણ જરૂર નથી. જેનું નામ છે તેઓ ભલે આ વિચાર કરે. આપણે તો કેવલ નામ કર્યા જ જઈએ. પગારના પ્રાર્થી થઈ તેમની દરબારમાં ચાકરી કરવા જઈએ તો તેમાં તો માત્ર ઠગાવાનું જ થાય છે. રાજરાજેશ્વર નિકટ એક મુષ્ટિ ભિક્ષા માંગતા નહિ.

આપ લોકોના

૯૨

અપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૫

પ્રિય હેમદાદા અને મારાં ભાભી !

આપલોકોનો આનંદપૂર્ણ પત્ર વાંચી હું બહુ જ આનંદિત થયો છું. આપલોકો કૃષ્ણ-કૃપાથી સારી પેઠે સુખ અને આનંદમાં છો જાણી હું સુખી થયો છું. ભાભી ! શારીની માફક આપ પણ એક હાથે કાજકર્મ કરી શકો છો અને એક હાથે માળા પણ ફેરવી શકો તેમ છો. સંસારમાં ગમે તેટલું એ કાજકર્મ હોયને, પરંતુ નામ લેવાનું ભૂલતાં નહિ. શયનમાં અને સ્વપ્નમાં પણ નામ લેતાં રહેજો. નામ કરતાં બીજું ચિન્તામણી કાંઈ છે જ નહિ. નામ જ પ્રેમની માતા, પ્રેમના પિતા, પ્રેમની જન્મદાતા અને પ્રસવકર્ત્રી છે. નામ લેતાં લેતાં પ્રેમ આવશે, અને પ્રેમ થકી જ પ્રેમના તે નવકિશોર મળશે. નામ લેવાના કરતાં બીજી સાધના કોઈ છે જ નહિ. સર્વ પ્રકારની સાધના કરતાં આ જ ઉત્કૃષ્ટ છે. નામ લીધાથી સર્વ પ્રકારની જ્વાલા શાંત થશે. આના જેવું ધન બીજું છે જ નહિ. ભાભી ! આ જગતમાં જે કાંઈ જુઓ છો તે સર્વ એ દિનને માટે જ છે, આજે છે અને કાલે વળી ન પણ હોઈ શકે. તેથી કરીને જેઓ આ પૃથ્વીની કોઈ પણ વ્યક્તિને પ્રાણ સમર્પીને પ્રેમ કરવા જાય છે તેઓ સર્વ પ્રકારે ઠગાય છે. કોઈ

પાગલ રૂનાઈ

નિજને ભૂલીને પુત્ર કન્યા ઉપર પ્રેમ કરવા ગયેથી છેવટે
 ભેઈ શકે છે, કે તેઓ તો વિના બોલે દગો દધને ચાલી
 ગયાં છે અને તેણે તો માત્ર રડવાને માટે જ પ્રેમ કર્યો હતો.
 કોઈ સ્વામીને, તો કોઈ સ્ત્રીને, તો વળી કોઈ અન્ય કોઈને
 પણ પ્રેમ કરવા ગયેથી આ જ પ્રમાણે ઠગાય છે. ભાભી !
 બે પ્રાણુ સમર્પીને કોઈને પણ પ્રેમ કરી ઠગાવા ન ચલાતાં
 હો તો તે ચિરસ્થાયી કૃષ્ણને જીવનનું જીવન ગણી પ્રેમ
 કરજો, કોઈ પણ સમયે રડવાનું થશે નહિ. આપણે બે
 ખોવાઈ ગયાં તો તેઓ જ આપણને ખોળી કાઢશે, આપણે
 બે ભૂલી ગયાં તો તેઓ જ આપણને સ્મરણ કરી આપશે.
 આપણે બે રડશું તો તેઓ જ આપણા અશ્રુજલને લુછ
 નાખશે, આપણે હસશું તો તેઓ જ આપણા આનંદની
 વૃદ્ધિ કરી આપશે; ભાભી ! આ વાતમાં મન અને પ્રાણની
 એકતા કરીને કૃષ્ણના ઉપર પ્રેમ રાખો. બે કોઈને માઆપ
 કહેવા ચાહતાં હો તો તેમને જ કહેજો; ભાઈ, બંધુ, પુત્ર,
 કન્યા કહેવા ચાહતાં હો તો તેમને જ કહેજો; સ્વામી કહેવા
 ચાહતાં હો તો તેમને જ કહેજો. તેમને ભૂલીને સ્વર્ગનું
 ઈન્દ્રત્વ પણ નરક-યંત્રણા કરતાં વધારે યંત્રણાદાયક છે.
 તેમને સ્મરણમાં રાખીને નરકમાં પણ વૈકુંઠનો અપાર
 આનન્દ મેળવી શકાય છે. તેઓ જ આપણા પતિ, તેઓ જ
 આપણા સ્વામી, તેઓ જ આપણા ભર્તા અને પ્રતિપાલન
 કર્તા છે. તેમને ભૂલી પછી શું લઈને રહેવાનું છે ?
 હે દયામય કૃષ્ણ, પ્રેમ કરતાં શીખવો, અને પ્રેમ કરીને જ

અપૂર્વ પૂનાવળી

સુખી થવા દો, બીજી વળી શી પ્રાર્થના તમારી પાસે કરીએ ? પ્રાર્થના કર્યા વગર પણ તમે તો અમને સર્વ કાંઈ આપ્યું છે અને આપો છો. હે દયામય ! જે સર્વે દ્રવ્યો તમે વગર માગે પણ આપો છો તે સર્વે તમારી પાસે માગીને વળી ભ્રમમાં ન પડીએ એ જ અમારી પ્રાર્થના છે. તમારી પાસે મહારત્નોના કેવા કેવા ખજાના છે તે અમે જાણતાં નથી તેથી કરીને ભય રહે છે કે, રખે છેવટે અમે મહારત્નને બદલે એક ટૂંકડો કાચ લઈને આવીએ. માટે તમારા શ્રીચરણમાં એ જ માત્ર નિવેદન છે કે પ્રભુ ! અમે પોતે તો કાંઈ પણ ચાહ્યું નહિ, માત્ર જે રત્ન ખરેખર જ મહારત્ન છે તે જ અમને આપો, અમે તો તમારી દયાના ભિખારી થઈને રહ્યાં છીએ. અમારે શું ચાહવું તે અમે જાણતાં નથી તેથી એમ ન સમજતા કે અમને કોઈ પણ વસ્તુનો અભાવ નથી. અમારો અભાવ જાણીને તે જ તમે પૂરણ કરો. ભાભી, જે દયામય આપણે અભાવ જાણતાંની સાથે જ પૂરણ કરે છે એવા તે દાતા-શિરોમણી કૃષ્ણને કદાચ પણ ભૂલતાં નહિ. આ પૃથ્વીના એ દિવસના સંબંધને માટે જેમની સાથે ચિરસંબંધ છે તેમને ભૂલી જતાં નહિ અને તેમને પારકા ગણતાં નહિ. આવો સંબંધ તો પૃથ્વીમાં કેટલીએ વાર થયો છે; કેટલાંએ મા, બાપ, બંધુ, સ્ત્રી, સ્વામી જન્મેજન્મ મળ્યાં છે, પરંતુ ક્યાંયથીએ આ સંબંધ ચિરસ્થાયી તો થયો જ નથી. તેઓ પણ ભૂલી ગયાં છે, અને આપણે પણ ભૂલી ગયાં છીએ. પરંતુ ભાભી !

પાગલ રનાઈ

કૃષ્ણ તો કોઈપણ જન્મમાં આપણને ભૂલતા નથી. જે સમયે જેની જરૂર હોય છે તે પૂરી પાડી આપણને બચાવ્યા છે. આવા સ્વામીને ભૂલી જવા કરતાં ખીજી વધારે દુઃખની અને કષ્ટની વાત તે કઈ હોઈ શકે ? કૃષ્ણ સર્વના મૂલ અને સર્વના જ આધાર છે. તેમને છોડીને કોઈ પણ રહી શકે તેમ નથી. જાણીનિમિત્તે આવા દયામયને ભૂલતાં નહિ અને ખીજા કોઈને પણ ભૂલવા દેતાં નહિ. સર્વેને હોલ વગાડીને કહેજો કે, ‘‘કૃષ્ણ સિવાય ગતિ નથી, અને જે તે કૃષ્ણને મેળવવા ચાહતાં હો તે તેમનું નામ લો.’’ કૃષ્ણ કરતાં તો કૃષ્ણ-નામ વધારે આદરનું ધન છે, કારણ કે કૃષ્ણ તો સુક્તિ આપી શકે છે પરંતુ તેમનું તે નામ તો સ્વયમ્ કૃષ્ણને આપી શકે છે. નામ કરતાં ખીજે મહામંત્ર અને ખીજા મહૌપધિ કાઈ છે જ નહિ. નામ લીધા કરો અને હસતાં ખેલતાં દિવસ પસાર કરો. આપલોકો જગત્ને આ દેખાડી જાઓ એ જ માત્ર મારી ધરછા છે. સર્વે પોતપોતાનાં પાપના અને દુઃખના બોજ મારા માથા ઉપર ચડાવી દઈ આનંદથી કૃષ્ણ-પ્રેમમાં તણાઈ જાઓ. હું તો માત્ર તે જોઈને આનન્દિત થઈશ. મારે પોતાને વિષે તો હું એક વાર પણ વિચાર કરતો નથી. નરકનો તો મને ખીલકુલ ભય જ નથી. આપ સર્વે હસતાં ખેલતાં કૃષ્ણને જઈ મળો. હું તે દૂરથી જોઈશ માત્ર. કૃષ્ણ તો આપ લોકોનું વેચાતું લીધેલું અને બાંધ્યું ધન છે. આપ લોકો તો જેને તેને કૃષ્ણ-પ્રેમ અને કૃષ્ણ આપી શકો તેમ છો.

અપૂર્વ પત્રાવલિ

તે રાજ્યના તો આપલોકો જ માલિક છો. ત્યાં પુરુષનું
અભિમાન ધરાવનારા તો સ્થાન પણ મેળવી શકતા નથી—
જઈ પણ શકતા નથી.

આપ લોકોનો સ્નેહી

૯૨

પાગલ સંનાય

પત્રાંક ૬

પ્રિય હેમદાદા અને મારાં ભાલી !

આપ લોકોનો સ્નેહથી પૂર્ણ પત્ર મળ્યાથી હું બહુ જ આનન્દિત થયો છું. અમારા લોકો ઉપર આપ લોકોનો અપાર સ્નેહ છે તે હું કીક જાણું છું; કૃષ્ણ આ પ્રમાણેનો સ્નેહ ચિરદિન રાખે. હું જાણતો નથી કે કયા કર્મના ફલે કરી આ નિર્જન વાસ મારા નસીબમાં લખાયો છે. આપ લોકોને મેળવીને હું આ દુઃખમય પૃથ્વીમાં પણ પરમ આનંદમાં સમય વ્યતીત કરું છું. આપ લોકોના વિચારમાં મને એટલું બધું સુખ મળે છે કે મારાં પોતાનાં ઇષ્ટા-નિષ્ટનો વિચાર કરવાનો પણ અવકાશ મળતો નથી. આપ લોકોને સુખી જોઈને હું ઘોર નરકમાં પણ જવાને ભય કરતો નથી. આપ લોકો અહરહઃ કૃષ્ણ નામમાં ભત રહીને પરમાનંદમાં સમય વ્યતીત કરો અને કૃષ્ણ-પ્રેમમાં ડૂબ્યાં રહેો એ જોઈને હું સુખી થવા માગું છું. આ પૃથ્વી એ દિવસને માટે છે, આ પૃથ્વીનાં સુખ અને દુઃખ પણ થોડા કાલને માટે જ છે; માટે કહું છું, કે આમાં મુગ્ધ થઈ ચિરજીવનના આનંદને ભૂલી જતાં નહિ. કૃષ્ણ જ ચિરસખા છે, તેઓ જ આપણા નિજજન છે, તેઓ જ પ્રાણના પ્રાણ શ્રોષ્ટ બંધુ છે; તેમને ભૂલતાં નહિ. કૃષ્ણને છોડીને જેને

અપૂર્ણ પૂનાવળી

પણુ પ્રેમ કરવા ચાહતાં હો તો તે દગો જ દેશે; કૃષ્ણ સિવાય જેની પણુ ઇચ્છા કરવા જશે તો તેમાં સંતાપ વિના ખીજું કશુંએ મળવાનું નથી. એકમાત્ર તેઓ જ સર્વ અવસ્થાના અને સર્વ સમયના પ્રેમમય બંધુ છે. આવા અકપટ બંધુને ભૂલીને આપણે ભ્રમમાં પડી માયિક કપટ બંધુઓની પાસે આદર અને પ્રેમ માગીને હામએ છીએ. આ પૃથ્વીમાં જે જીવો છો તે સર્વ આજે છે અને કાલે નથી; કોઈ પણુ વસ્તુ ઉપર તેને ચિરદિનની ગણીને પ્રેમ રાખી શકાતો નથી. આવાં મા આપ, ભાઈ બંધુ, પુત્ર કન્યા, સ્ત્રી સ્વામી, કેટલીએ વાર મળ્યાં છે, પ્રાણુ સમર્પીને તેઓની ઉપર પ્રેમ રાખ્યો છે, અને છેવટે હાયાં પણુ છીએ. જે લોકાને છોડીને આવ્યાં છીએ તેઓને વિષે તો એક વાર પણુ વિચાર કરતાં નથી અને તેઓ પણુ સર્વ ભૂલી તો ગયાં છે. મારી માફક સર્વે જણા આ ઘોર ભવસાગરમાં પડી ગોથાં ખાય છે. કોઈ વાર વળી મુખ જોયું કરી શ્વાસ લેવાય છે ત્યારે વિચાર આવે છે કે ચિરદિનને માટે બચી ગયા, પણુ ખીજી ક્ષણે જ વળી તળીએ ડૂબી ચેતના ખોઈ ખેંસીએ છીએ. આવી ભૂલ ભૂલામણી ખીજી કોઈએ નથી. આજે જેને પલક પલકમાં ગુમાવી ખેંસ્યું એવા ભયથી દુઃખી થઈ પડીએ છીએ, કાલે તેને ખરેખર ગુમાવી ખેંસા ખીજી કોઈ એક એવી જ જાતની ક્ષણસ્થાયી વસ્તુમાં પ્રાણુ લગાડી આનન્દમાં બંધુ ભૂલી જઈએ છીએ. ધન્ય પ્રભુ, તમારા ખેલને!—જેને

પાગલ રૂનાઈ

આદિ નથી, અન્ત નથી, ચિરદિન એક જ ભાવે ચાલ્યા કરે છે, અનન્ત પ્રયાસથી પણ રતિમાત્ર આ બાળુ કે તે બાળુ થવાનો સંભવ પણ નથી અને કરી શકવાની શક્તિ પણ નથી, જે પ્રમાણે ચલાવ્યો છે તે જ પ્રમાણે ચાલે છે અને ચાલશે પણ તે જ પ્રમાણે. પ્રભુ હે ! દયા કરી આ અપૂર્વ રાધાયકથકી એક વાર ઉતારી લો. મનોવાંછના તૃપ્ત કરી આ ચક્ર જોઈ લઈએ. પ્રભુ ! ચક્રમાં ફરતાં ફરતાં વળી કેટલું જોઈ શકીએ; દુઃખી પ્રાણ લઈને અધીર થઈએ કે આનંદ મેળવીએ. ચક્રમાં ચક્રડોળે ચઢ્યાથી દુઃખી તો થયાં છીએ. પ્રભુ એક વાર ચક્રથકી ઉતારી લો. ભાભી, ગાંડા માણસનું ગાંડપણ ઉભરાઈ જવાથી તે કેટલુંએ કાંઈ બકી નાંખે છે તેનું તેને જ્ઞાન હોતું નથી; તે વેળાએ તે જે તે બકી નાંખે છે. એ જ પ્રમાણે મેં પણ ઘણું કાંઈ બકી દીધું. મનમાં કાંઈ પણ લાવતાં નહિ. તો પણ એટલું તો કહું છું, કે મારી વાતનો સદાએ હીક વિચાર કરજો. તેમ કર્યાથી મન જરા વિશાલ થશે અને સુખ મળશે. આ પૃથ્વીની કાંઈ પણ વસ્તુ ચિરદિનને માટે આપની કે મારી નથી. આજે જેણે આપી છે તે વળી કાલે પાછી લઈ લેશે. ભાભી, જે આપે છે તે જ વળી પાછી લઈ લે છે, આપણે બેચાર દિવસને માટે પાલન કરીએ છીએ માટે આપણી પોતાની છે એમ મનને લાગે છે અને તેને ગુમાવી બેસી દુઃખી થઈએ છીએ. એક વાર હીક સમજ્યા પછી પાછું મિથ્યા ભ્રમમાં પડવાનું પણ હોતું નથી અને ગુમાવ્યા

અર્ચન પંનાવલી

પછી રડવાનું પણ રહેતું નથી. માટે કહું છું, કે ભાભી, આ જગતની બધી વસ્તુઓ તે જ આપે છે અને વળી પાછી તે જ લઇ લે છે. અત્રે આપણું પોતાનું કહી શકીએ એવું આપણું પોતાનું કંઈ છે જ નહિ. આ શરીર પણ તેણે આપ્યું છે, માત્ર ઇચ્છા કર્યાથી જ તે લઇ જઇ શકે છે. માટે કહું છું, કે ભાભી, પારકાના ધનને પોતાનું ગણી તેને છોડતી વેળાએ અનર્થક કષ્ટ મળે છે. કૃષ્ણ આપણા હૃદયમાં રહીને આપણને સદાએ મનમાં આ શીખવી આપે. તેમને ભૂતતાં નહિ. મનુષ્ય તેમને જોઇ શકતાં નથી. પરંતુ તેમનું નામ તો સદાએ આપણી પાસે છે. આપણે કાયા-મન-વાક્યથી આ નામનો આશ્રય લઇ શકીએ એ જ પ્રાર્થના. નામને આપણું કરી શક્યાથી તેઓ સ્વયમ પણ આપણા થઇ જશે. તે વેળાએ આપણે મનુષ્ય હોઇએ અથવા નો કીટ પતંગ પણ હોઇએ તો પણ આપણે તેમને જોઇ શકીશું. વ્રજનાં પશુપક્ષીઓ પણ તેમને જોઈ શકે છે અને તેમની સાથે રમે છે (ખેલે છે) પણ ખરા. માટે કહું છું, કે ભાભી, તે રસમયની (રસ-રાજની) સાથે રસની રમત (રસનો ખેલ) ખેલવા ચાહતાં હો તો તેમનું નામ છોડતાં નહિ. આ પૃથ્વીનું સર્વ કાંઈ ભૂલીને નામમાં ડૂબ્યાં રહો, પરમાનન્દિત થશો અને સકલ જ્વાલા શાંત થશે. પ્રિયતમ કૃષ્ણની પરમ પ્રિયતમા થઈને ચિરશાન્તિ મળશે. નામને છોડીને જેને પણ પકડવા જશો તે તમને અગળ્યા માફક દૂર ફેંકી દેશે. જેણે

પાગલ રૂનાથ

હીરાનું નામ કદિ પણ સાંભળ્યું નથી તેને હીરો મળતાં પણ તે ફેંકી દેશે. પરંતુ જેઓએ નામ સાંભળ્યું છે તેઓ તો કાચ મળતાં પણ હીરો સમજી તેને ઊંચકી લઈ સંગ્રહ કરશે. આ પ્રમાણે બેચાર વાર કાચ સંગ્રહ કરતાં કરતાં એક વાર અવશ્ય જ હીરો મળશે ને મળશે જ. માટે કહ્યું છું, કે “કૃષ્ણ,” “કૃષ્ણ,” “કૃષ્ણ,” કરતાં રહો. આને તેને કૃષ્ણ સમજી ધરવા જાશે. ક્રમે ક્રમે ખરેખર જ પેલી વાતમાં કહ્યું છે તેમ “ખરો વાત્ર આવ્યો” તેવું થશે. કૃષ્ણને મેળવશે અને તેમ થયાથી મનની સકલ આશા પરિપૂર્ણ થશે.

આપ લોકોનો સ્નેહી

૯૨

અપૂર્ણ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૭

ભાઈ સુધી !

આજે તમારો પત્ર વાંચી દુઃખિત થયો છું. ભાઈરે ! મા આ પ્રમાણે આપણને છોડીને ચાલી જશે તે કોણ જાણતું હતું, ભાઈ ? તેઓ તો ઈચ્છામયી, જે સમયે જે મનમાં આવે તે જ પૂર્ણ કરે. તેમાં તેઓ કોઈની પણ વાટ જોતાં નથી. મા—શન્ય પૃથ્વી તે પૃથ્વી જ નહિ. ભાઈ, મા જે પ્રમાણેના ભાવથી ચાલી ગયાં છે, મહાયોગીના સંબંધમાં પણ તે પ્રમાણે જવાનું એક પ્રકારે અસંભવ છે. ધન્ય છે ભાઈ તમને કે જેણે આવાં માના ગર્ભમાં સ્થાન મેળવ્યું છે ! મારું કમનસીબ કે તેમનું એક વારદર્શન કરી પવિત્ર પણ થઈ શક્યો નહિ. સર્વ કાંઈ તે ઈચ્છામયની શુભ ઈચ્છા ઉપર નિર્ભર કરે છે. આપણે ભ્રાન્ત જીવ ને શું સમજી શકીએ ? તેમનો ખેલ વેદને પણ અગોચર છે, સામાન્ય માનવ બુદ્ધિની તો વાત જ નહિ. આજે જે અભાવ અનુભવ કરો છો તે અભાવ પૂરણ કરવાને કોઈ પણ વસ્તુ આ પૃથ્વીમાં નથી. તથાપિ તેમના એક પણ આદેશને જો જીવનનું ઉદ્દેશ્ય કરી શકશે તો તેમ થયાથી પણ અનેક શાન્તિ મળશે. ભાઈ, એમ નહિ સમજતા કે મા અન્તર્ધ્યાન થઈ આપણને છોડી ગયાં છે. તેઓ તો સદાએ

પાગલ રૂનાથ

આપણી સર્વ અવસ્થામાં જ સંગે સંગે રહ્યાં છે. સ્થૂલ શરીર લઇને છચ્છામત સર્વસ્થાને આપણો આદર અને આપણું જતન કરી શકાય નહિ એવો વિચાર કરીને જ આ નશ્વર સ્થૂલ શરીરનો ત્યાગ કરીને ચિન્મયી આનન્દ રૂપિણી મૂર્તિનું ગ્રહણ કર્યું છે. હવે જ તો તેમની ખેરેખરી સેવા કરવાનો આપણો સમય આવ્યો છે; આ વાત ઠીક મનમાં રાખજો. હવે તો તેમણે આ મૃણ્મયી પૃથ્વીનો ત્યાગ કરીને આપણા હૃદયને પોતાનું વાસસ્થાન કર્યું છે. માટે જ તેમના રહેવાના સ્થાનને સદા પવિત્ર અને અનેક સદ્ગુણોથી ભૂષિત કરી રાખવાનો પ્રયત્ન કરજો. હવે તો હૃદયમાં સામાન્ય માત્ર અપવિત્રતા રહેવાથી તેમને કાંટ થશે. હૃદયને સદા પવિત્ર રાખજો. અને તેઓ જે નામ કરતાં કરતાં ચાલી ગયાં છે તે મધુર નામ તેઓ હૃદયમાં ખેસી સદા સાંભળી શકે તે તરફ લક્ષ્ય રાખજો. નામ ભૂલતા નહિ. માના સદા આશીર્વાદ મળે તેવો પ્રયત્ન કરવો સંપૂર્ણ ભાવે ઉચિત છે. માને ગુમાવ્યાં છે એવો વિચાર કરી ભ્રમમાં પડતા નહિ. સદા સર્વક્ષણે સાથે સાથે ફરવા માટે જ માએ આ સૂક્ષ્મ દેહ ધારણ કર્યો છે. માને માટે ખેદ કરતા નહિ, પરંતુ તેમને કષ્ટ દેતા નહિ; સદા તેમનાં ચરણમાં મતિ ગતિ રાખજો. તેઓ જ તમને સદાનન્દમાં રાખશે અને સર્વ સમયે અને સર્વે વિપત્તિઓમાં તમારી રક્ષા કરશે. કાંઈ ભય નથી. સદા તેમની સેવામાં નિયુક્ત રહેજો. જો જો ભાઈ, અધીર થતા નહિ. પ્રેમ તો પરરપર

અપૂર્વ પુનઃવર્ણન

પ્રાણનો જ જોઈએ. મુખનો અને આંખનો પ્રેમ તે પ્રેમ જ નહિ. તે તો કાંઈ સ્થાને કામ તો વળી કાંઈ સ્થાને નિતાન્તસ્વાર્થ જ હોય છે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, કાંઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કરતા નહિ.

ભાઈ સુધી ! પોલીસ લાઈન (Police line) માં તમારા જેવા સારા લોકની ભરતી થયેથી જ ઘણાં સારાં પરિણામો આવશે. માટે તમે આવી તક (chance) ગુમાવતા નહિ. આ લાઈનમાં સારી રીતે રહેવાથી વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં સારું જ થશે. ભાઈરે ! જેમાં જેટલાં વિપદા અને આકર્ષણો છે તેમાં જ તેટલા પ્રમાણમાં સુખ અને પવિત્રતા છે, એ ચિરપ્રસિદ્ધ જ છે. માટે તમે નિશ્ચિત મને સર્પ સાથે ખેલવા પ્રયત્ન કરો, પરંતુ સાવધાનથી સર્પ સામે આંખેઆંખ મેળવી રાખવાનું ભૂલતા નહિ. કાર્યસિદ્ધિ કરીને જગતનું મંગલ કરો એ જ માત્ર તે મંગલમય નિકટ પ્રાર્થના. સ્થિર અને ધીર થઈ આગળ વધો, મનની ઈચ્છા પૂર્ણ થશે. થોડા દિવસો અવશ્ય અત્યન્ત પરિશ્રમ કરવો પડશે પરંતુ તે વિષે ભય પામતા નહિ. ફીક મન લગાડી સર્વ કાર્ય શીખી લેજો, પરંતુ “પરોપકાર” આ વાતને જીવનનું ઉદ્દેશ્ય કરી રાખજો. “પરપીડન” એ વાતને અન્તર થકી દૂર જ રાખી મૂકજો. કાયા-મન-વાક્યદ્વારા પરોપકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. સત્ય ખોલવામાં ભય પામતા નહિ, પરંતુ જ્યાં સત્ય ખોલવાથી અન્યનું વિશેષ અનિષ્ટ થવાનો તમને

પાગલ હૃદયનાં

સંભવ લાગે તો ત્યાં ચૂપ રહેજો. પોલીસ લાઈનનાં ખરાબ કાર્યોમાં મન લગાડ્યા વગર તેનાં સારાં ઉદ્દેશ્યોને જ માત્ર જીવનનાં સંગી કરજો. સર્વ કાર્યોમાં તે કનુભામય કૃષ્ણને અને તેમના મધુર નામને સ્મરણમાં રાખજો. નામ ભૂલતા નહિ. નામ જ મહામંત્ર છે એ તમારા મનમાં દઢ કરી રાખજો. અનેક અસાધુ અને અંધને તમે પવિત્ર કરી શકશો, માટે આ સુયોગ તમે છોડતા નહિ. સારા દીર્ઘ-દર્શીની માફક આગળ વધો, સુખી થશો. “પરોપકાર કરવામાં ન્યૂનતા કરીશ નહિ,” માત્ર આ વાતનો મનમાં ને મનમાં સંકલ્પ કરી આગળ વધો, કૃતાર્થ થશો.

તમારો મોટો ભાઈ

૯૨

અંપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૮

ભાઈ સુધી !—(સુધીરંજન શેઠ)

તમારો પત્ર વાંચી હું બહુ જ વિસ્મિત થયો છું. એ શી વાત ભાઈ, શું મારો પત્ર મળ્યો નથી? આમ કેમ વારુ? મેં તો તમને બે પોસ્ટ કાર્ડો લખ્યાં છે. ગમે તેમ હો, પણ તમે તો નિશ્ચિંત મન રાખી આગળ વધો, તમારી સર્વે મનોવાસના પૂર્ણ થશે અને પરમ શાંતિ અને આનન્દ મળશે. આટલું તો તમારે ધ્યાનમાં રાખવું ઉચિત છે કે કાલસમ વિષય પણ સમયે અમૃત થઈ પડે છે—મૃતસંજીવની થઈ પડે છે. તમારું પણ એ પ્રમાણે થવું હું ઇચ્છું છું. તે આશાથી જ તો હું તમને બહુ આનન્દિત મને આ દારણ કપ્ટ સહન કરવા લલામણુ કરું છું. સ્થિર અને ધીર થઈ આગળ વધો અને સત્વર કૃતકાર્ય થઈ બહાર પડો. તમારા જેવાં સુંદર વૃક્ષનાં ફલફૂલો મને ભેવા દો. કૃષ્ણ નિકટ એટલી જ પ્રાર્થના કે તે શુભ દિન સત્વર આવે, હું મારું આ જીવન રહેતાં રહેતાં એક વાર ભેઈ જાઉં. કોઈ પણ રકમે પાછળ પડતા નહિ. ઠીક મન—પ્રાણુ લગાડી કાર્ય શીખી લેજો. એવી રીતે કાર્ય કરજો કે જેથી સર્વે તમારી ઉપર સંતુષ્ટ રહે. તમે કોઈને પણ કોઈ પણ જાતની ટીકા (remark) કરવાની તક

પાગલ રૂઝનાંધી

આપતા નહિ. આગળ વધો, માને આનન્દિત કરી શકશે. પહેલા પગારના કેટલાક ભાગનો જે પ્રમાણે ખર્ચ કરવો ઉચિત હતો તે પ્રમાણે કર્યું છે; હવે માત્ર એક જ વાત એ કે, અતિ પવિત્ર મન રાખી સવા રૂપિયો કોઈ જગાએ રાખી મૂકજો, સમય અનુસારે તેના ખર્ચને વિષે હું લખીશ. આ સવા રૂપિયાની સાથે પ્રતિ માસે ચાર આના મૂકી રાખવા ભૂલતા નહિ. કમે કમે આ થકી કેટલુંએ મહત્ત્વ કાર્ય થશે. આને દેવ ઉદ્દેશ્ય જાણજો. પ્રતિદિન સવારે અને સાંજે માને પ્રમાણ કરજો. તેઓ સંગે રહ્યાં છે એ ઠીક મનમાં રાખજો. પુરાવાઓના સંબંધમાં કોઈના પણ અનિષ્ટનો પ્રયત્ન કરતા નહિ અને વિચાર પણ કરતા નહિ. પાપ કાર્ય કરતાં પાપનો વિચાર વધારે અનિષ્ટકારી છે, માટે સર્વદા સદ્વિચારમાં જ સમય વ્યતીત કરજો. જ્યારે પણ સમય મળે ત્યારે નિર્જન સ્થાનમાં ચાલી જજો. એકલા એકમનથી કૃષ્ણ ચરણારવિંદનો વિચાર કરજો અને તેમનું મધુર નામ લેતા રહજો. મનમાફક સાથી ન મળે તો સર્વદા એકલા જ રહજો.

તમારો પાગલ મોટો ભાઈ

૯૨

અપૂર્વ પૂજાવળી

પત્રાંક ૯

ભાઈ સુધી !

તમારો પત્ર અને કાર્ડ મળ્યાં. તમારા ભૂષણનો પત્ર પણ ફરી આવી મળ્યો છે. તેને કહેજો કે દુઃખથી આરંભ કર્યાથી સુખમાં પરિસમાપ્તિ થાય છે, એ તો ઘણું ખરું જ જોવામાં આવે છે. તેના દાંપત્ય જીવનમાં પણ તે જ જોઈું છું. અનર્થક નાની વાતને લંબાવવા તેને નિષેધ કરજો. તેની સ્ત્રીનો સ્વભાવ બહુ જ સુંદર છે. તે અત્યંત લગ્નશીલા અને સ્વમાનવાળી છે. સ્વામીની સર્વે અયોગ્ય વાતોમાં અનેક કારણોને લીધે એકમત થવામાં તેને ભય અને લગ્ન લાગે છે. આમાં બીજું કંઈ પણ કારણ નથી. ભાઈ સુધી, સ્ત્રી વિલાસની વસ્તુ નથી. સ્ત્રીનું નામ સહધર્મિણી છે. સ્ત્રીગણ સાક્ષાત્ લક્ષ્મીસ્વરૂપા છે. કોઈ પણ પ્રકારની તેઓની અવમાનના કર્યાથી લક્ષ્મીભ્રષ્ટ થવાય છે. સ્ત્રીગણ જ જગજીવન છે. તેઓ જ પ્રેમ-ભક્તિનાં આધાર છે! વળી, અસહ્યવહાર કર્યાથી તેઓ જ ધોર કાલરૂપિણી, પિશાચિની અને રાક્ષસી થઈ સર્વનો ત્રાસ કરે છે. વેશ્યાગણ તે જ કાલાન્તક-મૂર્તિની સામાન્ય માત્ર છબી છે. સ્ત્રીરૂપ મહાસમુદ્રમાં મહામહા રત્નો પણ છે; રસિકગણ તે સર્વે મહારત્નોના અધિકારી થઈ ચિરસુખમાં જીવન

પાગલ રંગનાથ

વ્યતીત કરે છે અને આપણા જેવી દુર્બલ અને ઘૃણિત વ્યક્તિઓ કામમદગંધમાં મત્ત થઈને તે સમુદ્રમાં ભુસંકા મારી પોતાનું અસ્તિત્વ ખોઈ બેસે છે. અતિ સાવધાનથી આ મહાશક્તિની સાથે વ્યવહાર કરજો. કદાચ પણ કામ-નયનથી સ્ત્રીગણને જોતા નહિ. અત્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનું સંમિલન એક માત્ર સ્ત્રીમાં જ જોવા મળશે. સ્ત્રીની અવમાનના તે જ માત્ર શીઘ્ર ધ્વંસનું કારણ છે ! પ્રાચીન અને આધુનિક ઇતિહાસ જોવાથી જ આ સમજી શકશો. દ્રૌપદીનું અપમાન એ જ કુરુકુલના ધ્વંસનું કારણ, સીતાનું અપમાન એ જ રાક્ષસકુલના નિર્મૂલનું કારણ, હેલનનું અપમાન એ જ ટ્રોયના ધ્વંસનું કારણ, સરોજનીનું અપમાન એ જ મુસલમાન રાજ્યના ધ્વંસનું કારણ. આ મહત્ દૃષ્ટાંત તમને ઘરે ઘરે જોવા મળશે, દૂર જવાનું કાંઈ પણ કારણ અથવા જરૂર નથી. જોના ઘરમાં સ્ત્રીનું અપમાન થાય છે તેના ઘરની શાંતિ અને સુખ ક્યાંય ચાલી જાય છે. ગમે તેમ હો ભાઈ, હું તો માત્ર તમને એટલું જ કહું છું, કે સ્ત્રીને ખેલવાની સામગ્રી સમજીને ઠગાતા નહિ. હમણાંથી જ જો સાવધાન ન રહ્યા તો પાછળથી દુઃખ મળશે. તે વેળાએ તમને સમસ્ત જીવન નાના રકમ ભયપૂર્ણ અને શૂન્ય લાગશે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, મૃષ્ટાંતી માફક ઠગાતા નહિ. ઇંગ્રેજી ઢબે અથવા તો આહોની ઢબે સ્ત્રીને તૈયાર કરવાનો પ્રયત્ન કરતા નહિ. હિંદુના ઘરમાં હિંદુ રમણી જ આદરણીય છે. આ સંબંધમાં

અપૂર્વ પૂજાવળી

વધારે કહેવાની મારી શક્તિ પણ નથી તેમ જરૂર પણ હું
જોતો નથી. આ જાતની કઠણ વાત વિષે જીજ્ઞાસા કરી
મને મુંઝવણમાં નાખતા નહિ. મહામૃત્યુની પાસે આ
જાતની કઠણ વાતનો ઉત્તર ચાહવો તે ઉચિત નથી.
વળી સ્ત્રી વિષે જે જાતનો બાલિશભાવ તમે પ્રકાશ
કરો છો તે ઉપરથી મને ભય લાગે છે, કે પાછળથી તમે
હઠાશો. હમણાંથી જ સાવધાન થાઓ. સારી સ્ત્રીનો
આદર્શ રાખી તમારી સ્ત્રીને તેવી રીતે ઘડવાનો પ્રયત્ન
કરો. એટલું તો, ભાઈ, ઠીક ધ્યાનમાં રાખજો કે **નારીરૂપં
પતિવ્રતા.**” રૂપ સુંદર હોય કે નહિ હોય તેમાં તો કાંઈ
આવતું જતું નથી; ગુણવતી થવું એ જ તો વાંછનીય છે.
દુઃખી માતી અને વડીલોની આજ્ઞાકારિણી થવું જોઈએ.
સ્વામીના દુઃખ અને સુખમાં સહયોગિની થવાની
આવશ્યકતા છે. તેનું જ નામ સ્ત્રી અથવા સહધર્મિણી.
આંખને પસંદ પડે એવી સ્ત્રી તો અનેક મળે છે. પરંતુ
આજકાલ મનને યોગ્ય સ્ત્રી મળવી બહુ કષ્ટકર છે. માટે
કહું છું, કે આંખને પસંદ પડે એવી સ્ત્રી ચાહતા નહિ.
કર્તવ્ય કર્મ જૂલતા નહિ. મધુર કૃષ્ણનામ કદાચ પણ
જૂલતા નહિ. આવો મહામંત્ર બીજો કોઈએ નથી.

તમારો પાગલ મોટો ભાઈ

૯૨

પાગલ રૂનાઈ

પત્રાંક ૧૦

(શ્રીયોગેશચંદ્ર વંદ્યોપાધ્યાય મહાશયની કન્યા)
મારાં સ્નેહુમયી મા !

મારો પત્ર મળ્યા પછી પણ ચૂપ કરીને બેસી રહ્યાં છો ! માટે જ તો તમને રાક્ષસી મા કહી રહ્યો છું. તમે તો મારી મા ષષ્ટિદેવી છો, જાણે છોકરાંએને ખાઈ જનાર યમ. મા, તમે જેવાં ષષ્ટિદેવી છો, તેવો જ મા, હું તમારો લોઢાનો ભીમ છું. મને ખાઈ શકશો નહિ, દાંતને લાગશે. મા, તમારો પુત્ર ખૂબ આનંદમાં છે, કશી ચિંતા કરતાં નહિ. તો પણ મા, દુષ્ટ પુત્ર કંઈ વખતે શું કરી મૂકશે તે વિષે પણ કશી ચિંતા કરતાં નહિ. હસતાં હસતાં અને કૃષ્ણપાદપદ્મનું સ્મરણ કરતાં કરતાં મા, સંસારમાં પ્રવેશ કરો; અન્ય સર્વ ભૂલી જાવો, પરંતુ કૃષ્ણને ભૂલતાં નહિ. જે કાર્ય કર્યાંથી છેવટે બહુ સંતાપ કરવો પડે એવા કાર્યની નિકટ પણ જતાં નહિ. હસતાં હસતાં આવ્યા છો, હસતાં હસતાં ચાલો. મોઢું છુપાવવું પડે એવાં કાર્યમાં હસ્તક્ષેપ કરતાં નહિ. મા, જે કાર્ય કર્યા પછી એ વિષેનો વિચાર કરતાં મન પ્રદુલ્લ થાય તે જ તો પુણ્ય કાર્ય છે; અને જે કાર્યનો વિચાર કર્યાંથી

અપૂર્વ પૂનાવળ

શરીર કંપી ઊઠે તે જ તો પાપ કાર્ય છે. માટે કહું છું, કે મા, કીક સાવધાનથી પગ ટેકવી ટેકવીને ચાલજો કે જેથી પડી ન જવાય. મા, હું તો એક મહાપાતકી જન છું પરંતુ મહાપાતકીની મા કહીને કોઈ પણ વૃણા કરી ન શકે એવી રીતે વર્તજો. એવું કાર્ય કરજો કે જેથી તમારી ઉપર સર્વે સંતુષ્ટ રહે. નરમ વૃક્ષને જે દિશામાં નમાવશે તે દિશામાં તે નમી પડશે. માટે કહું છું, કે મા, હમણાંથી જ જે માર્ગ ગ્રહણ કરશે તે જ સ્વાભાવિક થઈ પડશે. આ સમયે જ મનુષ્ય પોતાના ભાવીચક્રની રચના કરી લઈ શકે છે. સારું હોય વા નરસું હોય, જેની જેવી મરજી થાય તે, તે લઈ શકે છે. માટે કહું છું, કે મા, આ સમયે જરા સાવધાનથી ચાલવું એ જ સારું છે. એવું કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેને વિષે પાંચ જણ સમક્ષ યોગ્યતાં ભય અથવા લજ્જા ન લાગે. સ્વામી એ પરમ દેવતા છે. સ્વામીનાં માળાપ તે જ તમારાં માળાપ છે. જેઓએ તમને જન્મ આપ્યો છે તેઓએ તો તમને દાનમાં આપી દીધાં છે; તેથી કરીને આપી દીધેલી વસ્તુ ઉપર તેઓનો કોઈ પણ જાતનો દાવો અથવા અધિકાર રહેતો નથી. અને જો કોઈ બ્રાન્ત થઈને આવો દાવો કરે તો તેને તો પાપ જ લાગે. આ પ્રમ.ણે સાસુસસરાને પણ સાક્ષાત્ દેવદેવી સમજજો. તેઓએ આનાંદિત થઈ આશીર્વાદ આપ્યાથી કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ થશે નહિ. પરંતુ તેઓ અસંતુષ્ટ થયેથી સાક્ષાત્ વૈકુંઠમાં રહ્યાથી

પાગલ સ્વનાથ

પણ આનંદ મળશે નહિ. તમારા આ પાગલ પુત્રની વાતો ધ્યાનમાં રાખજો. આ પાગલને ભૂલી જતાં નહિ. મા, હું શું તમારો પુત્ર થઈ શકું ખરો ? આશીર્વાદ આપો કે હું થઈ શકું. હું બહુ જ આનંદમાં છું. મારે માટે કશી ચિંતા કરતાં નહિ. તમારો પુત્ર નિરાનંદમાં શા સારુ રહે વારુ ? રાત્રિદિવસ રમ્યા કરતાં નહિ, ખરાબ પુસ્તકો વાંચતાં નહિ, ખરાબ વાતો સાંભળવા રોકાતાં નહિ, ખરાબ કાર્ય તમે પોતે પણ કરતાં નહિ તેમ બીજા લોકોને પણ કરવા દેતાં નહિ.

તમારો સ્નેહી પુત્ર

૯૨

અર્થ, પત્રાવલિ

પત્રાંક ૧૧

ભાઈ રાધા !

તમારો પત્ર મળ્યાથી હાથમાં સ્વર્ગ મળ્યું. ખરેખર ભાઈ, આ સંસાર જે ચિરદિન રહે તો રહી પણ શકે ખરો, પરંતુ આ સંસારમાં જે કાંઈ પણ વસ્તુને આપણે આપણી કહીએ છીએ, તે તો નિશ્ચય રહેવાની જ નથી. માન કહો, ધન કહો, સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર કહો, કાંઈ પણ ચિરદિનને માટે આપણું નથી; આ તો સંપૂર્ણ રીતિએ નિશ્ચિત છે. એક અગીચો અથવા તો એક વર તમે આજે ભાડે રાખીને જે દિનને માટે તેને તમે તમારું પોતાનું ગણો છો અરું. પરંતુ જરાક વિચાર કર્યાથી જ જાણાશે કે નિશ્ચિત સમય વ્યતીત થયેથી તે વળી બીજાનાં થઈ પડશે. અગીચો, વર, ઇત્યાદિ તો તે જ પ્રમાણે રહેશે, માત્ર તમે તેનાં અધિકારી રહેશો નહિ. માટે કહું છું, કે જે દિવસની જે તે વસ્તુને માટે શા વાસ્તે દુઃખી થાઓ છો? લાગ્યો કરોડો રૂપિયા હોય તો પણ તમે તો માત્ર ઉદરપૂર્ણના જેટલા જ અધિકારી છો, તે ઉપરાંત સર્વ કાંઈ અન્ય સ્થાને માત્ર એકદુન જ થઈને રહે છે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, તમે તો મારી વાત સમજ્યા છો તેથી હું મને પોતાને ધન્ય સમજું છું. તમારું પોતાનું પૈત્રિક જે હરિનામ

પાગલ પંનાથ

તેનુંજ સદા જતન કન્ટા રહ્યો. વ્યાળે મૂકી તેની વૃદ્ધિ કરે, તેના થકી હરિનામમાં જે દરિદ્ર છે તેને સાહાય્ય કરી તેને કૃતાર્થ કરે અને તમે પોતે પણ થાઓ. માર આઈને પણ, અપમાન સહન કરીને પણ, જેને તેને આ મધુર નામ દેવાને માટે પ્રયત્ન કરજો. ભાઈ રે, સંસારમાં કોઈ પણ વસ્તુને માટે આટલી બધી મુંઝવણ પ્રકાશ કરતા નહિ. સારું-નરસું બંનેને મનમાંથી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. લોકનું આપેલું માન તે જે પ્રમાણે માન જ નહિ, તે જ પ્રમાણે લોકો તરફનો અપયશ તે અપયશ જ નહિ. કોઈ પણ રીતે મનમાં કષ્ટ અનુભવ કરતા નહિ. નિજબ્યાવમાં ઉન્નત રહી આનંદિત થાઓ.

તમારો મોટો ભાઈ

૯૨

અપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૧૨

બાબા યતીન !

તમારો પત્ર વાંચી બહુ જ વ્યાકુલ થયો છું. બાબા ! તમારા કષ્ટનો માત્ર વિચાર આવ્યાથી મને બહુ જ કષ્ટ થાય છે. સર્વ કાંઈ તે જ ઇચ્છામયની ઇચ્છાથી જ થાય છે અને ચાલે છે. આપણે કોઈ પણ પ્રકારે કર્મકર્તા થઈ શકવાના નથી. ગમે તેમ થાય બાબા, પૂર્વની કથા ભૂલી જાઓ, ભવિષ્યના કર્મ વિષે જરાક ધ્યાન રાખતા રહો. પશ્ચાત્તાપથી હૃદયને બાળી નાખો, અવશ્ય તે દયામય કૃષ્ણ તમારી ઉપર રનેહની નજર નાખશે. હવે જલદીથી આરોગી થઈ તમારા કર્મમાં જોડાઓ, એ જ માત્ર મારી ઇચ્છા છે અને એ જ તે કૃષ્ણ નિકટ પ્રાર્થના છે. કૃષ્ણે જો તમારી ઉપર નજર ન રાખી હોત તો શું તે દિવસે તમારું જીવન તમારા આ દેહમાં બચી રહ્યું હોત ખરું કે ? ગમે તેમ થાય બાબા, તેમને ભૂલતા નહિ. તેઓ એવા બંધુ છે કે બદલાની આશા રાખ્યા વગર સર્વ ઉપર પ્રેમ રાખે છે ! હવે તો જાણ્યું, કે તમારી ઉપર તેમની કેટલી બધી દયા ! તેમને ભૂલતા નહિ અને તેમનું નામ છોડતા નહિ. નામરૂપી દોરીથી તેમને બાંધી શકાય છે; તે સિવાય બીજા કશાથી પણ તેઓ કોઈ પણ સમયે બંધાય તેમ નથી. મારાં માને

પાગલ રૂનાથ,

કહોને, કે આ સંસારની ઝમક દેખીને સમયે સમયે દુઃખકાં
ખાય નહિ. પૃથ્વીના બાંધુને મેળવીને ચિરદિનના તે બાંધુને
ભૂલી જાય નહિ. આ પૃથ્વીમાં કેટલીએ વાર આવ્યા છીએ,
અને કૃષ્ણને ભળ્યા વગર આપણું આવવું જવું હજી
સુધીએ પૂરું કરી શક્યા નથી. આ વેળાએ પણ ભૂલી ન
જવાય તો સારું. બાબા, સાંભળ્યું છે, કે તમને તો તમારા
આ પુત્ર પ્રત્યે અભિમાન થયું છે, તે ખરું કે ? જિલકું, મારે
અભિમાન કરવું યોગ્ય છે. તમે તો કેટલા દિવસો પછી
મારી આ એક વાર ખબર લીધી છે. બાબા, તમે લોકો તો
અભિમાન કરી શકો તેમ છે. કારણ કે તમારા લોકોને
અભિમાન તો છે જ, અને મારી અવસ્થા જાણ્યા કારવ્યા
પછી જો હું અભિમાન કરું તો તેમ થયાથી મારા અભિ-
માનને શોભા મળે તેમ નથી. હું તો જગતમાં એક મહા-
દૃષ્ટિ અપદાર્થ છું, મારે વળી માન કરવાનું સ્થાન જ
ક્યાં છે ? તમો સર્વે પવિત્ર કરતાં પણ પવિત્રતર અને
પવિત્રતમ થઈ સદાએ પૂર્ણ અભિમાને પૂર્ણ થઈ રહ્યા-
હું સુખી થઈશ. તો પણ આ વાત માત્ર કહું છું, કે જો
અભિમાન કરવું હોય તો, તે, તે કૃષ્ણ પ્રત્યે કરજો. મનુષ્ય
પ્રત્યે અથવા તો કીટ, પતંગ પ્રત્યે કરતા નહિ. જેમની
સાથે પ્રાણનો પ્રેમ રહ્યો છે તેમના જ પ્રત્યે અભિમાન કરી
શકાય છે. માટે કહું છું, કે કૃષ્ણને પ્રાણ સમર્પી પ્રેમ કરો.
અને તેમના પ્રત્યે અભિમાન કરો. પારકા પ્રત્યે અભિમાન
ચાલશે નહિ, અભિમાન કર્યાથી પણ કાંઈ ફલ મળશે નહિ.

અપૂર્વ પુનાવણી

માત્ર પોતાના અભિમાનમાં પોતાને જ બળીને ભસ્મ થવાનું થશે. માટે કહું છું, કે બાબા, કૃષ્ણને નિજજન ગણી, સદાએ તેમને ચાહો. આ પૃથ્વીની ડોઠ પણ વસ્તુ સ્થાયી નથી તો પણ આ પૃથ્વીમાં આવીને જે જે કર્મો કરાય છે તે કરેલાં કર્મો માત્ર ભોગકાલ પર્યન્ત સ્થાયી હોઈ, ભોગાવસાને તેનો પણ ક્ષય થાય છે; આ જ માટે પોતાનાં કર્મો ઉપર સદાએ નજર રાખવી એ જ કર્તવ્ય છે.

તમારો લોકેનો સ્નેહી

૯૨

પાગલ રૂનાથ,

પત્રાંક ૧૩

બાબા ચતીન !

તે દિવસે તમારા લોકાને એક પત્ર લખ્યો છે. આજે રાધાના પત્રમાં, તમે સારી રીતે કાર્ય કરો છો વાંચી બહુ જ સુખી થયો છું. સર્વ કાંઈ મારાં ઇચ્છામયી માની ઇચ્છાથી જ થયું છે; તેઓ હવે તમને છોડીને રહેવાની ઇચ્છા કરતાં નથી; તેમને જ માટે, મને લાગે છે કે, તમને સ્થિર કર્યા છે. હવે નિશ્ચિંત મન રાખી મારાં મા અને તમારાં માને લઈને થોડા દિવસ એકત્ર વાસ કરો. બાબા, એવું ધારતા નહિ કે સ્ત્રી નિકટે રહેવાથી એક મહા અન્યાય થાય છે. સકલ વસ્તુની મૂલ શક્તિ તો તેઓ જ છે. કૃષ્ણ તો તેઓનું એક જાતનું મોંઝાંપોલીનું-ઇજારાનું-હકનું-ધન છે. તેઓ માત્ર ઇચ્છા કરેથી જ જોને તેને કૃષ્ણ આપી શકે છે. શ્રીચૈતન્યચરિતામૃતના મધ્યમ ખંડના આઠમાં અધ્યાયનો એક શ્લોક હું તમને કહું છું; એકવાર તમે તે વાંચી જુઓ અને નિયમસર બેચાર માસ તે વિષે વિચાર કરશો તો તમને તેમાં શો અર્થ રહેલો છે તે

અપૂર્વ પુત્રાવલિ

માત્રમ પડશે. શ્લોક આ પ્રમાણે છે,

*“રાધાયા ભવતશ્ચ ચિત્તજતુની” ઇત્યાદિ.

જરાક વિચાર કરી જુઓ, કે આ બ્રહ્માંડરૂપી રમ્ય ગૃહ શેનાથી શણુગારાયેલું છે અને તેને કોણ કોણ શણુગારે છે? તમે પોતે તેને શણુગારવા ન જતાં જેઓ એ કાર્ય કરે છે તેઓને સહાય કરજો. ક્રમે ક્રમે તમે પણ એ કાર્યના થોડા ઘણા માહિતગાર થશો અને થોડું થોડું કાર્ય તમે પોતે પણ કરી શકશો. +“નવીન અનુરાગરૂપી હિંગળાનો રંગ” લઈને તમે પણ તે વેળાએ કંઈક કંઈક શણુગારી શકશો. રાજમિત્ત્રિ (કડિયા) નિકટ મજૂરી કરતાં કરતાં ક્રમે ક્રમે રાજનું કાર્ય પણ સમજી શકાશે; ત્યારે નિશ્ચિંત થવાશે. પક્ષીને પકડી તેને

શ્લોક ૪૩મો:—

રાધાયા ભવતશ્ચ ચિત્તજતુની સ્વદૈર્ઘ્યાપ્ય ક્રમાદ્
યુંજન્નદ્રિનિકુંજકુંજરપતે નિર્ઘૂતમેદભ્રમમ્ ।
ચિત્રાય સ્વયમન્વરંજયદિહ બ્રહ્માંડહર્મ્યોદરે
ભૂયોભિર્નેવરાગહિંગુલર્મૈઃ શ્રંગારકારુઃ કૃતી ॥

અનુવાદ:—

“હું ગોવર્દ્ધનગિરિચારિનું! આ બ્રહ્માંડરૂપ રાજપ્રાસાદને કામશિદ્ધીએ, તમારા અને શ્રીમતી રાધાના ચિત્તરૂપી લાક્ષ સાથે ઉભયના નવીન અનુરાગરૂપી હિંગળાના રંગે લેપન કરી, પ્રેમાનલદ્વારા ક્રમે કરી અભેદરૂપે સંમિશ્રણપૂર્વક કેવા સુન્દરરૂપે અનુરંજિત કરી રાખ્યો છે!”

પાગલ રંગાધી

પિંજરમાં રાખી જોવા કરતાં જંગલમાંના પક્ષીઓ જોઈને સુખી થાઓ. પક્ષીને બલે જોવાનો પ્રયત્ન કરજો પણ પકડવાનો પ્રયત્ન કરતા નહિ. જે પક્ષીને પકડે છે તેનું તો એક જ માત્ર પક્ષી છે એમ કહેવાય, પણ જે પક્ષીને પકડતો નથી તેને વિષે તો એમ જ કહી શકાય કે જંગલનાં સર્વ પક્ષીઓ તેનાં જ છે. જે કાંઈ તમે પકડ્યું છે તે જ સારું છે, વધારે ધરવાનો પ્રયત્ન કરતા નહિ; ઊલટું જેને પકડ્યું છે તેને પણ છોડી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. ઈચ્છા કરી જો છોડી ન શકાય તો દ્વાર ખુલ્લું રાખી દો; ઈચ્છા હશે તો ઊડી જશે, ઈચ્છા નહિ હશે તો રહેશે. પાગલની માફક શું શું લખી નાખ્યું તે વિષે મને પૂછતા નહિ, મેં તો પાગલની માફક બધી દીધું. મેં શું બધી દીધું તે હું પોતે જ સમજી શક્યો નથી. આ વિષે તમે પોતે જ વિચાર કરી જોશો તો સમજી શકશો. કોઈને પણ પૂછવાની જરૂર નથી. આખા ચતીન! તમને લોકોને મેળવીને સમસ્ત પૃથ્વી મને શ્રીધામ વૃન્દાવન જેવી લાગે છે. કૃષ્ણ તમને લોકોને ચિર શાન્તિમાં રાખે એ જ માત્ર મારી પ્રાર્થના છે. મસ્તક નમાવી તેમના પદતલનું શરણ લેવા સિવાય બીજું કાંઈ હોઈ શકે એમ મને લાગતું નથી. આખા, તમે જે રીતે મને પત્ર લખો છો તે વાંચી મારા પ્રાણ ઊડી જાય છે. મારા કૃષ્ણના રાજ્યમાં આટલું નિરાશ થવાનું હોતું નથી. તે આનંદના રાજ્યમાં આનંદ સિવાય બીજું કશુંએ

અપૂર્વ પૂજાવલિ

નથી; માટે કહું છું, કે બાબા, “કૃષ્ણ” “કૃષ્ણ” કહો અને આનંદમાં દિન વ્યતીત કરો. તેમની પાસે જે જે માગવામાં આવ્યું હતું તે તો સર્વે મળ્યું છે તો પછી શા વાસ્તે આપણે મુંગા બેસી રહીએ? જ્યારે આપણે જાણ્યું છે, કે કૃષ્ણ પાસે જ્યારે અને જે પણ માગશું તે તરત જ મળશે તો પછી આપણને ચિંતા શેની હોઈ શકે વારુ? અને શા વાસ્તે આપણે દુઃખમાં દિવસો કાઢીએ વારુ? તો પણ આટલું તો આપણે મનમાં રાખવું ઉચિત છે કે રત્નના બદલામાં આપણે કાચ માગી ન લઈએ. આ પૃથ્વીની બે એક વસ્તુઓ માગ્યા પછી આપણે કેવલ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે તેમની પાસે જે માગશું તે મળશે જ. વિશ્વાસને માટે જ માત્ર બે એક વસ્તુઓ માગવી; ત્યાર પછી આ પૃથ્વીની કોઈ પણ વસ્તુ માગતા નહિ. તેમની પાસે કેવલ પ્રેમ અને ભક્તિ સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુ માગતા નહિ. પ્રેમ માગવા જતાં, પ્રથમ બે એક ઠોકરો ખાવી પડશે; તેમાં જો પાછળ હઠ્યા તો પછી કાંઈ વળવાનું નથી. પણ જો તેમ થયાથી પણ આગળ વધાય તો પછી કિલ્લો સર થયો સમજવો. પ્રેમ માગવા જતાં, જેમ બચ્ચાંને આકાશમાંનો ચંદ્રમા માગતી વેળાએ ભૂલાવી નાખવાને માટે કેટલાંએક રમકડાં આપવાં પડે છે તેમ તમને પણ કેટલાંએક રમકડાં આપશે, પરંતુ તેમાં તમે ભૂલ ખાતા નહિ. બાબા, કશો ભય નથી. ગત વિષયનો હવે કશો વિચાર કરતા નહિ, ભવિષ્યત્ પણ ભૂલી જાઓ,

પાગલ રંગનાથ

નિશ્ચિંત મન રાખી મધુર નામ લેતા રહો, સર્વ કાંઈ પ્રાપ્ત થશે. ઊલટું કૃષ્ણને ભૂલવામાં ક્ષતિ નથી પરંતુ કૃષ્ણનું નામ ભૂલતા નહિ. નામ કરતાં કરતાં પ્રેમ અને પ્રેમના ફલસ્વરૂપ કૃષ્ણ મળશે. પ્રેમની નિકટ કૃષ્ણનું કૃષ્ણત્વ પર્યંત પણ કાંઈ કામનું નથી, અન્ય બધી વસ્તુઓની તો વાત જ નહિ! આ રાગ્યમાં મુક્તિની કિંમત વણીજ થોડી છે, કોઈ પણ તેને ખરીદવા ચાહતું નથી; અહાંયાં તો મુક્તિ, દુકાનના દ્રાવણમાં પડી પડી સડી ગઈ છે. બાબા, શરીર તો એક દિન ને એક દિન ચાલી જશે જ; તેને મારે વળી ભય તે કેવો? વધુમાં મારે તો સર્વ ઉપયુક્ત પુત્ર, કન્યા, મા, બાપ, ભાઈ, બાંધવો છે. મને તો કશાથીએ ભય લાગતો નથી. તો પણ સમયે સમયે મને લાગે છે, કે તમારા લોકોની નિકટ રહી આનંદમાં હસતાં રમતાં ચાલી જઈ શકું તો મને વધુ આનંદ થાય. ગમે તેમ હોય, પણ મારી ઇચ્છાથી કશું આવતું જતું નથી, કૃષ્ણ ઇચ્છા જ સર્વ સમયે ફલવતી અને બલવતી હોય છે. તેજો જે કરશે તે જ મારે વિષે સારું છે; કારણ કે સ્વામી, સ્ત્રીને ગમે ત્યાં રાખી સુખી થાય તેમાં સ્ત્રીને હા કે ના કહેવાનો કંઈ પણ અધિકાર નથી. મારે કહું છું, કે બાબા, હા કે ના કહેવાની મારી કોઈ શક્તિ પણ નથી તેમજ ઇચ્છા પણ નથી. કૃષ્ણ જે પણ કરશે, હસતાં હસતાં તેમાં જ આનંદ પ્રકાશ કરીશ. આપણે તો જીવાધમ છીએ, કૃષ્ણ-તત્ત્વ અને કૃષ્ણ-મહિમા તે વળી શું સમજી શકીએ? મારે કહું

અર્ચ, પૂજાવળી

છું, કે મસ્તક નમાવી તેમના પદતલે શરણ લેવા સિવાય
બીજું તે આપણું શું કરણીય છે ?
તમારા લોકોનો પાગલ પુત્ર

૯૨

પાગલ રનાઈ

પત્રાંક ૧૪

બાબા યતીન !

તમને લોકોને પત્ર લખ્યા પછી તરત જ શાન્તિપુરથી મારાં મા અને તમારાં માના પત્રો મળ્યાથી બહુ જ આનન્દિત થયો છું. તમારા પત્રમાં તેઓને એક પત્ર મોકલ્યો છે. બાબા, સમય મળે કાઠ નિર્જન સ્થાનમાં ફરવા જાવો. નિર્જન સ્થાનમાં અનેક રત્નો હોય છે, માત્ર ઊંચકી લેવાથી મળે તેમ છે. પ્રેમરૂપી વૃક્ષ નિર્જન સ્થાનમાં જ હોય છે. તેનું ફલ બહુ જ સ્વાદિષ્ટ હોય છે, શોધતાં શોધતાં જ તે તમને મળશે. જ્યાં સુધી સમસ્ત જમીન સારી રીતે બીજાઈ જાય નહિ ત્યાં સુધી જલનો માર્ગ બંધ કરતા નહિ. અન્યનો સંગ થવાથી આ જલ-સ્રોત બંધ થઈ જાય. માટે કહું છું, કે થોડા દહાડા માટે અન્યના સંગનો ત્યાગ કરીને ચાલજો, મનની વાસના પૂર્ણ થશે; નહિ તો જમીન પણ બીની થશે નહિ અને નદામાં માત્ર તકરાર ઉપસ્થિત થશે. જ્યાં સુધી માર આઈને પણ સામા પ્રતિ દયા દેખાડતાં નહિ શીખો ત્યાં સુધી વૃક્ષલતા સાથે વાતચીત કરજો, ત્યાર પછી ફૂતરાં, બિલાડાં, ઇત્યાદિ સાથે, અને ત્યાર પછી મનુષ્ય સાથે. એકદમ પર્વત ઓળંગવા જતા નહિ, પડી જશો. મારા હાથ પગ લાંગી

અર્ચ, પૂજાવળી

મયા છે, મારે જ તો તમને લોકોને સમયે સમયે સાવધાન કરું છું એ ધ્યાનમાં રાખજો. મારે વિષે ચિંતા કરતા નહિ, હું આ શરીર છોડ્યા પછી પણ તમને લોકોને છોડવાનો નથી એ ધ્યાનમાં રાખજો. તો પછી ખીજ ચિંતા શી છે ? મધુર કૃષ્ણનામ બૂલતા નહિ, નામ જ મહામંત્ર છે, નામ જ પરમ મંગલ છે. નામ કરતાં ખીજું કંઈ શ્રેષ્ઠ હોય એમ મને લાગતું નથી. દ્રરિદ્ર હોવા છતાંએ જો મે વેળા પેટ ભરી ખાવાનું મળે તો તેની પાસે રાજત્વ પણ કાંઈ વસ્તુ નથી.

તમારા લોકોનો સ્નેહી પાગલ પુત્ર

૯૨

પાગલ રંરના ધી

પત્રાંક ૧૫

બાબા યતીન !

તમારો સ્નેહ અને આદરપૂર્ણ પત્ર વાંચી જે કાંઈ મને આનંદ થયો છે તે તો માત્ર અન્તરના ધન હરિ જ જાણે છે; તે લખીને પ્રકાશ કરવાની ભાષા જ નથી. ભાષા હોય તો પણ તેમ કરવું જીવની શક્તિની બહાર છે. મારું સાધન ભજન સર્વસ્વ તમે લોકો જ છો. જ્યારે પણ તમારા લોકોનો વિચાર આવે છે ત્યારે સંસાર ભૂલી જવાય છે અને હું પોતે જાણે બ્રહ્મમંડલમાં લોકો એવો વિચાર આવે છે. નજરે નજર તે લીલામય અને તે પ્રેમમયીના પ્રેમનો ખેલ જોઈ શકું છું. ખરું કહેનાં બાબા, તમે લોકો જ મારું ધન, તમે લોકો જ મારા નેતા અને પથ-પ્રદર્શક છો. જેમના પુત્રો પરમભક્ત હોય છે તેમના પિતા અંધ હોવા છતાંએ કોઈ પણ ખોટ જણાતી નથી. તમે લોકો મારો હાથ પકડીને કિંવા જિંચકી લઈને નિશ્ચય જ તે અભિલષિત આત્મનિર્વાહમાં લઈ જશો. વળી તમારા લોકોના કરતાં મારી મુખ્ય સહાય મારાં આદરિણી મા-લોકો છે. મારા જેવો ભાગ્યવાન કોણ છે, બાબા ? તમારા લોકોને મેળવ્યાથી જ હું પાપ પુણ્ય ક્ષાણો પણ ભય કરતો નથી, તમારા લોકોને લીધે જ મારું આટલું જોર,

૨૫ : બે, પૂનાવલી

આટલું માન અને આટલો આદર છે. નહિ તો મારા જેવા પાખંડીનું નામ પર્યન્ત પણ કોઈ લેત નહિ. બાબા, હવે તો ઠીક જાણ્યુંને કે મારી અવસ્થા શી છે ? તમે લોકો જ મારો એક માત્ર આશ્રય છો, તમારા લોકોએ, કોઈ પણ રીતે, મારી સામાન્ય માત્ર પણ ઉપેક્ષા કર્યાથી મારું મહા-પતન થશે. તેથી કરીને જ તમને લોકોને સદાએ કહેતો આવ્યો છું, કે તમે લોકોએ જે આશ્રય લીધો છે તે જ દઢતમ આશ્રયને અતીવ સાવધાને મન-પ્રાણ લગાડીને પકડી રાખજો. જોજો, કોઈ પણ વેળાએ લક્ષ્ય ભ્રષ્ટ થઈ મને મહાવિપદમાં ફેંકી દેતા નહિ. તે દયામય ભરિનું નામ જ તમારા લોકોનો આશ્રય છે. આ સુદઢ કિલ્લામાં વાસ કર્યાથી કોઈ પણ શત્રુ કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ જાતની પીડા આપી શકશે નહિ. જે આ કિલ્લામાં વાસ કરે છે તે સદાએ નિશ્ચિત અને પરમ આલ્લાદમાં રહી શકે છે. આ કિલ્લામાં રહેનારાઓની રક્ષા અને શક્તિ માટે ધ્યાન, ધારણા, ઉપરતિ ઇત્યાદિ મહા મહા બલવાન રક્ષક, સારથી, સેનાપતિ રાખવા પડતા નથી; કારણ કે તે ચક્ર-ધારીનું ચક્ર બહુ જ વિચાર પૂર્વક તે કિલ્લાની ચારે બાજુએ રક્ષા કરે છે. તે ચક્રના દૂરદર્શન માત્રથી કામ, કોષ, ઇત્યાદિ પરમ ઉચ્ચ અને મહાબલવાન શત્રુઓ ભયથી આમ-તેમ જોયા વગર દૂર પલાયન કરી પોતાનો બચાવ કરે છે. માટે કહું છું, કે બાબા, ભક્તોની નિકટ અતીવ મધુર અને શત્રુ નિકટ વજ્ર કરતાં પણ કઠિન એવું કૃપાળુનામ

પાગલ રનાઈ

કદાચ પણ ભૂલતા નહિ. ખાતાં, સૂતાં, રમતાં, નાચતાં, ગાતાં નામ-સ્મરણ કરતાં રહેજો અને નિજ-જનને પણ સ્મરણ કરાવજો. નામ ઉપર નિર્ભર થઈ, બદ્ધજીવ મુક્ત થઈને, જેમનું તે નામ છે તેમને અવશ્ય મેળવશે એમાં કાંઈ પણ સંદેહ નથી. યોગ, તપસ્યા, ઇત્યાદિમાં ડગલે ડગલે પગ સરકી જવાનો ભય રહ્યો છે. આ જ કારણથી આમાં કલાકલ્પ અનિર્દિષ્ટ-અચોક્કસ-છે. પરંતુ નામનો આશ્રય કર્યાથી કાંઈ પણ જાતના ભયનું કારણ જ નથી. જીવને આ ભૂલ વિનાનો માર્ગ દેખાણો છે માટે જ તે પ્રેમતા ઠાકુર શ્રીગૌરાંગ, જીવોના પક્ષે અવતાર-શ્રેષ્ઠ છે. ખીજા માર્ગોમાં નાત-જાતનું પાર્થક્ય રહેલું છે. યોગના માર્ગમાં હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન, ઇત્યાદિ મધ્યે ફટલું બધું પાર્થક્ય રહેલું છે; પરંતુ નામના માર્ગમાં બધી જ એકતા છે, સર્વાત્ર જ સમતા છે. હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન, ઇત્યાદિ સર્વે જ પોતપોતાની માળા લઈને તે જ દયામયનું જુદી જુદી ભાષાઓમાં નામ લે છે. માટે કહું છું, કે આવો નિત્ય, શુદ્ધ અને સર્વાવાદ સંમત માર્ગ ખીજો કાંઈએ નથી. તેથી કરીને સર્વ કાંઈ ભૂલીને પ્રાણના આનંદથી નામમાં ડૂબ્યા રહો. તે વેળાએ તમે પોતાને અને સ્વજનને પણ મહા આનંદમાં રાખી શકશો. મનને દટ કરો, સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો, નિશ્ચિત થશો ને થશો જ. નામનું વળી એક એવું પ્રાધાન્ય છે કે તપસ્યા કરતાં કરતાં અનેક ઐશિક (દેવી) શક્તિ આવી પડે છે અને તેમાં જીવ

અપૂર્વ પુનાવળ

મુગ્ધ થાય છે અને આત્મહારા થઈ જીવનતા જીવનને ભૂલીને અહંકારમાં મત્ત થઈ પડે છે; પરંતુ નામમાં તે ભય નથી. જેટલા પ્રમાણમાં શક્તિ આવે છે તેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમની વૃદ્ધિ થઈ જીવને નત અને શાન્ત કરે છે. તપસ્યાનું ફલ અને સર્ગિક હોય છે અને નામનું ફલ પ્રેમ હોય છે. આથી જ સમજી શકશો કે આ જાનેમાં પાર્થક્ય શું છે? આ સંબંધમાં ખીજાઓની સાથે વિચાર કરતા નહિ, જે વિચાર કરવો હોય તો પોતાના પ્રાણની સાથે અને પોતાના પ્રાણના મનુષ્ય સાથે કરજો; આમ કર્યાથી જ તમે સમજી શકશો. આની સૂક્ષ્મ ગતિ સકલની નજરમાં આવતી નથી, આટલા માટે જ જેની તેની સાથે આ સંબંધે વાત કર્યાથી આનંદને બદલે નિરાનંદ, પ્રેમના પરિવર્તે ક્રોધ અને વિશ્વાસના પરિવર્તે મહા અવિશ્વાસ અને સંદેહ આવી, અનેક દિનનું અતિ કાળે મેળવેલું ધન એક નિમેષ માત્રમાં ખોઈ બેસવું પડશે. માટે કહું છું, કે જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ બલ મેળવ્યું નથી ત્યાં સુધી સંકીર્ણ માર્ગમાં અને સંગોપનમાં ચાલવું પડશે; આગળ પછી ભય નથી. માછલાંનાં બચ્ચાંની માફક પ્રથમ સામાન્ય રિચર જલમાં પ્રતિપાલન કર્યા પછી અતિ સુબ્ધ અને નાના રકમ હિંસ્ર જીવથી પરિપૂર્ણ એવા સમુદ્રમાં પણ જો છોડી દેશો તો તે નિર્ભયે વિચરણુ કરશે અને દિનપ્રતિદિન મોટું થશે. પરંતુ પ્રથમથી જ જો તેને સમુદ્રમાં છોડી દેશો તો સામાન્ય જીવો તેને વિના

પાગલ રતનાઈ

કંઈશે ખાઈ જશે, તે વેળાએ પાછું કરવાનો ઉપાય રહેશે નહિ. માટે કહું છું, કે પ્રથમ તો જરા સાવધાનથી ચાલવું પડશે. લોકનું કષ્ટ જોઈને અંતરમાં ને અંતરમાં તે વિષે તે દુઃખદારી હરિને નિવેદન કરજો. પરંતુ જ્યાં સુધી બલ પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાં સુધી સાક્ષાત્ રીતે પતિતનો ઉદ્ધાર કરવા જતા નહિ. તેમ કરવા જશે તો કૃતકાર્ય પણ થવાશે નહિ અને લાભમાં તમે પોતે પણ પડી જશો અને તમને આઘાત લાગશે. મનથી અને પ્રાણથી અપરના મંગલની પ્રાર્થના કરજો, પ્રભુ નિશ્ચય જ તમારા લોકોની વાસના પૂર્ણ કરશે. સામાન્ય પાર્થિવ સુખ દુઃખમાં પડ્યા રહીને અતન્ત સુખ દુઃખ ઉપરથી નજર ચૂકવતા નહિ. એ દિવસના ભાડાના ઘરના જતન પાછળ અને તેને શણ-ગારવા પાછળ નિજના ચિરસ્થાથી ઘરને શ્રીભ્રષ્ટ કરતા નહિ. નોકરીના સ્થાનમાંના એ દિવસના માત્ર વાતચીતના બંધુને મેળવીને તે ચિરદિનના પ્રાણબંધુને ગુમાવતા નહિ. આ પૃથ્વી તો આપણે માટે એ દિવસનું માત્ર નોકરીનું સ્થાન છે એ વાત સદા ધ્યાનમાં રાખજો. નામ કરવા સમય બીજો વિચાર આવે તો તેથી દુઃખીત થતા નહિ, તેમ થવાથી કોઈ પણ દોષ થતો નથી, પરંતુ નામ કરવા સમયે પ્રાણની આકુલતાને સાથે લઈને બેસજો. એક વાર સંકલ્પ કરી કોઈ પણ કાર્યમાં વ્રતી થયા પછી કોઈ પણ પ્રકારની અશૌચતા સ્પર્શ કરી શકતી નથી. પરંતુ જોઈને કે વ્રતી થઈ બેસવા પૂર્વે કોઈ પણ અશૌચતા લાગી રહે

ચપ્પલ

નહિ. આકુલતાને અને તેની પ્રિય ભગિની લાલસાને તમારી નિત્ય સંગિની કરજો; તેઓ જ મારા વૃન્દાવનની લલિતા અને વિશાખા છે; તેઓ જ કૃષ્ણ આપવા-લેવાને એક માત્ર અધિકારી છે. આ બંને જાણીને સંગ કદાચ પણ છોડતા નહિ. તેઓ જ આપણા હાથ ધરી નિકુંજ-કાનનમાં યુગલ મિલન દેખાડશે, તેઓ જ તમારો હાથ ધરી રાધાકૃષ્ણની નિકટ નિત્ય સેવાને માટે નવીન દાસી કરી તમને અર્પણ કરશે. કુમાર નામની માખીની માફક તેઓ જ તમને તેઓનો પોતાનો રંગ ચઢાવશે. માટે કહું છું, કે તેઓને ભૂલી જતા નહિ. જે આહાર આપ્યાથી તેઓ પરમ પુષ્ટ થાય તે જ આહાર તેઓને જતનથી આપજો. તેઓ શું ખાઈને સારાં રહી શકે અને પુષ્ટ થાય તે જો તમે પોતે ન જાણી શકો તો જેઓની નિકટ તેઓ રહ્યાં છે તેઓ નિકટ જઈ, જોઈ અને સાંભળી આવજો. અચંડ સૂર્યતાપમાં તેઓને રાખતા નહિ, મલિન થઈ જશે. સદા નાના રકમ આવરણમાં ઢાંકી રાખજો. તમે શું જાણતા નથી, કે શરીર સર્વદા વસ્ત્રમાં ઢાંકેલું રહે છે તે કારણથી હાથના અને મુખના રંગ કરતાં તેનો રંગ કેટલો ખમ્બો ઉજળો હોય છે? ગ્રીષ્મ-પ્રધાન દેશ કરતાં શીત-પ્રધાન દેશના લોકો સુંદર હોવાનું આ જ કારણ છે. માટે કહું છું, કે જ્યાં સુધી રંગ પાકો થાય નહિ ત્યાં સુધી આવરણમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરજો. લજ્જા જ સ્ત્રીઓનું આવરણ છે, લજ્જા ગુમાવ્યા પછી તે મધુરતા રહેતી નથી.

પાગલ રંગાઈ

આ માટે જ કહું છું, કે આ લોકોનાં મુખનું આવરણ
જેની તેની નિકટ ખોલી બતાવવાનો પ્રયત્ન કરતા નહિ.
જેઓ કામની નજરથી જુએ, તેઓની છાયાનો પણ સ્પર્શ
કરવા દેતા નહિ. આ વિષે સદાએ સાવધાન રહેજો. બાબા,
માને નિકટ રાખવા કહ્યું તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનું ખોટું
મેં કયું નથી. તમારા સંબંધે જે પ્રમાણે શાંતિપુર છે,
અન્ય સ્થાન પણ હીક તે જ પ્રમાણે છે. કોઈ પણ જાતનો
ફરક ન દેખાયાથી જ મેં તે પ્રમાણે લખ્યું હતું. પરંતુ સત્ય
વાત તો એ છે, કે અનુરાગના ધનને દૂર રાખ્યાથી પ્રકૃત
(ખરો) અનુરાગ વૃદ્ધિ પામે છે અને પુષ્ટ થાય છે. પરંતુ
ચિરદિન એક જ ભાવ રાખવો તે કોઈ પણ કાર્યને માટે
સારું નથી. એક વર્ષ શીખ્યા પછી વર્ષાન્તે પરીક્ષા આપવી
તે તો કર્તવ્ય જ છે. ત્યારે જ ઉન્નતિ કે અવનતિ થાય છે
કે કેમ તે સમજી શકાય છે. ભોગની વસ્તુને નિકટમાં રાખી
ત્યાગ કરવો તેનું નામ જ ત્યાગ છે. મનમાં ને મનમાં
ત્યાગ કરવો એ અસંપૂર્ણ અને બ્રાન્તિમૂલક છે.

તમારા લોકોનો પ્રિય પાગલ પુત્ર

૯૨

અર્ચ, પૂજાવળી

પત્રાંક ૧૬

શ્રી હારાણુચંદ્ર સેન !

તમારો પત્ર મળતાંવેંત જ આનંદમાં અભિભૂત થઈ ગયો. બાબા, મારું શરીર હવે ચાલતું નથી, તેથી કરીને સમયે સમયે વિચાર આવે છે કે હવે હું વિશ્રામ લઉં! પરંતુ કર્મ છોડતું નથી, પેટને માટે બધુંએ કરવું પડશે અને પડે છે; એને માટે તમે ચિન્તા કરતા નહિ. હું મારા પ્રાણુના પ્રાણ કૃષ્ણ વગરનો થઈને આટલો નિઃપ્રભ અને શક્તિશન્ય થયો છું. શા માટે મેં તેમને ગુમાવ્યા છે? કોણ જાણે નામમાં હવે રૂચિ નથી. ગમે તેમ થાય, પણ બાબા, તમને લોકોને મેળવી હું સર્વ બૂલી ગયો છું, હવે તમે લોકો મને બૂલતા નહિ. બાબા, આ જગતની કોઈ પણ વસ્તુમાં બહુ આસક્ત થતા નહિ. જે મનુષ્ય અહીંયાંની વસ્તુમાં જેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમ લગાડે છે તે તેટલા જ પ્રમાણમાં ઠગાઈને “લાય” “લાય” કરે છે. કૃષ્ણ અને કૃષ્ણનામ છોડી જેને પણ પકડવા જશે તેમાં ઠગાવાનું થશે. હાયાને કોઈ કદિ પણ પકડી શકે ખરો? માટે કહું છું, કે બાબા, આ સંપૂર્ણ હાયાશ્વી પૃથ્વીની કોઈ પણ વસ્તુમાં અતિશય આસક્ત રાખતા નહિ. કૃષ્ણનામ કદાચ પણ છોડતા નહિ. આ

પ્રાગલ્ભ્યનાથ

પૃથ્વીનું સુખ જેમ ક્ષણસ્થાયી છે તેમ દુઃખ પણ ક્ષણસ્થાયી છે; આમાં પડીને આપણું ચિરદિન સંઘલ જે કૃષ્ણ નામનો અમૂલ્ય ખગ્નનો છે તે આપણને છોડવો ન પડે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. કાયા-મન-વાક્યદ્વારા કૃષ્ણ પાદપદ્મમાં શરણ લો અને પરોપકારને જીવનનું વ્રત કરો. અન્ય વ્રત, નિયમ, કાંઈ પણ કામનાં નથી. બાબા, સ્વર્ગ અને નરકમાં કાંઈ પણ પ્રભેદ નથી, આપણે ભ્રાન્તિવશ થઈને જ આ પ્રભેદ જોઈએ છીએ. જેમ સુખ કરતાં દુઃખ સારું છે તે જ પ્રમાણે સ્વર્ગ કરતાં નરક ઊલટું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે મહા આનન્દનું સ્થાન છે. વિસ્મૃતિને લઈને જ સ્વર્ગ અને સ્મૃતિને લઈને જ નરક. તેથી કરીને નરકને જ શ્રેષ્ઠ કહેવું જોઈએ. માટે કહું છું, કે આ બંને પ્રત્યે દષ્ટિપાત કર્યા વગર સદા હરિપ્રેમમાં ડૂબ્યા રહો, કોઈ પણ ભય રહેશે નહિ. દારૂડીઓ તો સુખ દુઃખ બંનેથી જ વર્જિત છે. શ્રીધામ વ્રજમંડલમાં કેવો આનંદ મળ્યો તે લખજો. મારા જેવા હૃતભાગ્યના અદૃષ્ટમાં જન્મ-દાવન-દર્શન નથી.

તમારા લોકોનો

૯૨

અપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૧૭

પરમ પ્રેમિક જીગલ !-(હારાણચંદ્ર સેન)

તમારા લોકોનો રનેહપૂર્ણ પત્ર વાંચી જે હું આનન્દિત થયો છું તે તો માત્ર તે પૂર્ણાનન્દ કૃષ્ણ સિવાય ખીજું કોણ જાણી શકે? ખરેખર જ તમે લોકો નવજીવન મેળવી કૃતાર્થ થયા છો. જ્યારે હરિનામમાં આટલો અધો વિશ્વાસ છે તો પછી તમને લોકોને ભય તે વળી શો છે? તમે જાનેને મેળવીને હું પણ હવે નિર્ભય થયો છું. તમારા લોકોની દયાથી હું પણ તે કૃષ્ણચંદ્રની દયા મેળવી શકાશ. અનેક દિનથી તમારા લોકોની આશાથી વાટ જોઈ રહ્યો હતો; આજે તે આશા પૂર્ણ થઈ છે. આજે મારો વળી એક નવો પ્રેમનો સંસાર થયો છે. નવીન અગીઆમાં નવીન કૂતો જોઈને કોના પ્રાણને આનન્દ ન થાય વારુ! હું ધન્ય થયો છું, કૃતાર્થ થયો છું. આખા, તમારા પત્રમાં બે એક વાતો વાંચી મને હસવું આવ્યું. તમે મારા “ભક્તવ્રન્દ” વિષે લખ્યું છે. આખા રે! હું જ જગતમાંના સર્વેની સેવા કરવા આવ્યો છું; મારા કરતાં હીન આ જગતમાં ખીજો કોઈએ નથી. હું જ નો સર્વેનો ભક્ત છું, મારાં તે વળી ભક્તો ક્યાંથી હોય? હું અતીવ નીચ જન છું, આ માટે જ તમારા

પાગલ રૂનાથ

જેવા મોટા પુરુષો મારી ઉપર દયા રાખ્યા વગર રહી શકે તેમ નહિ હોવાને લીધે જ મને ચાહે છે. હું તો સર્વેના ઋણી છું. તેઓના પ્રેમનો અહલો વાળવાની મારી શક્તિ નથી. ક્યાં તેઓ કૃષ્ણપ્રેમમગ્ન પ્રેમી જીવો અને ક્યાં હું નિઃશ્વરૂપને ભૂલી ગયેલો અહ જીવાધમ! મારી ગતિ-મુક્તિ તો તમે લોકો જ છો. જ્યારે દયા કરી છે ત્યારે તો હવે મને છોડતા નહિ. સદાએ દયાની દષ્ટિ રાખજો. બાબા, અત્યંત દરિદ્ર પાસે મહારત્નની ભિક્ષા માગવા પ્રમાણે મારી પાસે કૃષ્ણપ્રેમ માગવામાં તમારો મનોરથ વિફલ જ જશે. હું તો એક મહા પાખંડ છું. માત્ર પાખંડ જ હોત, તો કાઠને કાઠ દિવસ નિતાઈ ઉદ્ધાર કરત. પરંતુ મારો તો ઉપાય જ નથી, દારણ કે હું તો મહા શઠ છું. મુખે હરિનામ લેવાનો ડોળ કરું છું અને અંતરમાં નાના રકમની કુચિંતા અને કુઅભિલાષ—ઓને પોષતો રહું છું. લોકોને ભૂલાવવાની ગ્ળ મેં ઠીક પાથરી રાખી છે. મનુષ્ય ભૂલે છે ખરો પણ તેમાં મારાં નિતાઈ ભૂલે તેમ નથી. માટે કહું છું, કે બાબા, મારો તો હવે ઉપાય જ નથી; તો પણ મારી સકલ આશા અને ભરોસો તો તમે લોકો જ છો. મને કુપથે ચડેલો જોઈને ઘૂણા પ્રકાશ કર્યા વગર, દયા પરવશ થઈને, સત્પથે ચડાવવાનો પ્રયત્ન કરજો. મારે તો બીજા કાઠએ નથી, તમે લોકો જ મારાં મા, તમે લોકો જ મારાં બાપ, તમે લોકો જ મારાં નિજજન છો, માટે જ તો હજી સમય

અપૂર્વ પુનાવળ

રહ્યો છે તેથી તમને લોકોને કહી રાખ્યું કે મારી ઉપર દયાની દટિ રાખતાં બૂલતા નહિ. વળી ખીજ એક વાત એ કે તમને લોકોને ન કહું તો મારે કહેવું કયાં ? મારા જેવા પાતકીની વાત તો ગૌર-નિતાઇની સમક્ષ પહોંચી શકે તેમ નથી. પાપીઓની વાત તો તમે લોકો ચિરદિનથી પ્રભુના પાદપદ્મમાં નિવેદન કરતા આવતા રહ્યા છો. તે અદાલતના વડીલ તો તમે લોકો છો. તમે લોકો જ ચિરદિનથી પ્રભુના પ્રિય પાત્ર છો. સેનવંશીઓ અરેઅરજ પ્રભુના નિજજન છે. શિવાનંદ, નરહરિ, આ લોકો તો અમારા નિતાઇ ગૌરના પ્રાણ કરતાં પણ વધારે પ્રિય છે. તમે પણ તે વંશના એક જન છો. તો પછી મારી વાત પ્રભુના દરબારમાં કાં નહિ કહો વારુ ? તમારા લોકોમાં શક્તિ છે માટે જ તો આજ તમારા લોકોનું મુખ જોઇ રહ્યો છું; જોજો, મને નિરાશ કરતા નહિ. તમે લોકો જ મારું બલ, બુદ્ધિ છો. મારાં માને કહેજો, કે તેઓ તેમના આ દુષ્ટ છોકરા ઉપર સ્નેહ અને દયાની નજર રાખે. બાપા, તમે તો વિચારશાલી છો. તેથી કરીને તમે તો છોકરાના ગુણ દોષને વિચાર કરીને પ્રેમ કરો છો; પરંતુ મા-લોકો તો એવી જાતનો વિચાર કરતાં જ નથી. સારાં હોય અથવા નરસાં હોય, છોકરાંઓ તો માને સમાન પ્રિય હોય છે; માટે જ તો તેઓની પાસે હું વધારે છૂટ લઇ શકું છું. તે લોકોની દયા ચિરદિનને માટે મેળવી હું કૃતાર્થ થઇ શકું એ જ માત્ર ઇચ્છા. મારાં માને આ

પાગલ રનાધ

અધમ અને નરકને યોગ્ય એવા તેમના પુત્ર ઉપર સ્નેહ અને દયાની નજર રાખવા કહેજો. જો કે હું સ્નેહ અને દયાની પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય નથી તો પણ માનું સ્નેહાળ હૃદય જાણીને જ આવી પ્રાર્થના કરવાની હિંમત મેળવી છે. મને તો મારાં આનન્દમયી માની આનંદાશ્રુ મૂર્તિનાં દર્શન કરવાની વાસના થઈ છે. હું જાણતો નથી કે કૃષ્ણે એ શુભદિન મારા નસીબમાં લખ્યો છે કે નહિ. ગમે તેમ હો, દર્શન થાય યા ન થાય, પણ તેમનો સ્નેહ પ્રાપ્ત કરવામાં વંચિત ન થાઉં એ જ માત્ર મારી તેમની નિકટ પ્રાર્થના છે. માને કહેજો, કે મને પુત્ર ગણીને મારો અંગીકાર કરે. મારાં શાન્તિપુરનાં મા અને બાપે મારી ઉપર દયા કરીને વળી એક ખીજાં મા-બાપ આપ્યાં છે. તેઓની આગળ હું ચિરકાલ કૃતજ થઈ રહ્યો છું અને રહીશ પણ ખરો.

બાબા, આ તો એક પાન્થનિવાસ (ધર્મશાળા) છે. રાત્રિએ, પરંતુ પ્રભાત પયેત જ, રહેવાનું સ્થાન ત્યાર પછી અન્ય સ્થાને જવાનું હોય છે. આ પ્રમાણે ક્રમવાર એક પછી એક કાંડવું પડે છે. તેથી કરીને વર્તમાનની ઉપર એકદમ સંપૂર્ણરૂપે આકૃષ્ટ ન થતાં સદાએ આ પાન્થશાળા છે એમ સમજવું એ યુક્તિ-સંગત અને ઉચિત છે. આ સ્થળે જે સર્વ વસ્તુઓ સજવી રાખી છે તે ગમે તેટલુંએ મૂલ્ય દહને ખરીદ કરો અને તેનું જતન કરો તો પણ કામ

અપૂર્વ પૂજાવળી

પણ જન કદિ પણ તે લઈ જઈ શકતો નથી અને શકશે પણ નહિ. તો પણ એક વસ્તુ છે કે જેને જીવમાત્ર પ્રથમથી જ અરચિકર સમજી, ગ્રહણ કરતો નથી; તેનો સંગ્રહ કરવા માત્રથી જ તેને સાથે લઈ જવાશે અને કૃતાર્થ થવાશે. તે વસ્તુનું નામ “હરિનામ” છે. જીવગણ અનેક રીતે મોહમાં પતિત થઈ આ નામ સાંભળવા માત્ર જ ચમકી જીકે છે અને દૂર પલાયન કરી જાય છે. કારણ આ નામનો એવો ગુણ છે, કે ક્ષણસ્થાયી પાર્થિવ સુખ આના ધ્વનીમાત્રના સ્પર્શથી જ દૂર પલાયન કરી જાય છે. જીવને ઐહિક સુખથી વંચિત કરી ચિરસ્થાયી પારમાર્થિક સુખમાં દૂબાડી દે છે. માટે કહું છું, કે બાબા, પૃથ્વીના ક્ષણસ્થાયી સુખને ચિરસ્થાયી સમજતા નહિ. મધુર હરિનામ લેવાને ભૂલતા નહિ. આ રત્ન કેવલ પોતાના જ કંઠે ધારણ ન કરતાં જેના તેના કંઠે પહોંચાવી દેજો અને સર્વે એક સાજમાં સજાઈને પ્રેમના રાજ્યમાં ચાલતા થજો. અને પાપનો બોલો વહન કરવાને હું મનૂર તો છું જ; જેનો જેટલો ભાર હાય તેટલો મારા માથા પર ચડાવી દો, અને તમે સર્વે “હરિ” બોલી હરિપ્રેમમાં ઉન્મત્ત થઈ પ્રેમના રાજ્ય તે વ્રંદાવનમાં જાઓ; હું દૂરથી તે જોઈ સુખી થઈશ.

કૃષ્ણ તે શુભદિન મને જોવા આપે. સર્વે કાઠ “હરિ” બોલે તે હું જોવા પામું. બાબા, હવે જ્યારે તમારી ઉપર

પાગલ હરનાથ

દયા કરી છે તો હવે જૂઠામાં રહેતા નહિ; વચ્ચે વચ્ચે
મને સંભારતા રહેજો.

તમારા લોકોનો પાગલ

હર

અપૂર્વ પૂજાવળી

પત્રાંક ૧૮

શ્રી ઉપેન્દ્રનાથ ઘોષ !

આપને જે કાંઈ પણ કહી સંબોધન કરું છું તેમાં પણ તમને કશું થાય છે તેથી કરીને આજે કાંઈ પણ વિશિષ્ટ સંબોધન કર્યું જ નથી. મનમાં કાંઈ પણ લાવતા નહિ. આપનો પત્ર વાંચી ખરેખરજ દુઃખી થયો છું અને પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરું છું કે હે પ્રભો! મને સદા સત્ય-પથે રાખો. હું ખરેખરજ મનુષ્યને ભોળવી શક્યો છું; પરંતુ હાય, આમાં મારાં તે પરમ પ્રેમમય નિત્યાનન્દ ભોળવાશે નહિ. તેઓ તો માગે છે સોળે સોળ આના પ્રાણ, પરંતુ મારે ખાતે તો સત્તર આના ખરચ ઉધરાયો છે. મારે ખાતે જમા કહેતાં તો કાંઈ જ નથી, સિવાય કે આપ લોકોની સદ્વિચ્છા જ માત્ર. નિતાઈ તો આપ લોકોના જ છે; આપ લોકો તો તેમના પરમ પ્રિય પાત્ર છો. એટલા માટે જ મારી આપને દુઃખભરી પ્રાર્થના છે, કે મારે માટે તે દયાળુ નિતાઈને લલામણુ કરશો. આપ લોકોની વાત તેઓ ઉડાવી દઈ શકશે નહિ, અવશ્ય આ અધમ ઉપર પણ તેઓ દયા કરશે જ. આ તો સાંભળ્યું છે અને મન અને પ્રાણથી જાણું પણ છું. કે પ્રેમ વિના પ્રેમના તે ઠાકુરને મેળવાતા નથી. મારા નિતાઈ પ્રેમમય, સાક્ષાત્

પાગલ રતનાઈ

પ્રેમસ્વરૂપ અને પ્રધાન પ્રેમહાતા છે. જે પ્રાણના ગૌરવે ભોળવવા ચાહતા હો તો નિતાઈનો પદાશ્રય કરવાને ભૂલતા નહિ. નિતાઈ ઘણા દયામય છે. મારી વાત પણ તેમને કહેવને, કે ચંડાલ સમજી મારી વૃણા કરે નહિ. મારી પોતાની પાસે તો એક પૈસાનું પણ જોર નથી, તેથી કરીને તો હું આપ સર્વેના દ્વાર આગળ આવી ખડે થયો છું; મને વિમુખ્ય કરતા નહિ. ચંદ્રના પ્રાર્થીને સામાન્ય અરિસો દેખાડી ભોળવતા નહિ, રતના પ્રાર્થીને સામાન્ય કાચ આપી ભોળવતા નહિ. મારું એવું જ કાંઈ દુઠ્ઠૈવ છે કે મારી અવસ્થા વિષે સત્ય સત્ય કહ્યા છતાં પણ કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. મોટાનો છોકરો મોળમળાડમાં સર્વસ્વ ઉડાવી દઈ અત્યંત ગરીબ થઈ જવા છતાં પણ બીજાઓ તે વાતનો વિશ્વાસ કરવા માગતા નથી. આમાં તે ગરીબને જે પ્રમાણે દ્વિગુણ કપટ થાય છે તે પ્રમાણે મારી પણ ફીક તેવી જ અવસ્થા થઈ છે. ખરેખર જ હું મહાપુરુષનો પુત્ર તેમ જ મહાશક્તિનો ગર્ભજાત છું પરંતુ હું પોતે તો સાક્ષાત્ રાવણ કિંવા દિવ્યકશિપુ કરતાં પણ દુરાત્મા છું. દુઃખની વાત તો એ જ છે કે આ વાતનો કોઈ વિશ્વાસ કરવા માગતું નથી. આ આશામાં ને આશામાં જ હું બેસી રહ્યો છું અને રહીશ; આપ મારી ઉપરથી દષ્ટિ ઉઠાવી લેતા નહિ. કોઈ સાધુપુરુષના મુખથી એક વાત સાંભળી છે તે આપને લખું છું—“મધુર કૃષ્ણ નામ કરતાં બીજો

અપૂર્ણ પૂજાવલિ

મહામંત્ર અને બીજી મહૌષધિ કોઈ પણ છે જ નહિ. આ નામના જોરથી જીવ શિવત્વને પણ તુચ્છ કરતાં શીખે છે, મહાકાલ ઉપર પણ હુકમ કરે છે અને કાલના કાલરૂપ થઈ રહી મહ-પર-સર્વત્ર જ સમાન સુખમાં રહે છે. નામનો શબ્દ જોડેલો દૂર જાય છે, ભવરોગ તેટલો દૂર આવી શકતો નથી; સામાન્ય દૈહિક રોગની તો વાત જ નહિ. માટે સદાએ કૃષ્ણનામમાં મત્ત રહેવાથી સામાન્ય દેહના રોગ આવી શકતા નથી. પ્રતિદિન તુલસીને પ્રાતઃ સંધ્યા પ્રણામ કરવાથી, સ્નાન કર્યા પછી તુલસીને પાણી રેડવાથી અને તુલસીની મૃત્તિકા પ્રાતઃ સંધ્યા લેપન કરવાથી કોઈ પણ વ્યાધિ આવી શકતી નથી. નામ જીલવા માત્ર માયામાં સપડાઈ જવાય છે. અને માયામાં સપડાવા માત્ર માયાના અનુચરગણુ નાના પ્રકારની વ્યાધિઓ સંગે લઈ માયાખંડ જીવને પાર વગર અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ આપે છે. જે સ્થાનમાં કૃષ્ણનામ છે તે સ્થાનમાં માયાનું અસ્તિત્વ જ નથી અને તે કારણથી જ કોઈ પણ જાતની નિરાનન્દની છાયા સરખીએ ત્યાં આવી શકતી નથી.” માટે મારું નિવેદન એ છે, કે કાયા, મન અને વાક્યદ્વારા કૃષ્ણના શરણાગત થવું અને કૃષ્ણ નામનો આશ્રય કરવો એ જ સર્વેનું કર્તવ્ય છે. આ સર્વે વાત આપ લોક જાણતા હોવા છતાંએ મેં પાછી કહી દીધી છે, મનમાં કાંઈ લાવતા નહિ.

આપ લોકોને

૯૨

પાગલ રૂનાથ

પત્રાંક ૧૯

ભાઈરે !-(શ્રી ઉપેન્દ્રનાથ ઘોષ)

આજે તમારો પત્ર વાંચી બહુ જ આનન્દિત થયો છું, પરંતુ વચ્ચે તમારું શરીર આરોગી ન રહેવાને લીધે કષ્ટ થયું જાણી મને દુઃખ થયું છે. ગમે તેમ હો, પણ હવે કેમ છો તે લખજો. જગતમાં આવી કેવલ ખાવું, પહેરવું અને સુખદુઃખમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું એ જ માત્ર કાર્ય છે એમ સમજતા નહિ. જીવનું કર્તવ્ય કૃષ્ણનામ લેવું, જીવમાત્ર ઉપર દયા રાખવી, અર્થીની અભિલાષા પૂરણ કરવી અને આતુરના દુઃખના નિવારણનો પ્રયત્ન કરવો. આ સર્વે કાર્યો ન હોત તો મનુષ્ય અને નીચ પશુમાં કાંઈ પણ ભેદ રહેત નહિ. જે દિન પર્યન્ત હરિ પ્રેમમાં સંપૂર્ણ આત્મહારા થઈ જવાતું નથી તે દિન પર્યન્ત અતિ યત્ને આ હરિપ્રેમના સાથીઓને વિષે મન રાખવું પડે છે. આ લોકોને (હરિપ્રેમના સાથીઓને) મન અને પ્રાણ લગાડી પ્રેમ કર્યાથી હરિપ્રેમ આવે છે; ત્યાર પછી આ લોકોનું પૃથક્ જતન કરવું પડતું નથી. સ્વયમ્ વરરાખને મેળવ્યા પછી જાનૈયાની સેવા કોઈ કરતું નથી; કરવાને અવસર પણ મળતો નથી. માટે પ્રેમમાં મત્ત થવા પૂર્વે આ લોકોનું વિશેષ જતન કરજો; કદિ પણ આ લોકો

અપૂર્વ પૂજાવળી

સમક્ષ મુખ છુપાવી રાખીને બધી બાબુ ખોઈ બેસતા નહિ. જ્યાં સુધી વિવાહ થયો નથી ત્યાં સુધી વરના ઘરના કૂતરા પર્યન્તનો પણ આદર જતન કરવો જ પડે છે. જે પ્રમાણે વિવાહ થયા પછી બધાને છોડી શકાય છે પરંતુ વરનાં માબાપ સાથે વિરોધ કરી શકાતો નથી, બિલકુલ તે લોકોની ખુશામત ચિરદિન કરવી પડે છે, તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણપ્રેમ થયા છતાંજે કૃષ્ણનામ છોડતા નહિ. નામ જ પ્રેમનાં માબાપ છે, નામ થકી જ પ્રેમ મેળવી શકાય છે અને પ્રેમ થવા માત્ર પ્રેમના હરિ મળે છે. માટે કહું છું, કે સર્વે છોડી દે, તેમાં કંઈ પણ હાની નથી, પરંતુ નામ ભૂલતા નહિ. અહરહઃ નામમાં ઉન્મત્ત થઈ રહો. નામ વ્યતીત તેમને મેળવવાને બીજે કોઈ સહેલો ઉપાય છે કે નહિ (વિશેષ કરીને આ કલિયુગમાં) તે હું કહી શકતો નથી. કૃષ્ણ કરતાં પાપી તાપી લોકો નિકટ કૃષ્ણનામ અધિક આદરતું ધન છે, કારણ કે પાપી તાપી લોકો કૃષ્ણને મેળવી શકતા નથી. તે લોકોની શાન્તિને માટે પૃથ્વીમાં કૃષ્ણનામ વિરાજ કરે છે; તેથી કરીને આ પરમ મંગલ કૃષ્ણનામ સદાએ જ્યયુક્ત થાય અને જગતમાં જેટલા પાપી તાપી લોકો છે તે આના સ્પર્શથી પરમ શાન્તિ મેળવી પાપ તાપ ભૂલી જાય એ જ પ્રાર્થના માત્ર તે દયામય નિકટ હું કહું છું. જ્યારે નામ વિરાજમાન છે તો પછી પાપી તાપી લોકોને વળી બીજી ભાવના જ શી હોય? જે તૃષાતુર

પાગલ હરનાથ

નિકટ પવિત્રસલિલા ગંગા છે તે વળી તૃપાથી શાનો મરે વારુ ? માટે કહું છું, કે ભાઈ, આવો, મારા જેવા જેટલા તાપી લોકો છે તે સર્વે એકત્ર થઈ હરિ-સંકીર્તન કરી જીવન પર્યાંત મન-પ્રાણ શીતલ કરીએ. નામમાં જે આનન્દ છે તે આનન્દ નિર્વાણમાં કે મોક્ષમાં પણ નથી. નામની તુલના જ નથી, બહુ જ મધુર-બહુ જ મધુર. જે જાણવા માગતું હોય તે ખાઈને જીએ, તે સમજાવવાની વસ્તુ નથી. નામની મિષ્ટતા તે નામની મિષ્ટતાના જેવી જ છે. ખીજી કોઈ પણ વસ્તુ સાથે તેની તુલના થઈ શકવાની નથી. આવા મધુર નામનો કોઈ પણ જન કોઈ પણ સમયે ત્યાગ ન કરે એ જ અભિલાષા છે. મનુષ્યજીવનની કાંઈ પણ સ્થિરતા નથી, આજે છે ને કાલે નથી. માટે કહું છું, કે જીવન આ રહ્યું, આ ગયું, એમ સમજી નામનો આશ્રય કરવો એ સર્વેનું કર્તવ્ય છે. સર્વે પોતપોતાનાં પાપનો બોળે મારે માથે ચડાવી દઈ નિશ્ચિત મનથી હરિનામ કરતા રહો. ખરાબ વસ્તુ ફેંકી દેવાનું સ્થાન ખરાબ જ હોઈ શકે; એટલા માટે જ પાપનો બોળે ફેંકવાનું મારા માથા જેવું ઉપયુક્ત સ્થાન શ્રીજી કયાંથી મળશે ? તમે લોકો આનન્દમાં રહેથી મને નરકમાં પણ મહા આનન્દ થશે. માટે તે દયામય નિકટ મારી પ્રાર્થના છે, કે તેઓ તમે સર્વેને સદાનંદમાં રાખે.

તમારા લોકોનો

૯૨

અપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૨૦

ભાઈ ઉપેન !

આવી રીતે પત્ર લખી મને લગિગત કરો નહિ. હું એક મહાપાતકી જન છું. હું જેવી રીતનો છું તેવી રીતના ભાવથી જ મને જોવો. તમે લોકો પ્રેમની દૃષ્ટિથી અને ગમે તેવા નિહાળો, પરંતુ હું તો તેનાથી તદ્દન જ વિપરીત છું. જે પ્રમાણે એક અન્ધ માણસને ખોટે રસ્તે દોરવામાં કાંઈ પણ કષ્ટ કરવું પડતું નથી તે જ પ્રમાણે મનુષ્યને ભૂલાવવામાં (ભોળાવવામાં) વિશેષ કાંઈ પણ કરવું પડતું નથી. મનુષ્ય ભૂલે ખરો, પરંતુ મારા નિતાઈ તેમાં ભૂલે એવા નથી. તેમને ભૂલાવવાની વસ્તુ અન્ય રકમ છે; તે વસ્તુ જેની તેની પાસે હોતી નથી; નિતાઈ દયા કરી જેને તે આપે છે તે જ તે મેળવી ચરિતાર્થ થાય છે; નિતાઈના આપેલા રજાગુથી નિતાઈને જ બાંધે છે. આ બંધન બહુ જ મધુર છે, જેને બાંધે અને જે બાંધે તે બંને જ સમાન આનન્દ મેળવે છે. આ બંધન જેટલું સખત અને દઢ હોય છે તેટલું જ અધિક આનન્દદાયક થાય છે. જુઓ ભાઈ, હવે પૃથ્વીનું કાર્ય અને આ કાર્ય ઊલટું છે કે નહિ ? જીવ ચાહે છે બંધન થકી મુક્ત થવા અને નિતાઈના દાસ ચાહે છે

પાગલ રૂનાઈ

અંધન દહ કરવા. ધન્ય નિતાઈ ! ધન્ય છે તમને અને ધન્ય છે તમારી દયાને ! હવે તમારા ચરણમાં માત્ર એ જ પ્રાર્થના છે, કે દયા કરી અમોને તમારા તે અપ્રાકૃત રાજ્યમાં લઈ ચાલો. એક વાર કૃતાર્થ કરો, એક વાર દેખાડી ભલે કાઢી મૂકો તો પણ એક વાર તો દયા કરી દેખાડો. ભાઈ રે ! આ નિતાઈને ભૂલતા નહિ, જ્યારે પકડ્યા છે તો હવે છોડતા નહિ. ખૂબ દહ અંધનથી આંધળે, બહુ જ આનન્દ મળશે. દહ બાંધી સખત રીતે ખેંચતા રહેજે, વળી કાંઈ અદ્ભુત રહસ્ય જોવા મળશે. આંધળો તો એકને પરંતુ ખેંચતાં ખેંચતાં જશે કે કેટલા નવીન નવીન અપાર્થીવ પદાર્થો તેમાં અંધાયલા રહ્યા છે. એકને ખેંચ્યાથી ત્રણ મળશે, પાછા વળી અધાએ ભુંસાઈ જઈ એક થશે અને તેમાંથી જ વળી પાછા બે થશે. કેટલી મજા અને કેવાં અદ્ભુત અદ્ભુત રહસ્ય જોવા મળશે. અને આને ન ખેંચ્યાથી નિત્ય નૂતન ખેલ (રમણ) થશે, બહુ જ આનન્દ મળશે અને ચિરદિનને માટે કૃતકૃતાર્થ થવાશે. ભાઈ, તમે પોતે આંધળે, પરંતુ જે એકલા ખેંચી ન શકો તો અનેકને તમારા સંગી કરજો; તમારા પ્રયત્નથી તેઓ પણ વિના કષ્ટે પરમાનન્દ મેળવી કૃતાર્થ થશે. ભાઈ, જેને તેને બોલાવી, કોલ દેખાડી, કોમને વળી ભય પણ દેખાડી, તમારા પોતાના સંગી કરો. જેઓ માટીનાં વાસણ ઘડે છે તેઓને પ્રથમ સોનાનાં વાસણ ઘડવાને જે બોલાવવામાં

અપૂર્વ પુનાવળ

આવે તો તેઓ આવવા આહશે નહિ; પરંતુ તેઓને એક વાર લાલના તારતમ્યનો અનુભવ થયો કે પછી બીજી વાર બોલાવવા પડશે નહિ, બીજી વાર લોભ દેખાડવો પડશે નહિ, તેઓ પોતે જ પોતાની મેળે આ નૂતન કાર્યમાં યત્ન કરવા મંડી જશે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, જેને તેને તમારા સંગી કરો. સર્વે મળી મારા નિતાઈના રાજ્યમાં જવા ઉપયુક્ત સાજમાં સગાઓ, સર્વેને સમાન જતન અને આનન્દ મળશે. આ અગાધ રત્નની ખાણમાંથી એકલા તે વળી કેટલાં રત્નો ઉઠાવી લઈ શકશે? સર્વેને દેખાડી દો, બહેને સર્વે લઈ જાય કે જેથી કોઈ પણ દુઃખિત ન થાય, કોઈ પણ પછી કોઈ પણ પ્રકારે હતાશ થઈ હાય, હાય, ન કરે. મારા નિતાઈ તો ભંડાર ખુલ્લો મૂકી બેસી રહ્યા છે. જેની ઇચ્છા થાય તે જઈ શકે છે, જે ઇચ્છા હોય તે લઈ શકે છે. તે સ્થાનમાં તો તમારો મારો સમાન આદર હોય છે. તે ભંડારમાં તો જે જેવું પાત્ર લઈ જાય તે તેવું દ્રવ્ય ઉઠાવી લઈ આવી શકશે. મને ઓછું મળ્યું, મને વધુ મળ્યું, એવું બોલી ચિત્કાર અને વિવાદ કરવાની તે સ્થાનમાં જરૂર પડશે નહિ. જેની જેટલી ઇચ્છા તેટલું તે લઈ શકશે, કોઈ નિષેધ કરશે નહિ. પરંતુ આટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખજે, કે લઈ આવવાનો આધાર તે સ્થાનમાં મળશે નહિ, કોઈ પણ ઉધાર આપશે નહિ. અધાંચે તો ત્યાં લૂંટ કરવા ગયાં છે; આટલા માટે

પાગલ રૂનાઈ

હમણાંથી જ આટલું તો ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે પોતપોતાનો આધાર જેટલા પ્રમાણમાં મોટો હશે તેટલા પ્રમાણમાં વધુ રત્નો તે સ્થાન થકી લઇ આવી શકાશે. ભાઈરે! જ્યાંથી ત્યાંથી સર્વેને સંગે કરી ક્ષમ્યાસો, વિલંબમાં વિદ્ય છે. માટે કહું છું, કે હવે વળી આજ કાલ કરતાં વિલંબ કરવો કાર્મ પણ પ્રકારે ઉચિત નથી. કારણ કે ભાગ્યવશાત્ આજે ચારસો વર્ષો પૂર્વે જે ભંડારની દિવાલો પર્યાંત પણ હતી નહિ તેમાં આજ કાલ એ એક કરી દારો પણ બેસાડાતા જાય છે; માત્ર દારો જ બેસાડાતાં જાય છે એટલું જ નહિ પણ ક્રમે ક્રમે પાત્ર અપાત્રનો વિચાર કરામ એક એક દાર બંધ પણ થતું જાય છે. માટે કહું છું, કે આજે જે છે તે પણ એ દહાડા પછી ઘણુંખરું રહેશે નહિ. માટે વળી પાછું કહું છું, કે ભાઈ, વિલંબ ત્યાગ કરવો એ જ વિધેય છે. હવે તો “પંચાશોધ્વે વનં વ્રજેત્” કહેવું ચાલશે નહિ. બની શકે તેટલી ઉતાવળ કરવી એ જ ઉચિત છે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, સર્વે મળી હરિસંકીર્તન કરતાં કરતાં ચાલો, થોડા સમયમાં જ તે પ્રેમમય નિત્યાનંદના ભંડાર પાસે પહોંચી જવાશે અને પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રત્નો મેળવી ચરિતાર્થ થવાશે. ભાઈરે, પાગલની કથા પાગલો જ જાણે છે અને તેઓની પાસે જ તે કથા આદર-સ્પૃહીય થઈ પડે છે. જ્ઞાની અને દર્શી (દર્શનશાસ્ત્રવેત્તા) આગળ તો આ બધી ભાવકલા વેચાતી નથી. માટે જ મને

અપૂર્વ પંનાવલિ

જય રહે છે, કે વળી પાછળથી મારી આ આનંદની વસ્તુ કાંઈ વેચાતી લેવા ચાહતા છતાં પણ અન્ય લોકો રખેને અડચણ નાખે અને તેમ થવાથી જેવી તે લાગ્યો તેવી જ પાછી લઈ જવી પડે. ભાઈ, જે પાગલ થવા ચાહતા હો તો પાગલના દલમાં ભળી જાઓ, અને પાગલની સાથે પાગલ એમ પરસ્પર વાર્તાલાપ કરી પરમાનંદ ભોગ કરો; નહિ તો પાગલના દલમાં જેમ સારા માણસની અવસ્થા થાય છે તેમ વિપદમાં પડશો. તે સમયે લાથ ઘસતા રહી જવાશે અને બંને બાજુએથી ખોઈ બેસાશે. પાગલ મનુષ્યને જેમ ઉદર નિર્વાહ માટે નોકરી કરવી પડતી નથી, તેને તો વિના ચત્તે અન્ન મળી જાય છે, તેમ વચ્ચે વચ્ચે તેને ગાળગલોચ અને મારપીટ પણ સહ કરવાં પડે છે. ઘણાંઆ અન્ન માટે પાગલનો ડોળ કરે છે ખરાં, પરંતુ એક વાર માર ખાધો કે તેનું પાગલપણું નાસી જાય છે અને જે ભાગ્યમાં હોય તો તેને જેલખાનું અથવા તેથી પણ વધારે સજા ભોગવવી પડે છે. પાગલને ફાંસી નથી, જેલખાનામાં મજૂરી પણ કરવી પડતી નથી, પરિશ્રમ કરવો પડતો નથી—જે ચિર-દિનને માટે એક સરખી રીતે પાગલ રહે તો જ; નહિ તો દ્વિગુણ ત્રિગુણ સજા ભોગવવી પડે છે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, જે પાગલના દલમાં ભળવું હોય તો આગળ પાછળનો જરાક વિચાર કરવાની જરૂર છે. ભાઈ રે! 'કટલું' કાંઈ બકી નાખ્યું; કાંઈ મનમાં આણુતા નહિ.

તમારા લોકોનો

૯૨

પત્રાંક ૨૧

પ્રિય ઉપેન!

તમારા પત્રમાં શુભ વિવાહ વિના અડચણે સુસંપન્ન થયો છે જાણી હું બહુ જ સુખી થયો છું. તમે કેટલા બધા દુઃખિત થયા છો ! એક સામાન્ય વાતમાં આટલા દુઃખિત થવાનું કાંઈ વિશેષ કારણ છે કે ? જુઓ, જેને માટે તમે આટલા દુઃખિત થાઓ છો તે જે સત્ય હોય તો ઉપકાર માનો, કે નિજને શુદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો તમને સુયોગ મળ્યો છે. અને જે મિથ્યા હોય તો મિથ્યાને માટે આટલા દુઃખિત થવાનું કાંઈ કારણ નથી. મિથ્યા કથા અથવા મિથ્યા પ્રવાદને માટે બુદ્ધિમાન લોકો કોઈ પણ પ્રકારે વિચલિત થતા નથી; વાત સત્ય હોવા છતાં પણ, દુઃખિત થયા વગર તેનો ઇલાજ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. જુઓ, આ જગતમાં સર્વેની સમાનબુદ્ધિ હોતી નથી; જે તેમ હોત તો જ્યારે તે સર્વનિયંતા “परित्राणाय साधूनाम्” માટે મનુષ્યદેહ ધરી મનુષ્યોની સાથે રમણ કરવા આવે છે ત્યારે તો બધાંએ તેમને ઓળખી કાઢી તેમનું શરણુ લેત. પરંતુ તેમ થઈ શકતું નથી અને કદિ પણ તેમ થઈ શકવાનુંએ નથી. સ્વયમ્ પ્રભુનાં પણ વિરોધી, નિન્દાકારી અને શત્રુ પણ ધણાં હોય છે. જે સર્વેની

અપૂર્વ પૂજાવલિ

શુદ્ધિ સમાન હોત તો તેમ થવાને કારણે જગતમાં એક જ ધર્મનો પ્રચાર થાત, પ્રભુનું એક જ રૂપ નિરૂપિત થાત, આટલા માટે જ આ જગતમાં બધાંએ પોતપોતાની શુદ્ધિ પ્રમાણે કલ્પના કરે છે અને પ્રસંગાનુસાર પોતાના મનના ભાવ પ્રકાશ કરી નાખે છે. માટે કહું છું, કે પૃથ્વીનું આ સામાન્ય કાર્ય જોઈ વિસ્મય થયે ચાલશે કેમ? હજી તો કેટલુંએ જોવાનું થશે, તેને માટે પ્રસ્તુત રહેજો. પોતાના પ્રાણ સમાન ધર્મની નિન્દા બહુ જ દુઃખદાયક છે, તેટલા માટે જ આ ધર્મને બહુ જતનપૂર્વક ગુપ્ત રાખવું પડે છે. જેની તેની પાસે પ્રકાશને યોગ્ય નથી. ગમે તેમ હો, પરંતુ આટલા દુઃખિત થતા નહિ. માટે કહું છું, કે આ સામાન્ય વાતને માટે પ્રાણને આટલી અસહ્ય વાતના ભોગવવાનું કોઈ પણ પ્રયોજન નથી; જે થયું તે ભૂલી જાઓ. જે ખરેખર જ કોઈ કારણ હોય, તો પછી તે બંધુની પાસે ક્ષમાની પ્રાર્થના કરવી ઉચિત છે. જુઓ, જે પથ તમે અંગીકાર કર્યો છે તે પથનું નામ “વૈષ્ણવ-પથ.” તે પથની પ્રધાન અને પ્રથમ શિક્ષા “તૃણાદપિ સૂતીચ્છેન” છે. જે એક સામાન્ય વાતમાં આટલા દુઃખિત થશો, તો પછી કોઈ ભયાનક કર્મ તો બિલકુલ સહ્ય કરી શકશો નહિ. ત્યારે તો ખરેખર જ લક્ષ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ જશો. માટે કહું છું, કે આટલા દુઃખિત થવું ઉચિત નથી. બધું જ તે ઇચ્છામયની ઇચ્છા પ્રમાણે થાય છે એવો મનમાં વિચાર લાવી જરા સ્થિર થાઓ અને દૃઢ મન

પાગલ રૂનાઈ

રાખી તેમના ચરણનો આશ્રય લો—સુખી થશો, પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરશો, માન—અપમાન લાલ—ગેરલાલના તાપથી બળીને ખાખ થવું પડશે નહિ, નિશ્ચિંત થવાશે. સહિષ્ણુતા જ વૈષ્ણવ ધર્મનું ગૂઢ તાત્પર્ય અને અંતિમ શિક્ષા છે. કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખિત થતા નહિ, કોઈ પણ વાતથી મનમાં સંતાપ આણુતા નહિ. મુખની વાતને કાનમાં રાખજો, પ્રાણની અંદર જવા દેતા નહિ. પરંતુ હૃદયની સર્વે વાતોને અતિ યત્ને હૃદય મધ્યે સ્થાપન અને ધારણ કરી રાખજો. તમારા જીવનદ્વારા દ્રાણ બાણે પ્રભુ કેટલાંએ કાર્યો કરશે માટે તે જીવનને આટલું અલ્પ મૂલ્યવાન ગણુતા નહિ. આ જીવન આપણું નથી, તેમનું છે એમ ગણી તેની જતનથી રક્ષા કરજો. આ વાત કદાપિ ભૂલતા નહિ. પ્રભુના દ્રવ્યને સાક્ષાત્ પ્રભુ ગણી જ્યાં સુધી પ્રભુનાં સંદર્શન થાય નહિ ત્યાં સુધી તેની રક્ષા કરજો. પરદેશ ગયેલા સ્વામીની કોઈ એક સામાન્ય વસ્તુને, પતિ જ પોતાનો પ્રાણ છે એમ સમજનારી સ્ત્રી જે ભાવથી નિહાળે છે અને જે ભાવથી તેનું જતન કરે છે તે જ પ્રમાણે સ્વામીના ધનની જતનથી રક્ષા કરવામાં કદાચ પણ કસુરતા કરતા નહિ. સર્વેની સમક્ષ તેનો પ્રકાશ પણ કરતા નહિ, હાંસીને પાત્ર થવું પડશે. પરંતુ સહૃદય લોકોની સમક્ષ પ્રકાશ કરવામાં ભય કરતા નહિ; ત્યાં તો દ્વિગુણ આનંદ મળશે. ઐહિક બન્ધુગણને ઐહિક પ્રેમ આપજો, પરંતુ પ્રાણના બન્ધુગણને પ્રાણનો

અર્પણ પત્રાવલિ

પ્રેમ આપવાને ભૂલતા નહિ. જેઓએ પ્રાણપતિનો સોહાગ ચાખ્યો છે અને તેમની કથામાત્રથી જ આનન્દ પામે છે તેઓ જ ખરા પ્રાણના બંધુ છે; અને જેઓ સંસારના સુખદુઃખથી સુખી કિંવા દુઃખી થાય છે તેઓ જ ઐહિક બંધુ છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે જે એકથી મેળવવા યોગ્ય છે તે અન્યને આપતા નહિ; તેમ થવાથી કોઈ પણ સુખી થઈ શકશે નહિ. હરિનામ ભૂલત નહિ; અને જેની સાથે નવીન સંબંધ થઈ તે સંબંધ ચિરદિન રહેવાનો છે તેમને તમારા પ્રાણ પ્રમાણે કરવા ભૂલતા નહિ. જલ અને જલનો તેમ જ અગ્નિ અને અગ્નિનો મેળ ઠીક મળે છે; જલ અને અગ્નિનો મેળ મળવો બહુ જ કઠણ છે. તો પણ રસિકજન તો જલને અગ્નિ કરી શકે છે અને અગ્નિને જલ કરી શકે છે. માટે જ મેં કહ્યું, કે સમરસ થવાનો પ્રયત્ન કરજો. જે પથમાં તમે ચાલો છો તે પથમાં તમારાં સ્ત્રીને પણ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરજો અને ચલાવજો. આજ શિક્ષા (ઉપદેશ)ને ઉપયુક્ત સમય છે. હિન્દુરમણીને મેમસાહેબ અથવા બીબી નહિં સજાવતાં ગરીબોની મા-બાપ સજાવવા પ્રયત્ન કરજો. તેમ જો નહિ થાય તો સુખ નથી અને બિલ્લું લાભમાં વિસ્તર કલંક અને વિપદ છે. આદર્શ યુગલ થઈ આદર્શ યુગલની ભક્તિ કરજો. સ્ત્રી ખેલવાની સામગ્રી નથી. જો તેમ હોત તો તેનું નામ સહધર્મિણી હોત નહિ. “પુત્રાર્થે ક્રિયતે માર્યા” કહેવાથી બધા પુત્રો તે

પાગલ રૂનાઈ

પુત્રો નથી હોતા. પુત્ર તો એક જ માત્ર, બાકી બધા તો કામજ. માટે કહું છું, કે માત્ર પુત્ર કન્યાથી ધર ભરવા માટે સ્ત્રી નથી. પ્રથમથી જ સાવધાનથી અને વિચાર કરી ચાલજો. અધિક પુત્ર કન્યા તે અધિક યાતનાનું મૂલ છે એ ફીક ધ્યાનમાં રાખજો. તેમને સામાન્ય પાર્થિવ અલંકારથી શણગારવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતાં અપાર્થિવ અલંકારથી અલંકૃત કરવાનો પ્રયત્ન કરજો અને તેવી જાતનો ઉપદેશ આપજો. તેમને માત્ર તેમનાં પોતાનાં જ છોકરાં-ઓની મા બનાવતા નહિ, જગતજનની કરવા ઉપયુક્ત વિશેષ શિક્ષા અને ઉપદેશ આપજો. કામલાંગીનું હૃદય જો કોઈપણ કારણસર કઠણ થાય તો તેમ થવાથી તે વજ્ર કરતાં પણ કઠણ થઈ પડે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. કામલ હૃદયમાં સરલ પ્રાણ જ ફીક શોભે છે. તેઓને તો મા સજવવામાં બહુ પ્રયત્ન અને ઉપદેશ દેવો પડતો નથી. They are by birth, mother, (તેઓનો જન્મ જ માતૃરૂપે છે). માટે કહું છું, કે પ્રથમથી જ સાવધાન થઈ ચાલવું ઉચિત છે. આજ ઘણી વાતો કહી નાખી, મનમાં કાંઈ લાવતા નહિ. મારી ઉપર દયા રાખજો; હું તો પ્રેમનો અને દયાનો પ્રાથી છું. કૃણ્ણની ઈચ્છાથી હું ફીક છું.

તમારા લોકોનો

૯૨

અપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૨૨

પ્રિયતમ ઉપેન !

તમારો પત્ર વાંચી ખરેખર જ તમારી ઉપર સ્નેહ ઉપજ્યો. જુઓ, આ પૃથ્વીમાં સ્ત્રી ગ્રહણ કરી ગાર્હસ્થ આશ્રમ અવલંબન કરવું તે કાંઈ માત્ર પોતાનો જ સ્વાર્થ પૂરણ કરવાના હેતુથી નહિ. એવી વ્યભીચારે મા-બાપની સેવા છે, કે જે સર્વ સમયે અને સર્વ અવસ્થામાં પોતાદ્વારા થઈ શકતી નથી. એટલા માટે જ આ એક સ્નેહરૂપિણી દેવીની જરૂર છે. માટે કહું છું, કે જેમનું ગ્રહણ કર્યું છે તેમને તેમનું કર્તવ્ય શીખવી દેવા જૂલતા નહિ. સ્ત્રીગણને સામાન્ય વિલાસની સામગ્રી સમજી ભ્રમમાં પડતા નહિ. તેઓ સૃજન, પાલન અને વિનશન આ ત્રણે ગુણોના આધાર છે. આ અપૂર્વ ભંડારમાંથી જેની જે ઇચ્છા, તે તે ખરીદ કરી શકે છે. જે સમુદ્ર ચંદ્રને અને રત્નને જન્મ આપી રત્નાકર થયો છે, તે જ સમુદ્રમાંથી પ્રાણ નાશક હલાહલ પણ ઉત્પન્ન થયું છે એ ડીક ન્યાનમાં રાખજો. તમારે તમારી નિકટ રત્ન અને વિષ બંનેએ રાખવામાં આવ્યાં છે તો તમારી ઇચ્છાનુસાર જે ખુશીમાં આવે તે લઈ શકો તેમ છે. સ્ત્રીને સાક્ષાત્ દેવી બનાવવી કિંવા ઘેર પિશાચી બનાવવી તે તમારે આધીન છે.

પાગલ રનાઈ

સ્ત્રીગણુ સર્વેના માતૃરૂપ અને પરમ પૂજ્ય છે. વિષ પણુ એક રત્ન છે. પરંતુ પાત્રભેદ જોઈને તેનો વ્યવહાર થાય છે તે જાણુજો. શિવ થજો એટલે દેવ અને પિશાચ તમારા સેવકરૂપે ગણાશે. પ્રત્યેક આવાતનો સમાન જ પ્રત્યાઘાત હોય છે; માટે કહું છું, કે તે લોકોને (સ્ત્રીગણુને) સ્નેહની દષ્ટિથી નિહાળજો, તેઓ પણુ તમને તેવી જ રીતે નિહાળશે. પિતા માતાની સેવાથી આરંભ કરી સર્વે દુઃખીઓની સેવા શીખી શકે એ પ્રમાણે તેમને કરી લેજો. આ જગત ચિરદિન રહે તો પણુ આપણા સંબંધે તે ચિરસ્થાયી છે એમ સમજવું તે ખરેખરે ભ્રમનો વિષય છે. આ જગતમાં કોઈને પણુ પર (પારકા) સમજતા નહિ. સર્વેને નિજજન ગણુજો અને તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરજો. તમારા સદ્વ્યવહારનો અનુભવ મેળવી જો કોઈ તમારી સાથે અસદ્વ્યવહાર કરે તો તેથી દુઃખિત નહિ થતાં હૃદયથી તેના કલ્યાણુને માટે પ્રાર્થના કરજો અને તેને ક્ષમા કરજો; ક્રમે ક્રમે જોઈ શકશો કે વનનાં અતીવ બીષણુ પશુઓ પણુ તમારા સ્નેહને વશ થઈ તમારી ઉપર પ્રેમ કરશે. મારા કૃષ્ણ પ્રેમ-રાજ્યમાં રહે છે; તે સ્થાનમાં પ્રેમ વ્યતીત બીજું કશુંએ નથી. વૃક્ષ અને લતા-ઓમાં પણુ ભરપૂર રીતે પ્રેમ ભરેલો છે. માટે કહું છું, કે જો તે રાજ્યમાં જવા ચાહતા હો તો પ્રેમ કરતાં શીખો. વૃક્ષ, લતા, પશુ, પક્ષી, સર્વેને જ જ્યારે પ્રેમ કરશે ત્યારે તેઓનો પણુ પ્રેમ તમે સંપાદિત કરી શકશો. ત્યારે તમે

અર્ચ, પૂજાવળી

જાણી શકશે કે તે રાજ્યમાં જવાનો રસ્તો મેળવ્યો છે,
અને હવે વધુ કંઈ નથી. સ્નેહ થતાં ગાઢ અનુરાગ થાય
છે અને તેમ થતાંવેંત જ પ્રેમ અને પ્રેમ થતાંવેંત જ
પ્રેમના હરિ મળે છે. નામ ભૂલતા નહિ, નામ થકી જ
સર્વ કાંઈ થશે.

તમારા લોકોના

૯૨

પત્રાંક ૨૩

પ્રિયતમ ઉપેન !

તમારો પત્ર ખરેખર નવરાગે રંજિત અને મધુ કરતાં પણ સુમધુર છે. કૃષ્ણ આ માધુર્ય ચિરસ્થાયી કરે એ જ માત્ર તે દયામય નિકટ પ્રાર્થના છે. આટલા દિવસ તો કૃષ્ણ પ્રેમમાં એકલા ડૂબેલા હતા, હવે જાને જાણાં ડૂબીને જુઓ, કે તે કેટલો બધો મધુર છે. હવે મારી ઇચ્છા એ જ છે કે તમે જાનેના પ્રાણ એક થઈ સદાનંદમાં ડૂબ્યા રહો. હવે નવજીવન આરંભ થયું છે તો નવ ભાવે મધુર હરિનામ કરો અને જીવન-સંગિનીને કરવા કહો. સ્ત્રીને ઉપયુક્ત એવી મર્યાદા રાખીને ચાલજો; તેને ખેલવાની સામગ્રી સમજી ઠગાતા નહિ. હમણાંથી જ પ્રાણુ સાથે પ્રાણુ મેળવી રાધાકૃષ્ણજીગલના ચરણે લીન થજો. આ ભૂલતા નહિ અને ભૂલવા પણ દેતા નહિ. આ આનન્દનો દિવસ કૃષ્ણ ચિરદિનને માટે કરે. હું આટલા દૂર દેશથી કેવી રીતે જાઉં ? તો પણ જો કે મારું શરીર આ જગાએ છે, છતાં પણ સ્વયમ તમારા લોકોની સાથે આનંદ અનુભવ કર્યો છે.

તમારા લોકોના

૯૨

અપૂર્વ પૂનાવળી

પત્રાંક ૨૪

ભાઈ રસિક ! (રસિકલાલ દે)

તમારી સાથે જીવનના અનેક સુખના સંબંધો જોડાયેલા છે. તમારું સ્મરણ થવા માત્ર પૂર્વનાં સ્મરણો જાગી ઊઠે છે અને વ્યાકુલ કરી મૂકે છે. ભાઈ, તમારા સહવાસનું એક એક મુહૂર્ત તે મારા જીવનનો પ્રધાન સુખ-સમય છે એમ જાણુજો. મારો પ્રાણ તો સદાએ તમારા સહવાસ ચાહે છે, પણ કાં તે મળતો નથી તેનું કારણ કહી શકશો કે, ભાઈ? મને લાગે છે, કે આનન્દની વસ્તુ નિત્ય સહવાસની થવાથી મધુરતા ઓછાં બેસે છે, માટે મને લાગે છે, કે વિધિનું એવું જ વિધાન છે કે જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં વિરહ છે. તે ગૃહસ્વામી કે યાં કે યાં દ્રવ્યો કયે કયે સ્થાને અને કયા ભાવથી સજાવટ કરી શું સુખ મેળવે છે તે કોણ જાણે ભાઈ! ભાઈ, આપણે “હા,” “ના”, કરનારા તે કોણ? સર્વ પ્રકારે અને સર્વ અવસ્થામાં મસ્તક નમાવી ચાલવા સિવાય આપણો અન્ય પ્રયત્ન અયોગ્ય અને અશોભનીય છે. તેમની ઈચ્છા તો તેઓ જ જાણે. આપણા સામાન્ય સુખને માટે તેમના ચિરસુખમાં યત્કિંચિત પણ કંટકરૂપ થવાની ઈચ્છા કરવી તે કોઈને પણ ઉચિત

પાગલ રતનાઈ,

નથી. મનુષ્ય જૂલમાં જ તેમની પાસે “આ આપો,” “પેલું આપો” કહી તેમને કેટલું કષ્ટ આપવા જાય છે? છિ: , છિ: , ભાઈ, તેમની પાસે શું માગવું તે આપણે તે વળી શું જાણીએ? તેમના ભંડારમાં કેટલાંએ મહામૂલ્ય રત્નો રહ્યાં છે તેની આપણને તો કશીએ જાણ નથી; ન જાણ્યાથી જ તે દયામયના દ્વાર આગળથી જ સામાન્ય સામાન્ય રમકડાં જ લઇને પાછા ફરીએ છીએ. આવું હાંસીને યોગ્ય તે વળી ખીનું શું હોઈ શકે? ભાઈ, આપણે વગર જાણે, જેતું આ વિશ્વવ્રહ્માંડ છે તેમની પાસે જે દિવસના સામાન્ય પાર્થિવ સુખની ઇચ્છા કરવા જતાં માત્ર ડગાઇએ છીએ. જ્યારે આપણે તે અગાધ અને અજનિત ભંડારના રત્નસમૂહની ગંધ માત્ર પણ જાણતા નથી ત્યારે તો જે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ રત્ન છે તે રત્ન મને આપો એવો યાચક ખરેખર જ તે પ્રેમમયનો પ્રેમ મેળવશે. કારણ કે તે ભંડારનાં સર્વે રત્નો કરતાં આ જ રત્ન મહામૂલ્યવાન છે. અને તે માલિક પણ આ રત્નનો આદર વધુ કરે છે. માટે કહું છું, કે ભાઈ, જેને કૃષ્ણપ્રેમ જ્ઞેષ્ઠ છે તેણે તેમની પાસે કશાની પણ પ્રાર્થના કરવી નહિ. પ્રેમની પ્રાપ્તિ થતાં-વેંત જ પ્રેમના હરિ વધુ વાર દૂર રહી શકતા નથી, સ્વયમ આવી જેને પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો છે તેની આગળ હાજર થાય છે. સર્પ જેમ પોતાના મણિને પ્રાણ કરતાં પણ વધારે ચાહે છે તેમ મારા કૃષ્ણ પોતાના

અપૂર્વ પુત્રાવળી

પ્રેમને પોતાના કરતાં પણ વધુ ચાહું છું. ભાઈ રે!
આ વાત કહેતાં જતાં ગાંડા થઈ જવાય છે, કાંઈ પણ
ઠેકાણાસર રહેતું નથી, અધુરો જૂલો જવાય છે.

તમારો

૯૨

પત્રાંક રથ

પ્રિય દ્વિજેન્દ્રનાથ !

આપનો અને ભાભીનો બંને પત્રો મળ્યાં છે. હું તો મારા બધાએ પત્રોમાં આપ લોકોની ખબર લઉં છું, તો પછી ભાભી કાં મને આટલો બધો ઠપકો આપે છે વારુ? તેઓ જો એક દિવસ પણ પોતાની નજરે જોત કે પ્રતિદિન મારે કેટલા પત્રો વાંચવા અને લખવા પડે છે તો મને લાગે છે, કે તેઓનું આ અભિમાન દયામાં પરિવર્તન પામત. એક તો વૃદ્ધ શરીર, હાથપગમાં તેટલું બલ નથી, છતાંએ આટલા પત્રો લખ્યા વિના ચાલતું જ નથી. ગમે તેમ હોય, પણ ભાભીને કહોજો, કે મને ક્ષમા કરે. તેઓની પાસે તો હું સદાએ દોષી છું. શા માટે તેઓએ કટકટણી નહુંદ માફક રાત્રિન મારી સાથે ઝઘડો કરવો? આંખથી મારી સ્થિતિ જોવાય તેમ નથી એ કબૂલ છે પરંતુ આંખ સિવાય જોવાનો બીજો પણ એક ઉપાય છે અને તે આંખ કરતાં પણ એક પ્રશસ્ત દાર છે. હું તો આપ લોકોમાંનો જ એક જન છું એમ ગણી સદાએ દયાની દૃષ્ટિ રાખજો. આપ જરા સારા છો સાંભળી હું બહુ જ આનન્દિત થયો છું. કૃષ્ણ આપને દિનપ્રતિદિન શાન્તિના રાજ્યમાં લઈ જાય કે જોથી

અર્ચુનાવલિ

આપ શાન્ત મને તે દયામયનું નામ લઈ આનન્દિત થઈ શકશો. નામ બૂલતા નહિ, અને લાભીને પણ બૂલવા દેતા નહિ. તમે બંને એક થઈને કૃષ્ણ-નામ લેતાં રહો. લાભીને બિલ્વપત્રના શરબતથી તેટલો ઉપકાર થશે નહિ; પ્રાતઃકાલે અને સંધ્યાસમયે બિલ્વપત્રની ચાહ બનાવી પીવાથી મને લાગે છે, કે બહુ જ ફાયદો થશે. તો પણ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો, કે હરિનામ જ મહોષધિ છે. આપ તો જાણો છો કે ભાંગીતૂટી ઝૂંપડીમાં વાસ કરી પવિત્ર મને હરિલક્ષ્મિ દ્વારા જીવન ગાળી શક્યાથી, એ જ ઝૂંપડી રાજના રાજમહેલ કરતાંએ પરમ મંગલમય સ્થાન થઈ પડે છે. તો પછી ભાંગ્યાંતૂટ્યાં ઘર બોલી તમને આટલો લય શેનો? આ ભાંગ્યાંતૂટ્યા ઘરને જ રાજમહેલ કરતાં વધારે આનંદદાયક કરી મેલો. મારબલનું નિર્માણ કરેલું પાયખાનું જોઈ મનુષ્ય તેની પાસેથી જતાં કાપડથી નાક અને મોઢું ઢાંકીને જાય છે અને અતિશય ભાંગ્યાતૂટ્યા અને જંગલથી ભરેલા દેવસ્થાન આગળ લો તે મસ્તક નમાવી પોતાને ધન્ય માને છે કે નહિ? માટે કહું છું, કે કશી ચિંતા કરતા નહિ. કાયા, મન અને પ્રાણથી કૃષ્ણના ચરણકમલનું શરણ લો, તમારું શરીર દેવમંદિર તુલ્ય થઈ જશે. હરિને બૂલીને દેવ-દેહ પણ નરકતુલ્ય સમજજો. હરિને પ્રેમ કરજો અને હરિના જે જે હોય તેને પણ પ્રેમ કરજો. હરિને પ્રેમ કરી હરિની ચીજો ઉપર પ્રેમ નહિ રાખ્યાથી, હરિ ઉપરનો

પાગલ પ્રનાધ

પ્રેમ પૂર્ણ થતો નથી. મને લાગે છે, કે આ કારણથી જ કોઈ અગ્રેજ પ્રેમમયીએ પોતાના પ્રેમિકને સંબોધીને કહ્યું છે, કે “If you love me, love my dog.” (જે તમે મને ખરેખરા ચાહતા હો, તો મારા કૂતરાને પણ ચાહજો). તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણને પ્રેમ કરવા ચાહતા હો તો સમસ્ત જગત ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ. કારણ કે સદ્ગુણાં જ તો તે કૃષ્ણનાં જન છે. આ પૃથ્વી અને પૃથ્વીની સર્વ વસ્તુને કૃષ્ણનું ધન સમજી તેના ઉપર પ્રેમ રાખજો; તેને તેના માટે પ્રેમ કરતા નહિ. માટે કહું છું, કે જે કોઈ ચિરજીવનને માટે શાન્તિ ચાહે તો તેણે કૃષ્ણનામને પ્રાણપ્રાણમાં રહેલું પોતાનું ગુપ્ત ધન ગણી પ્રાણપ્રાણમાં તેનો આદર અને તેનું જતન કરવું જોઈએ. રખે પોતાનું ગુપ્ત ધન વળી પાછું બીજું કોઈ જોઈ જાય તે ભયથી તો સર્વ સમયે તે જીવાની તેણે ધ્વંષી કરવી નહિ. પરંતુ જે પ્રમાણે તે સૂતાં સૂતાં પણ તે ધનની ચિંતાનો ત્યાગ કરતો નથી તે જ પ્રમાણે જીવ-ભજનને પોતાના ગુપ્ત ધન પ્રમાણે પ્રાણપ્રાણમાં ચાહવું જોઈએ - લોકને બતાવવા જવાથી કદાચિત કોઈ ચોરી લાઇ જાય. પરંતુ જ્યારે આ ધનથી મહા-ધના થવાશે ત્યારે તો રાજના ધનના ધનભંડાર પ્રમાણે સર્વ સમક્ષ આ ધન રાખવા છતાં પણ કોઈ પણ ભય રહેશે નહિ. જ્યાં સુધી ખરેખરા કૃષ્ણપ્રેમિક થઈ શક્યા નથી ત્યાં સુધી કૃષ્ણ-ભજન ગોપન રાખવું જોઈએ.

અપૂર્વ પુનાવળી

પ્રેમિકા જે પ્રમાણે નાના પ્રકારના ગૃહકાર્યમાં ગુંથાઈ રહ્યા છતાં પણ પોતાના પ્રિયની ચિંતાને હૃદયમાંથી દૂર કરી શકતી નથી, તે જ પ્રમાણે આ સંસારમાં મત્ત રહીને પણ પોતાના ઇષ્ટ કૃષ્ણનામને કદાચ પણ ભૂલતા નહિ. આટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો, કે કૃષ્ણનામ વ્યતીત ખીન્નું સર્વ માત્ર અર્થનું જ મૂલ છે. તમે પોતે આ નામનો આશ્રય કરો અને જેટલાં નિજજન હોય તે સર્વને નામ લેવાનું કહો. સુમિષ્ટ દ્રવ્ય એકલા ખાવામાં તેટલો આનંદ થતો નથી, સર્વેને વહેંચી આપી ખાવામાં વધુ આનંદ હોય છે. ભાભી, જ્યારે કોઈ સારું પકવાન કરે છે ત્યારે પોતાના સર્વે નિજજનને યાદ કરે છે, તે પ્રમાણે આવા મધુર નામનો સ્વાદ તે શું એકલાં તે લેવાય ? સર્વેને લેવા કહો, સર્વે આપની માફક આનંદ મેળવશે. ભાભી, તમે પણ મને મારી શારી માફક આદરણીય છો; તો પછી તમે મને શારીની માફક જુઓ વા ન જુઓ તે તો તમારી ઇચ્છાની વાત છે. શારીની માફક તમે પણ તે જ પ્રમાણે ગરીબનાં મા-આપ થઈ સર્વેનાં દુઃખમાં દુઃખી થાઓ; તેની માફક કૃષ્ણનામ ઉપર પ્રેમ રાખો; તેમ થવાથી તેની માફક મારી ઉપર પ્રેમ રાખી તમે પણ સુખી થશો. તેમ નહિ થાય તો પછી હું તમને ગમે તેટલોએ ચાહું પણ તમે પોતે જ મને પૃથક્ ગણી તે સુખ મેળવશો નહિ. હવે શારી માફક થવું વા ન થવું તે

પાગલ સંનાથ

તમારી ઇચ્છાને આધીન છે. પછી તમે મને તે વિષે દોષ દર્શાવવાનાં નથી. હું તો તમારા લોકોનો જ છું; તમારે કેવો વ્યવહાર કરવો તે તો તમારા લોકોની ઇચ્છાની વાત છે. મારે તો વધારે ઓછાં કાંઈએ નથી. પૃથ્વીનો વ્યવહાર ભેતાં તો ઊલટો હું તમને વધારે ચાહું છું. શારીને એક કન્યા આપી છે અને તમને આપ્યો છે એક પુત્ર. શારી મારી રાઈની મા છે અને તમે મારા કૃષ્ણનાં મા છો. હવે સમજી શકશો, કે તમારામાં અને શારીમાં, મારી નજરમાં, શો તફાવત છે. હવે મને કહેતાં નહિ કે શારી માફક મને ચાહજો.

આપ લોકોનો

૯૨

અપૂર્વ પૂનાવળ

પત્રાંક ૨૬

પ્રિય યતીન !

કયા સંબોધનથી તમે સંતુષ્ટ થશો. તે જાણતો ન હોવાને લીધે આજે નવીનજ પ્રકાર યોજાઈ છે. તમે જે સર્વ વાંતા લખી છે તેનો ઉત્તર શોધ્યો જડતો નથી. જે સત્ય કહું તો તમારા પ્રાણને આઘાત લાગે, અને તમને સાંકું લાગે એવું જે કહેવા જઈ તો તે અસત્ય કહેવાય. આવી બારે ગુંથવાણમાં હું પડ્યો છું. ગમે તેમ હોય, પરંતુ તમને એક વાત કહી રાખું. સાધારણ પથ્થરમાં પ્રભુનું કાંઈ વિશેષ અસ્તિત્વ હોતું નથી; જગતની ખીજ બધી વસ્તુ-ઓમાં તથા સ્થિતિમાં પ્રભુનું જેટલું અસ્તિત્વ રહ્યું છે તેટલું જ અસ્તિત્વ શિલામય શિવલિંગ ઇત્યાદિમાં પણ રહ્યું છે તો પછી શિલારૂપી લિંગ ઇત્યાદિનું માન આટલું અધિક શા વાસ્તે તે કહી શકશો વારુ ? શું તમને ખબર નથી, કે સામાન્ય શિલામાંથી ત્રિશુલધારી શિવે પ્રકટ થઈ ભક્તની રક્ષા કરી હતી, સામાન્ય શિલામાંથી ભક્તની મનોવાસના પૂર્ણ કરવા માટે જગતપ્રાણ હરિએ સ્વયમ્ પ્રકટ થઈ ભક્તનું માન રાખ્યું હતું ? કહો વારુ, પથ્થરમાંથી હરિનું પ્રકટ થવું તે શું પથ્થરના ગુણ થકી કે ભક્તની ભક્તિના જોર થકી ? જરા નિશ્ચિંત મને વિચાર કર્યાથી આ વાત

પાગલ રૂનાઈ

સમજી શકશેા. મારેા ગુણ, કે અટલ, રાધા, ઇત્યાદિના ગુણ? તેઓ મારા જેવા જીવને, અરે નિર્જીવને પણ, ઠાકુર સજાવી (બનાવી) શકે છે. એ શક્તિ તે લોકોની છે, મારી શક્તિ કહેતાં, કાંઈએ નથી. તેઓ જેમ નચાવે તેમ જ મારે નાચવું પડે છે. હું તો માત્ર લાકડાનું એક પુતળું છું. તમારા લોકોની ઈચ્છાનુસાર મારે નાચવું પડે છે. મારામાં એવી શક્તિ નથી કે સર્વ સ્થાને જઈ સર્વેને દર્શન આપું. પરંતુ જેઓ મને જેવાની ઈચ્છા કરે છે તેઓ મને સર્વે સ્થાનમાં જુએ છે. હું કાંઈ વૈદ્ય નથી, ડૉક્ટર નથી, કોઈ પણ જાતનું ઔષધ જાણતો નથી, જાણવાની પણ ઇચ્છા નથી, છતાં પણ લોકો પોતાના પ્રયત્નથી નાના પ્રકારની અસાધ્ય વ્યાધીઓમાંથી મુક્ત થાય છે અને થયાં છે; આ સર્વ કાંઈ તો તે લોકોની જ શક્તિ છે, મારી નહિ. આ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. જ્યારે “હું કોણ?” એ વિષે મારે કહેવાનું થાય છે ત્યારે આ વાત સિવાય બીજું હું કાંઈ પણ કહી શકતો નથી. પણ જ્યારે મારા બંધુબાંધવને પૂછશેા તો તેઓ તો નિશ્ચય કાંઈ જુદું જ કહેશે. સારાંશમાં એ જ કે મારા સંબંધી જે કાંઈ હું પોતે કહું અને જે કાંઈ તમે સાંભળો એ બંને વાતોમાં સંપૂર્ણ ફરક રહેલો છે. હું શક છું, પાખંડી છું, એ વાત સાંભળી તમારા મનમાં ખરેખરે જ સંદેહ ઉત્પન્ન થાય ખરે; પરંતુ શું કરું, મારામાં તે વળી બીજો શો ગુણ રહ્યો છે તે હું પોતે જ જાણતો નથી. જ્યારે પણ હું વિચાર

અર્ચ, પૂજાવલિ

કરું છું ત્યારે ઉત્તમ એમ કહી શકાય એવું મારામાં કશુંએ દેખી શકાતું નથી, ઊલટું બધુંએ ખરાબ નજરે પડે છે. બધાંને કહું છું, કે કૃષ્ણ-નામમાં ઉન્મત્ત થઈ રહો, પરંતુ મારી પોતાની અવસ્થા જે ક્યારે પણ તમે તમારી આંખે જોશો તો તમને ઘૂણા ઉત્પન્ન થશે. દિવસમાં એક વાર પણ તેમનું નામ લેવાની ઈચ્છા થતી નથી. બધાંને જ કહું છું, કે પરોપકાર કરો, પરંતુ મારા પોતાના સંબંધમાં તો તદ્દન ઊલટું જ છે. હું તો ખીજનો ઉપકાર લેવાવાળો, નહિ કે ખીજને ઉપકાર કરવાવાળો. માટે કહું છું, કે મારે વિષે મારી પાસે જિજ્ઞાસા કરવાથી આ સિવાય ખીજું કાંઈ પણ સાંભળવા મળશે નહિ. તમારા લોકોના જોરથી જ મારું જોર છે; તમે લોકો જ મારાં બલ, બુદ્ધિ, માન, અપમાન છો. આને માટે જ મારી સદાએ પ્રાર્થના છે, કે તમારા લોકોની મને સુંદર જોવાની જે ઈચ્છા થાય તો તમે પોતે સુંદર થાઓ. સુંદર કાચની અંદર રાખેલી વસ્તુ અત્યંત ખરાબ લાગવા છતાં પણ સુંદર દેખાય છે; માટે તે દયામય નિકટ મારી સદાએ પ્રાર્થના છે, કે ભલે મને ખરાબ કરી તમને લોકોને પરમ પવિત્ર અને સુંદર કરે. મને લાગે છે, કે હવે “હું કાણુ અને કેવો છું” એ સમજવાને તમને કાંઈ બાકી રહ્યું નથી. હવે હું તમારા હાથમાં છું, જે પ્રમાણે સમજવશે તે પ્રમાણે સાજીશ એ ધ્યાનમાં રાખજો.

તમારા લોકોનો સ્નેહી

૯૨

પ્રગલ્ભ રસનાદ

પત્રાંક ૨૭

પ્રાણતુલ્ય અટલ !

ભાઈ, મેં તમને કપટ આપ્યું છે એમ તમારો પત્ર વાંચી જાણતાં મને બહુ જ દુઃખ થયું. ભાઈ, મારા જીવનના સંબંધમાં બયનું કોઈ પણ કારણ નથી; હજી તો હું ઘણા દહાડા રહેવાનો છું. પરંતુ આટલું તો જોયું, કે હું તો માત્ર એક પેન્શનર (Pensioner) છું. પ્રભુના ઘરમાં જે પ્રમાણે અનંત નોકરચાકરો કાજકર્મ કર્યા વગર પડ્યા રહે છે, હું પણ તેવો જ માત્ર એક જાણ છું. આમાં મને દુઃખ લગાડવાનું કોઈ પણ કારણ નથી તેમ જ તમને પણ દુઃખ લગાડવું ઉચિત નથી. અવશ્ય તમારા લોકના આશ્રયથી શ્રીધામ વૃન્દાવનમાં વાસ કરવાનું થશે ને થશે જ. શરીરનો કોઈ પણ ભાગ નષ્ટ થયો નથી, ઊલટું દિનપ્રતિદિન બાલકના જેવું થતું જાય છે. આ પ્રમાણે લખવાનું કારણ માત્ર એ જ કે પ્રભુનું કાજકર્મ મારે કરવું નહિ અને પ્રભુનું અન્નમાત્ર ખાતાં રહેવું એવો વિચાર આવ્યાથી મનને દુઃખ થાય છે; બીજું કશું કારણ નથી. ગમે તેમ હોય પણ તમે આ પ્રમાણે ચિંતાતુર થતા નહિ; હું મરવાનો નથી. તથાપિ જીવનમાં પૂર્વ જેવો આનંદ મળતો નથી, પ્રાણમાં પૂર્વ જેવો

અપૂર્વ પુત્રાવલિ

ઉત્સાહ નથી, નામમાં હવે મધુરતાની તેટલી ઉપલબ્ધિ થતી નથી; તેથી વખતોવખત મૃત્યુજંત્રણા કરતાં પણ અધિક જંત્રણા થાય છે. પણ ભાઈ રે, તેથી મનમાં કંઈ લાવતા નહિ. એક વખત હું મોટો માણસ હતો; તેથી કરીને પૂર્વ સંસ્કારને વશ થઈ અનેક દીન અને દુઃખી આશા રાખી મારી પાસે આવે છે, પરંતુ મારી પાસે કંઈ પણ નહિ રહેલું હોવાને લીધે તે લોકોના મનની આશાઓ પૂરણ કરી શકતો નથી. આને માટે મને દુઃખ લાગતું નથી પરંતુ જેઓ પ્રાર્થી થઈને આવે છે અને કાતર પ્રાણે પાછા ફરે છે એ જ માત્ર એક દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે. ગમે તેમ હો, ભાઈ, પણ તમે લોકો મને છોડતા નહિ, મને તમારા લોકોનો કરી લો. આ અવસ્થામાં મારો ત્યાગ કર્યાથી મને બહુ જ કષ્ટ થશે એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. હવે હું નવીન મનુષ્ય થયો છું, નવીન સંસારમાં આવ્યો છું. તમારા લોકો માટે મને ભય નથી, તમારા લોકોને મેળવીને જ હું નિર્ભય છું. મારી ઉપર નજર રાખજો. હવે મારા હાથપગ ચાલતા નથી; મનુષ્યની સેવા હવે ઠીક લાગતી નથી; ગમે તેમ થાય પણ કૃત્તણ-ધૃત્તિ જ બલવતી છે.

તમારો

૯૨

પાગલ રંડનાથ

પત્રાંક ૨૮

બહેન રે!

આવ્યા તો! કેટલી ખુશામત તમારી પાસે કરાવ્યા પછી રંજનીએ મારો પત્ર આપ્યો કેમ? અને આ વિવાદ થકી જ થયું આ મિલન. બહેન રે! આ કૃત્ય તે શું સારું કહેવાય? સ્વામીને ઘરમાં રાખી પૂજા કરવા વળી ક્યાં ગયાંતાં? “સોનું છોડી, છંડે ગાંઠ” તે આનું જ નામ. હવે મેં જાણ્યું, કે જેઓ ગંગાતીરે વાસ કરે છે તેઓને ગંગા વિષે પ્રેમ હોતો નથી. તેથી કરીને જ તીર્થવાસીઓનો ઉદ્ધાર નથી. ઘરની પૂજા છોડી વળી ખીજે ક્યાં પૂજા કરી આવ્યાં? જે પ્રમાણે સર્વે પૂજામાં નારાયણની જરૂર પડે છે (સર્વયજ્ઞેશ્વરો હરિ:), તે પ્રમાણે સર્વે કાર્યોમાં સ્વામી તો જોઈએ ને જોઈએ જ. જે પ્રમાણે નારાયણ સંતુષ્ટ થવા માત્રથી સકલ દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે (તસ્મિન્ તુષ્ટે જગત્તુષ્ટં પ્રીણીતે પ્રીણીતં જગત્), તે પ્રમાણે સ્વામી સંતુષ્ટ થવા માત્રથી કાંઈ પણ બાકી રહેતું નથી. જતાં જતાં તમે પૂછો કે પાર્વતી ત્યારે શા માટે પિતાના ઘરે ગયાં તો તેનો ઉત્તર એ જ કે શિવને સાથે લઈને ગયાંતાં. ગમે તેમ હો, બહેન, પણ સ્વામી એ જ સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે. કહેો બહેન, જો કોઈ વ્યક્તિ તમને કોઈ વસ્તુનું દાન

અપૂર્વ પૂજાવર્ણી

કરે તો તે વસ્તુ કોની થાય વારું ? અવશ્ય જોણે તમને તે આપી છે તેનો ત્યાર પછી તેના ઉપર કાંઈ પણ અધિકાર રહેતો નથી. તેથી કહું છું, કે તમારું શરીર તો મારા પૌત્રને દાનમાં મળેલું ધન છે, તેથી તે મારા પૌત્રનું જ છે. દેહનું જતન કરજો, તેને શણગારજો, તેને પુષ્પ ચંદન ચડાવજો; તે કેવલ માત્ર તમારા સ્વામીનું ધન છે એમ સમજીને—નિજનું નહિ. તમે મારા પૌત્રનું ધન છો તેથી કરીને તેનાં મા, આપ, ગુરુ, ઇત્યાદિને ગુરુજન ગણી તેઓની સેવા કરવી જોઈએ. જો આમાં ચૂક કરશો તો દોષ થશે.

તમારો

૯૨

પત્રાંક ૨૯

પરમ કરુણામયી બહેન !-(શ્રી રજનીકાંત
ગાંગુલીનાં પત્ની)

ખરેખર તમારો પત્ર મને ખુબ જ આદરણીય ધન
તુલ્ય થઈ પડ્યો. કૃષ્ણ તમને સદાએ કૃષ્ણપ્રેમમાં
પ્રેમમયી કરી રાખે, એ જ પ્રાર્થના. ઈચ્છા થયે તમે
ગુરુ પાસેથી કૃષ્ણમંત્ર લઈ શકો તેમ છો; આમાં કાંઈ પણ
અડચણ નથી. કૃષ્ણ જ મૂલાવાર. કૃષ્ણ જ જગતપ્રાણ
અને પ્રાણવલ્લભ છે. આવો પતિ છોડી અપર પતિની
સેવા કરવી એ તો માત્ર હઠા જ છે. તમે તમારા કુલગુરુ
પાસેથી કૃષ્ણમંત્ર માગી લેજો; આમાં તમારું કલ્યાણ થશે
આવા દયામય રસિક-શેખર કૃષ્ણને છોડી વળી બીજા
કોને ભજશે? મનમાં કોઈ પણ સન્દેહ તમે લાવતાં નહિ.
બહેન, દેવકુલના પ્રહલાદની જેમ તમે “હરિ હરિ” બોલો;
હું તે સાંભળીશ અને રડીશ. અહરહઃ હરિનામમાં મત્ત
થઈ સર્વેને હરિભક્ત કરી મૂકો. હરિ જ પ્રધાન આશ્રય,
તે જ તો પ્રધાન સલાય, તે જ તો માર્ગના રક્ષક અને
પ્રધાન સંગી છે. મારે કહું છું, કે બહેન મારાં, એક વાર
સ્વતઃને જુલો “હરિ” બોલો. હરિનામ જે લે છે તે ધન્ય
છે, જે સાંભળે છે તે ધન્ય છે અને જેઓ દર્શન કરે છે

અપૂર્વ પૂજાવળી

તેઓ પણ ક્ષન્ય છે. હરિભક્ત જે દિશામાં જાય છે તે દિશા પવિત્ર થાય છે; જેઓની ઉપર તે દયા કરે છે તેઓના કુલના અનંત પુરુષો પવિત્ર થાય છે. માટે કહું છું, કે બહેન ! “હરિ” બોલો. હરિભક્ત કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ વિપત્તિમાં પડતો નથી, સદાએ સુખમાં રહે છે. તમે એક પ્રધાન હરિભક્ત છો, તમારું તે વળી અમંગલ કયાંથી થાય ? તમારા કદા શત્રુને પણ કેવલ આ જ શિક્ષા દેજો. નિતાઇની માફક માર ખાઈને પણ દયા કરજો, અયાચકને પણ પ્રેમ આપજો. આમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કરતાં નહિ. કોઈની કોઈ પણ જાતની કડોર વાતથી મનમાં દુઃખ આણતો નહિ. સર્વ કાંઈ આનંદથી સહન કરજો અને એક દિન જોશો, કે તમોએ સર્વેને વશ કર્યાં છે. કોઈ પણ વાતમાં મન નહિ લગાડતાં એકમનથી કેવલમાત્ર તે દયામય રાધાકૃષ્ણના શ્રીચરણનું સ્મરણ કરજો. જુઓ, બહેન, એક કલશજલમાં સ્પર્શદોષ રહ્યો છે; તેમ કૂવામાં અથવા તળાવમાં કોઈ પણ પ્રકારનું અપમૃત્યુ થાય તો તેનાથી તે જલ અપવિત્ર થાય એ પણ ખરું છે. પરંતુ અનંત પાપી તાપીના સંપર્કથી અગાધ સમુદ્ર કદિ પણ અપવિત્ર થતો નથી. તમારી દયા અને પ્રેમ સમુદ્ર તુલ્ય છે; તેનાથી મારા જેવા અનંત પાપી તાપી પવિત્ર અને શીતલ થઈ શકે તેમ છે. આટલા માટે જ મેં પણ તમારા પરમ પવિત્ર હૃદયમાં એક સ્થાન મેળવ્યું છે. હવે પ્રાર્થના એ જ કે

પાગલ રનાઈ,

જ્યારે તમે સ્પર્શ કર્યો છે ત્યારે એક વાર તમારા રંગથી મને રંગી નાખો. બહેન, નવીન તે શું શીખશે ? બે શીખવું હોય તો માત્ર આ જ શીખો—તમે લોકો કોણ, તમારા લોકનું શું શું કર્તવ્ય, અને શા વાસ્તે તમે લોકો આ ધરાધામ પવિત્ર કરી રહ્યાં છો. તમારા લોકોનું કર્તવ્ય શું છે તે જાણ્યા પછી તમે જોશો કે જગતનાં સર્વે તમારા લોકોના મુખ ભણી તાકીને બેઠા રહ્યાં છે; તે લોકોનું એવું મુખ બેતાંવેંત જ તમારા લોકોનું કામલ હૃદય એકીવારે દ્રવિત થઈ જશે અને શાન્તિથી પરિપૂર્ણ એવી છાતીએ ઊંચકા લઈ સર્વેનું દુઃખ દૂર કરી શકશે. તમે લોકો જ જગત્પુર, તમે લોકો જ જગતજનની અને તમે લોકો જ પ્રેમનો આધાર છો. આ દશ્યમાન અને અદશ્ય જગતના અને જીવસમુદાયના તમે લોકો જ એકમાત્ર આધાર અને આશ્રય છો. તમારા લોકોનાં પોતપોતાનાં કર્તવ્યની સદાએ ચિંતા કરતાં રહો. જે બાલકને કોઈ વેળાએ મારો છો, કોઈ વેળાએ જેનું પાલન કરો છો, તેનું પ્રતિપાલન તમારો સ્નેહ બે નહિ કરત તો તેમ થવાથી તે, મને લાગે છે, કે, બીજા કોઈએ જગતમાં પહોંચ્યાને ટકી શકત નહિ. તમારા લોકોની દયાથી જગત ચાલે છે અને ચાલશે. તમે લોકો બે નહિ હો તો પલકમાં આ સુંદર સૃષ્ટિ એકીવારે નષ્ટ અને લુપ્ત થઈ જાય. માટે કહું છું, કે બહેન, તમારા લોકોની આ મોટી જવાબદારી સદાએ તમારા મનમાં રાખો. તમારા

અપૂર્વ પૂજાવળી

લોકોનું કર્તવ્ય દેખાડવા માટે જ મારા પ્રભુ કાલી,
તારા, દુર્ગા, સીતા, સાવિત્રી અને સર્વમૂલાધાર શ્રીરાધા
રૂપે આવ્યા છે. માટે તે પ્રમાણે હવે કાર્ય કરો.

તમારો

૯૨

પત્રાંક ૩૦

દયામયી બહેન ! (પૌત્રવધુ)

તમારો પ્રેમથી પરિપૂર્ણ પત્ર દેશવિદેશ રખડયા પછી મારી પાસે આવ્યો. બહેન, માની વાત સાંભળી ગુસ્સો કરતાં નહિ. આ બધી પરીક્ષા છે. આ કદિ પણ દિલથી કોઈ પણ વાત કહેતાં નથી. આયાન ઘોષનાં મા શ્રીમતીને કેટલું કાંઈ સંભળાવતાંતાં, તેથી કાંઈ તે કોઈ પણ વાત શું દિલથી કહેતાં હતાં ? આવું મનમાં કદિ પણ લાવતાં નહિ; આ સર્વ ખેલ તે કૃષ્ણનો જ છે. તમારાં મામીની સાથે ગોપનમાં ગોપનમાં વાત કરી જે આનંદ મેળવો છે તે આનંદ સર્વેની સામે વાત કરતાં કદિ પણ મળશે નહિ. ગોપનમાં કૃષ્ણકથા કરતાં જે સુખ મળે છે તે સુખ સર્વેની સામે વાત કરતાં મળતું નથી. તમને શું યાદ નથી, કે જ્યારે પૌત્ર સાથે તમને પ્રથમ આલાપ થયો હતો અર્થાત્ જ્યારે શરમાઈને તેની સાથે મેળાપ થતો ત્યારે જે સુખ મળતું હતું તેવો આનંદ શું હવે મળે છે ખરો ? માટે કહું છું, કે મા જો તમને બિલકુલ કાંઈ કહે નહિ તો પછી તેમ થવાથી ગોપનમાં આ હરિ-કથા કરવામાં વળી પાછો તેવો આનંદ મળવાનો નથી; ત્યારે વખતે હરિ-કથા કરતાં આનંદ પણ લાગશે નહિ. પૂર્વે જે પૌત્રને ઘડિક ઘડિકમાં

અપૂર્વ પત્રાવલિ

નવીન લાવે જોતાં હતાં આજે તે જ પૌત્રને જે દિન નહિ
જોવાથી પણ તેટલું દુઃખ થતું નથી. માટે કહું છું, કે
બહેન, મા જે કાંઈ પણ કહે તેમાં દુઃખ નહિ લગાડી ઊલટાં
આનન્દિત થજો. તેમ થવાથી જ અતિ સત્વર તે જગતપ્રાણ
કૃષ્ણ તમને મળશે. તેમ થવાથી જ કૃષ્ણ વિષેનો તમારો
અનુરાગ ક્રમે ક્રમે દૃઢ થઈ તમને સદાને માટે પરમાનન્દમાં
રાખશે, ત્યારે જ તો કૃતાર્થ થવાશે. જીઓ બહેન, ઔષધ
સ્વાદિષ્ટ નથી એમ કહીને જો ઔષધનું સેવન બંધ
કરીએ તો તેમ કર્યાથી વ્યાધિથી શાન્તિ કદિ પણ થાય
નહિ. ઔષધમાત્ર શરૂઆતમાં તો કડવાં લાગે છે પણ
તેના ગુણ બહુ જ મધુર હોય છે. તે જ પ્રમાણે મા જે જે
કહે તેને ઔષધ ગણી જતનથી તે પેટમાં સમાવી લેજો.
તમે જોશો કે સત્વર જ મનોવાસના પૂર્ણ થશે અને તે પ્રાણ
બંધુને પકડી પાડશે. મા, કદિ પણ, કોઈની પણ, નિષ્કુર
થઈ શકે જ નહિ. મા જે જે કહે તે તમારા સારા માટે જ
કહે છે એમ સમજજો. તેની વાત સાંભળી તમે એકાંતમાં
તેનો મનમાં વિચાર કર્યાથી જાણી શકશો કે તમારી કેટલી
બધી ઉન્નતિ થતી જાય છે. આ વાત કહેતાં કહેતાં
ચંડીદાસના એક ગાનની સ્મૃતિ થઈ આવી,

“નિહાળી રાધિકા

કાતર અધિકા

વિશાખા ભણે, સુનો રે રાધિકા

વ્યાકુલ ચિત્ત જો થશે

તો ધરમ શરમ બધુંએ જશે” ઇત્યાદિ.

પાગલ સ્વનાથ

માટે કહું છું, કે બહેન, જે તે અધર ચાંદને ધરવેા હોય તો તમને બહુ જ ધીર થવું પડશે. આ કારણથી જ મહાજનો કહી ગયા છે, કે “હરિ છે ગાંઠ હીરાની બણે માત્ર ધીર, હોય અવસ્થા ભલેને સ્થિર વા અસ્થિર.” માટે કહું છું, કે બહેન મારાં, જે તમે આ હીરાની ગાંઠને ઓળખવા ચાહતાં હો તો ધીર થાઓ. અસ્થિર લોકો કદિ પણ તે કૃષ્ણને મેળવી શકતાં નથી. મારા કૃષ્ણ સ્થિર કરતાં પણ સ્થિર છે, માટે કહું છું, કે જે ધીર થઈને જોશે તો જોઈ શકશે. ચંચલ જલમાં સ્થિર પૂર્ણચંદ્રને કદિ પણ જોઈ શકાય ખરે ? સ્થિર જલમાં જ તે ચંદ્રબિંબ વળી વધારે ઉજ્જવલરૂપે દેખાય છે. માટે કહું છું, કે બહેન, જે જમુનાના જલમાં તે પ્રાણકૃષ્ણનું પ્રતિબિંબ જોવા ચાહતાં હો તો ચિત્ત સ્થિર કરો; કાંઈ પણ કારણવશાત્ ચંચલ થતાં નહિ, મનની ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થશે અને વળી મારા મનની આશાઓ પણ સફલ થશે. કાં નહિ વારુ ? મારે એકમાત્ર ભરોસો તો તમે અને તમે લોકો જ છો. બહેન, તમને પત્ર નહિ લખાયો તેમાં દુઃખ શા માટે લગાડો છો ? તમારો પત્ર મળતાં વિલંબ થયે તમને પત્ર લખી શકતો નથી એ ખરું, પરંતુ સમયે સમયે મનોમય તારદ્વારા સર્વદા ખબર આપ્યા કરું છું તે શું તમે જાણી શકતાં નથી ? ખાતાં, સૂતાં, સદાએ મારો વિચાર કરો છો, મારી વાતનું સ્મરણ કરો છો અને વળી કોઈ કોઈ વાર તો મારો જૂનો પત્ર કાઢી, માથું તકિયા પર

અપૂર્વ પુત્રાવળી

ટેકવી પક્ષાં પક્ષાં તે વાંચો છો અને વળી કેટલુંએ હસો છો અને રડો છો. જો તારદ્વારા ખબર આવત નહિ તો આ પ્રમાણે કદી થાત નહિ. ઘણી વાર વળી કામ કરતાં કરતાં તમારું મન અસ્થિર થઈ પડે છે, જાણે ઊડી આવી મને જોઈ જવાનું મનમાં થાય છે, અને વળી કોઈકોઈ વાર તો સોનામુખી જઈ તમારાં બહેનની સાથે વાતો કરવાની ઇચ્છા પણ તમને થાય છે. આ સર્વનું નામ જ તારની ખબર. હું પત્ર લખું નહિ તેથી કરીને એમ નહિ સમજતાં કે હું તમને જૂલો ગયો છું. તમેને જૂલો જવાય એવાં તમે નથી. તમે તો મારા પૌત્રનાં પ્રિયપાત્ર છો. પૌત્રના સમસ્ત હૃદય ઉપર અધિકાર મેળવી બેઠાં છો. તમે કોઈ કોઈ વાર હરિનામ લેવાનું કહી તેના હૃદયની પરીક્ષા કરો છો. પૌત્રનું હૃદય તો માત્ર એક જ છે અને તે પણ વળી તમને સોંપી દીધું છે તો પછી તે હરિનામ તે ક્યાંથી લે ? હરિ ચિંતન કરવા એસતાં જ તમારું હસતું હસતું મુખડું તેને હૃદયમાં નજરે પડે છે.

તમારા લોકોનો

૯૨

પાગલ રાધા

પત્રાંક ૩૧

ભાઈ રાધા !—(શ્રી રાધાવલ્લભ શીલ)

તમારો પત્ર મળ્યો છે. તેમાં માના શરીરને ઠીક નથી વાંચી દુઃખ થયું છે. કશી ચિંતા કરતા નહિ. ભાઈ રે, માયાના આ રાજ્યમાં સર્વે એકસરખાં જ છે, એક જ નિયમથી ચિરદિન ચાલ્યાં આવે છે અને ચાલશે. વર્તમાનનાં કાર્યો જોતા રહો અને આનન્દ કરો. પરંતુ ભાઈ, સત્ય સમજી કાઢના પ્રતિ જૂઠી પડતા નહિ. તમને ઓળખતા છતાં આ વાત શા માટે લખી નાખી તે હું કહી શકતો નથી. કાંઈપણ મનમાં લાવતા નહિ; પાગલનું મન ક્યારે કેવા ભાવમાં હોય છે તે કળી શકાતું નથી. સદા પ્રેમમાં નિમગ્ન રહો, સર્વેને પ્રેમ કરો; આ પ્રેમનું રાજ્ય જોટલા પ્રમાણમાં વિસ્તૃત કરશો તેટલા જ પ્રમાણમાં તે રાજ્યના ચક્રવર્તી રાજ થઈ પૂર્ણ પ્રેમમાં કાલ વ્યતીત કરી શકશો. જેના આ પ્રેમની સીમા જોટલી સંકુચિત તે તેટલો જ નિર્દય, નિષ્ઠુર અને પ્રેમ શન્ય હોય છે. માટે કહું છું, કે રનેહનું વૃક્ષ પ્રેમરૂપી ફલ ધરે છે. આમાં હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી એવો ભેદ નથી; અત્રે સર્વેનો સમાન જ અધિકાર છે. માટે કહું છું, કે પ્રેમ કરો. આત્મવિસ્મૃતિ સિવાય ખરો પ્રેમ થતો

૨૫ : બે, પૂનાવલી

નથી. મા જ્યારે પોતાના પુત્રને જુએ છે ત્યારે બહુજ ભૂલી જાય છે; કારણ કે ત્યાં કેટલેક અંશે પ્રેમ રહ્યો છે. જ્યાં સુધી બીજાને માટે નિજનો સંપૂર્ણભાવે ભોગ આપશે નહિ ત્યાં સુધી આ પ્રેમ તે શી વસ્તુ છે અને તેમાં શું માધુર્ય રહ્યું છે તે કળી શકશે નહિ. માટે જ કહ્યું છે, કે વ્રજનો પ્રેમ જ આદર્શ પ્રેમ છે. કારણ કે ત્યાં નિજના સુખની વાંચ્છા નથી, ત્યાં તો પરસ્પર પરસ્પરના સુખને માટે આત્મવિક્રય કરાય છે. માટે કહ્યું છે, કે ભાઈ, જે મનુષ્ય પ્રેમ ચાહે છે તેને તો પ્રથમ નિજને ભૂલી જઈ પરને-અન્યને-પ્રેમ કરતાં શીખવું જોઈએ. આત્મસુખની ગંધમાત્ર પણ પ્રેમ સહન કરી શકતો નથી; તેમ થવામાત્રથી તે સુકાઈ જાય છે. પ્રેમ ચાહતા હો તો પ્રેમ કરો; પ્રેમ મળતાંવેંત જ તે પ્રેમના વ્રજધામમાં જવાનું મળશે. શુષ્ક હૃદય લઈને કોઈ પણ ત્યાં જઈ શકતું નથી. પ્રેમમયીઓ તે રાજ્યની રાજા, વ્રજ અને રક્ષક છે. સોળે સોળ આના પૂર્ણ પ્રેમ થયા વગર કોઈને પણ તેઓ ત્યાં જવા દેતા નથી; જવા આપ્યા છતાં પણ ત્યાં રહેવા દેતા નથી. માટે કહ્યું છે, કે ભાઈ, પ્રેમ સંચય કરો; જ્યાં જેટલો મળે તેટલો ભારે ભારે કિંમત આપીને પણ ખરીદ કરો. લાલસા દિન પ્રતિ દિન વધારતા રહેો; લાલસારૂપી મૂલ્યથી જ માત્ર તે રત્ન વેચાતું મળે છે. સાધના અથવા તપસ્યારૂપી મૂલ્ય ત્યાં અગ્રાહ્ય છે, કોઈ લેતું નથી, અરે! એટલે સુધી કે ત્યાં તેના

પાગલ રૂનાઈ

પ્રતિ કોઈ એક વાર નજર પણ કરતું નથી. ત્યાં તો સર્વે જ વસ્તુઓ “સહજ” હોય છે; કોઈ પણ વસ્તુમાં ખીજ કોઈ પણ વસ્તુનો ભેળ હોતો જ નથી; સર્વે જ પોત-પોતે સંપૂર્ણ અને પ્રેમમય છે. તે રાજ્યમાં ધ્યાન ધારણાનો આદર પણ નથી તેમ જ અવકાશ પણ નથી. માટે કહું છું, કે ભાઈ, તે રાજ્યમાં જવા યોગ્ય સન્નિજત થવું હોય તો નિજને પણ “સહજ” થવું જોઈએ. કોઈ પણ પ્રકારનો ભેળ ત્યાં ચાલશે નહિ. તે પ્રેમમય વૃંદાવન એક સ્વતંત્ર રાજ્ય છે; આ કારણથી ત્યાંના નિયમો પણ સ્વતંત્ર છે. આ સર્વે વાતોનું પ્રમાણ નથી; કેવલ મિત્વન અને લાલસાદ્વારા ક્રમે ક્રમે સ્ફૂર્તિ થશે. આ વાત ન્યાં ત્યાં કહેવા યોગ્ય નથી; કલ્યાણી પણ કોઈ વિશ્વાસ કરશે નહિ અને પાગલમાં ગણી કાઢશે. પાગલની આ વાત પાગલ જ સારી રીતે સમજી શકે છે અને તેઓ જ માત્ર આનન્દ પામે છે. તર્ક અને વિચારરૂપી ચક્કીમાં પીસવાથી આની મધુરતાની વાત તો બાળુએ રહી પણ આનું અસ્તિત્વ સુદ્ધાંએ લોપ થઈ જાય છે. આ રાજ્યમાં ઋદ્ધિ સિદ્ધિનો આદર નથી, દેખાડવાથી પણ કોઈ આશ્ચર્ય પામતું નથી અને માનતુંએ નથી. ભાઈ રાધા, તમે તો બધુંએ જાણો છો, તમને તે વધુ શું કહેવું ભાઈ; સદા નામ લો; આ પૃથ્વીની ત્રિભીષિકા જોઈને લક્ષ્યભ્રષ્ટ થતા નહિ. જે થાય છે તે થવા દો, કોઈ પણ દિશામાં દૃષ્ટિપાત કરતા નહિ. પાગલ થઈ જાઓ. ભાઈ, અનેક

અપૂર્વ પુનાવલિ

વાતો મનમાં આવે છે પરંતુ મારાથી તે પ્રકાશ કરી
શકાઈ નથી. જે મેળાપ થશે અને જે વળી પાછો વિચાર-
સમુદ્રમાં ઉઠાણો આવશે તો તમને હુઆડીને દેખાડી શકે
કેટલાંએ રંગો અને કેટલો અધો આનંદ ત્યાં રહ્યો છે.

તમારા લોકોનો પાગલ મોટો ભાઈ

૯૨

પત્રાંક ૩૨

ભાઈરાધા !

તમારો તાર અને એ પત્રો વાંચી બહુ જ દુઃખીત થયો છું. કૃષ્ણનો પણ પત્ર મળ્યો છે; મેં પણ તેને લખ્યું છે. ભાઈરે, એક તો ભાંગ્યું તૂટ્યું ઘર (દુર્બળ શરીર) અને વળી તે ઉપરાંત દારિદ્ર દોષ. આટલું કષ્ટ પડ્યા પછી વળી રહેવા તે કાણ ઈચ્છે ? તો પછી જો તમે પૂછો કે ટકી કેમ રહ્યો છે, તો ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવાનું કે તે કેવલ-માત્ર સ્થાનના ગુણને લઈને જ. કૃષ્ણના હૃદયમાં કૃષ્ણ સદા રહ્યા છે, તેથી કરીને તે સ્થાન વૃન્દાવન થઈ પડ્યું છે. આ કારણથી જ જીવ આટલું કષ્ટ સહ્ય કરી હજીયે ટકી રહ્યો છે. જો તે તીર્થ થયું ન હોત તો ક્યારનોએ પલાયન કરી ગયો હોત. માટે કહું છું, કે ભાઈ, એના રહેવા અથવા જવા વિષે આટલું કષ્ટ મનમાં લાવતા નહિ. આમાં તો બંને બાજુએ લાભ છે; જ્ય તોએ લાભ અને રહે તો પણ લાભ. છતાંએ ઈચ્છા તો એવી, કે હજીયે થોડા દિવસ તીર્થવાસ કરી, નામસંકાર્તન સાંભળી ચરિતાર્થ જ્ઞાય. કશી ચિંતા નથી, કૃષ્ણ અવશ્ય જ પ્રાર્થના પૂર્ણ કરશે. કૃષ્ણલાલનો પત્ર અને તમારો તાર વાંચ્યા પછી

અપૂર્વ પનાવણ

મન બહુ જ મુંઝાઈ ગયું છે; હું જાણતો નથી, કે કૃષ્ણ આ મુંઝવણ દૂર કરશે કે નહિ. તેઓ ઇચ્છામય છે, અધુએ તેમની ઇચ્છાથી આવે છે અને જાય છે. કશી ચિંતા નથી. બાઈરે, જેઓએ કૃષ્ણપાદપદ્મનો આશ્રય કર્યો છે તેઓને વળી જવા આવવાનો ભય તે શાનો હોય વારુ? તેઓને એક પછી એક, એમ ક્રમવાર સારાં ઘરમાં રહેવાને મળશે. તેઓ તો પાછા મરવાના જ નથી. કૃષ્ણના શ્રીમુખનું દૃઢવાક્ય છે, કે “કૌન્તેય પ્રતિજાનીહિ ન મે મક્ત : પ્રણયતિ” । તેમનો કોઈ પણ ભક્ત મરતો જ નથી. એક ઘર ભાંગ્યા પછી જેઓને ઘર મળતું નથી અથવા નીચ ઘર મળે છે તેઓ જ તો મરે છે; અને જેઓને ઉત્તરોત્તર સારાં ઘરો મળે છે. સારાં પાડોશીઓ મળે છે, સારાં સોળગીઓ મળે છે તેઓ વળી મરેલાં તે ક્યાંથી કહેવાય ? એક વાર માત્ર કૃષ્ણનામ લેવાથી તેઓને પાછા કદિ પણ અસત્-સંગ થતો નથી, જ્યાં જાય છે ત્યાં કૃષ્ણના દાસદાસીઓના સહવાસનું સુખ અનુભવ કરી સદા આનંદમાં વાસ કરે છે અને ચરિતાર્થ થાય છે. નિત્ય નૂતન અને મહાપુરુષોના સંગનો લાભ મેળવવો તે શું ઇચ્છવા યોગ્ય નથી ? તો પછી, બાઈ, ભય શેનો છે વારુ ? કશી ચિંતા કરતા નહિ. તમે લોકો તો કૃષ્ણના દાસ છો, તમારા લોકોનાં સુકાયલાં મોઢાં જોઈને કૃષ્ણ બહુ જ દુઃખ પામે છે. માટે કહું છું કે બાઈ, સદા આનંદમાં રહી તમારા પ્રાણના ધનને સુખી રાખો. બાઈરે, દૂંડી

પાગલ રૂનાધ

નજરવાળા લોકો જ વ્રજલીલા પછી માયુર (મથુરાલીલા) જુએ છે; પરંતુ જેઓ વ્રજના છે તેઓ તો પૂર્ણાનંદમયી વ્રજલીલા જ નિરંતર જુએ છે. તેઓ માયુરલીલા જાણતા જ નથી, કદિ પણ તેઓ વિરહ સહ કરતા નથી, સદાએ મહારાસમાં ઉન્મત્ત થઇ રહી તેઓ પોતાને ભૂલી જાય છે. માટે કહું છું, કે બાઈ, મિથ્યા માયુરલીલાનો વિચાર કરી પશ્ચાત્તાપમાં યજાતા નહિ. કૃષ્ણ પ્રેમમય છે, કૃષ્ણનું રાજ્ય પ્રેમમય છે, કૃષ્ણનાં દાસદાસીએ! સદાએ પ્રેમપૂર્ણ છે. તે સ્થાનમાં તો પ્રેમની લીલા, પ્રેમનો ખેલા છે. પ્રેમ વિના તે સ્થાનમાં બીજું દ્રાઈ પણ વસ્તુ વેચાતી નથી. તે સ્થાનમાં પ્રેમ જ ખાદ્ય છે, પ્રેમ જ પોષાક છે, પ્રેમનાં જ આભૂષણોથી ભૂષિત થવાનું હોય છે. તે સ્થાનમાં પ્રભેદ પણ પ્રેમનો જ હોય છે—તે તો માત્ર પૃથક્ પૃથક્ જાતની પ્રેમક્રીડાના સૂચન માટે જ. તે રાજ્યમાં સર્વે પોતપોતાના ભાવમાં અને પ્રેમમાં પૂર્ણ હોય છે, કોઈએ પોતાના ભાવમાં ન્યૂતતાવાળા હોતા નથી. તે બગીચાના તરેહ તરેહનાં વૃક્ષોનાં રંગબેરંગી ફૂલો પણ પોતાની પૃથક્ પૃથક્ સુગંધથી બગીચાની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે. જ્યારે તે રાજ્યના રાજા અને રાણી પ્રત્યેક તૃણ પર્યંત સર્વેનો આદર કરે છે ત્યારે ત્યાં પ્રભેદ તે વળી ક્યાંથી હોય? સર્વે જ સમાન, સર્વે જ કૃષ્ણને સમાનભાવે સુખ આપે છે. માટે કહું છું, કે કશી ચિંતા નથી, કશો ભય નથી. આગળ વધતા રહો, નવીન નવીન જોતા રહો અને

અપૂર્વ પંનાવળ

નવીન ખેલ ખેલતા રહો; જેઓ ખેલવા જાય છે, ખેલવા
 આવે છે તેઓ વળી લય શા વાસ્તે કરે વારુ ? તેઓ તો
 સ્વતંત્ર હોય છે, પોતાની ઇચ્છાને વશ હોય છે; તેઓ
 તો સુખ મળતાવેંતજ આવજા કરે છે. રોજને રોજ શું
 એક જાતનો ખેલ સારો લાગે વારુ ? તેથી કરીને જ
 કૃષ્ણભક્તગણ સુકિતની પ્રાર્થના કરતા નથી. સુકિત તો
 કંટાળો આવે તેવો એક જ તરેહનો ખેલ છે અને તે ખેલ
 કૃષ્ણભક્તગણ ખેલવાને ચાહતા નથી. તેઓ તો ક્ષણે ક્ષણે
 નવીન અનુરાગે નવીન ખેલ ખેલવા ચાહું છે અને ખેલે છે.
 ભાઈ, તમારા લોકોને તો કોઈ પણ લય નથી; નાવમાં
 ચડ્યા છો તો થોડું કષ્ટ સહન કરી રહો, થોડા સમયમાં જ
 તે પ્રેમરાજ્યમાં જઈ પહોંચશો અને પ્રેમના મેળામાં
 તમારા આત્માનું અસ્તિત્વ ભૂલી જશો. જ્લેભે ભાઈ, ત્યાં
 પહોંચી આ અધમને વચ્ચે વચ્ચે યાદ કરવાનું ભૂલતા
 નહિ. હું તે નાવમાં ચડવાને યોગ્ય નથી અને તેથી જ
 તમારા લોકનાં મુખ પ્રતિ તાકીને રહ્યો છું. તે નાવ તો
 મારા જેવાના પવનથી ડૂબી જાય. ભાઈ રે, એક ગાયન
 યાદ આવ્યાથી બહુ જ વ્યાકુલ થયો છું અને તેથી તમને
 તે લખું છું. તમે જ્લેશો કે તેમાંની યાત્રા સત્ય છે કે નહિ.
 “ મારી આ મનગમતી નાવ,
 પ્રેમિક વિણ અન્ય કોને લઈ ન જાઉં રે—મારી.
 જે જન પ્રેમ ન જાણે. મનાઈ તેને ચડવાની નાવ,
 એવા જનના જરિક ભારથી ડૂબશે મારી નાવ— મારી.

પાગલ રનાઈ

જીઓ વિચારી અંતરમાં મારી આ વાત,
ભણેને આવો નાવમાં હોય પ્રેમિક જાત—મારી.
હોય જે પ્રેમ-પસારો જે જન સંગે,
અતિ ત્વરાએ તેને પાર લઈ જઈ ઉમંગે—મારી.

પ્રેમ તુફાને નાવ તો ચાલશે,

પ્રેમિક દેખી પાર પહોંચાડશે,

તુફાની તરંગો દેખી જે જન ભય ના કરે,
નિશ્ચય લઈ જઈ તેવા જનને પરપારે”.—મારી.

અહુ જ સુંદર વાત ! જેવી સુંદર તેવી જ સત્ય.
તેથી જ ભાઈ, ભય રહે છે, કે રખેને મારા સ્પર્શથી નાવ
ફૂખી જાય. તમે લોકો દયા કરી મને લઈ જાઓ, મારી
પોતાની પાસે તો વાટખર્ચીમાં કાંઈ પણ નથી, તમે
લોકો જ દયા કરી મને લઈ જાઓ. એક દિવસ વાટખર્ચી
મેળવવાનો ઉપાય પણ હતો—ઠંચા પણ હતી, પરંતુ
“દુર્દૈવેથી તુફાની પવનના ઝટકાથી મેં અન્યત્ર ઘસડાઈ
ગયો.” મેં ચડી આવ્યો અને મારા દુર્દૈવે કરી અદૃશ્ય
પણ થયો અને લાલમાં માત્ર પ્રાણ ગુમાવ્યો. મારું તો
“જોયું ન હોત તો સાફ થાત,” એવું થયું છે. ગમે તેમ
હો, પણ તમે લોકો સુખમાં છો એમ સાંભળી મારું
સકલ દુઃખ જતું રહેશે અને હું મહાસુખમાં રહીશ.
સર્વે પોતપોતાનાં દુઃખનો બોલો મારે માથે ચડાવી,
ભાંગીતૂટી નૌકાની સાહાય્યથી, હસતાં ખેલતાં પરપારે
પહોંચી જાઓ—હું તે દેખી સુખી થાઉં.

તમારો પાગલ મોટો ભાઈ

૯૨

અપૂર્વ પત્રાવલિ

પત્રાંક ૩૩

પ્રાણપ્રિય અટલ !—(શ્રી અટલ ખિહારી નન્દી)

ભાઈ, તમારો પત્ર અને ખાનખલાદુરનો પત્ર વાંચી મનમાં અનેક કાંઈ વિચારો આવ્યા. ભાઈ, મારો ખેલ ખલાસ થયો છે, હવે હું પ્રભુનો એક પેન્શનર (Pensioner) છું, હવે મારી વાત અને શિકારસ ચાલે તેમ નથી. તો જો પૂછશો કે તે છતાંયે શા વાસ્તે લોકો મારી પાસે આવે છે તો તેનું કારણ શું તે સાંભળવા ચાહો છો? પૂર્વે જ્યારે હું તેમની નોકરીમાં હતો ત્યારે હું તેમના અતીવ પ્રિયપાત્રોના દલમાંનો એક હતો; તે સમયની વાતનું સ્મરણ કરીને લોકો હજીએ ધારે છે કે હું તેવોને તેવો જ રહ્યો છું. જો કે પ્રભુ તો હજીએ મારા પ્રતિ સમાન દયાભાવવાળા છે છતાંએ મને હવે તેમના અંતઃસ્થ કારભારમાં કાંઈ સેવાદેવા નથી અને તેથી હું પોતેજ દૂરનો દૂર રહું છું. ગમે તેમ હોય, ભાઈ. પણ એ વિષે કશી ચિંતા નથી. છતાંએ પેન્શન લઈ વધુ દિવસ રહેવાની ઇચ્છા નથી. ક્રમેક્રમે મન નિસ્તેજ થતું જાય છે અને પ્રાણ આનંદશૂન્ય થતો જાય છે. આ પૃથ્વી એક દિવસ ઈન્દ્રના નન્દનકાનન કરતાં પણ સુંદર લાગતી હતી પણ આજકાલ હવે તે માધુર્ય તેમાં જોવા

પાગલ રનાઈ

મળતું નથી. આ કાંઈ પૃથ્વીનો દોષ નથી; મારી વૃદ્ધ વયની નજરને લીધે અને મનની અવસ્થાના દોષે કરી આ પ્રમાણે જણાય છે. પૃથ્વી પ્રભુની છે; તે સમયે જેવી હતી તેવી જ હમણાં પણ છે. પરિવર્તન થયું છે કેવલ મારામાં જ. ગમે તેમ હોય, ભાઈ, પણ મારે માટે દુઃખિત થતા નહિ. આજ કેટલાક દિવસ થયાં બહુ જ સંતપ્ત થાઉં છું, ચોતરફ શૂન્ય જોઈ છું; ધાન્યથી પરિપૂર્ણ લોઢાનાં હરિયાળાં ખેતરો જોઈને જ્યારે મારા ખેતરમાં કચરા સિવાય અન્ય કાંઈ નજરે પડતું નથી ત્યારે દુઃખિત થવાય છે. ઘર તો જંગલ જેવું થઈ પડવાથી નાના ભયાનક પ્રાણીઓને રહેવા યોગ્ય થઈ પડ્યું છે. ખરેખર જ ભાઈ, હું તો પૂર્ણ ઠગાયો છું. હવે સમય રહ્યો નથી; હવે તો સંજલમાં તમારા લોઢાની દયા સિવાય મારું પોતાનું કહી શકું એવું બીજું કાંઈએ નથી. મેં સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે, હવે તો રસ્તાનો ભિખારી બન્યો છું. ભાઈરે, એક વાર સ્વામીનો પૂર્ણ આદર મેળવ્યા પછી તિરસ્કાર ભોગવવો પડે તે ખરેખર જ ભયાનક કાન્ટકર હોય છે. તે સમયે એમ ધાર્યું હતું, કે દિવસો એ પ્રમાણે જ ચાલ્યા જશે અને તેથી કરીને ભવિષ્યને માટે એક પૈસો પણ રાખ્યો નહિ. હવે તેનું ફલ ભોગવવાને ભય કરવો તે કેમ ચાલે ભાઈ? મારા સ્વામી હજીએ મને તેવા જ ચાહું છે પરંતુ મારા હાલના સાથીઓ પોતપોતાના સામાન્ય સ્વાર્થને ખાતર મને તેમની પાસે જવા દેતા નથી. તેમને વિષે

અર્ધ પાવન

અંદુવિધ વાતો કહી મને ઠગે છે. ભાઈ, મને આશ્ચર્ય લાગે છે. જાણું છું કે હું ઠગાઉં છું, પરંતુ કોણ જાણે શી માયા છે કે કોઈ પણ પ્રકારે હું મારું પોતાનું કષ્ટ સમજી શકતો નથી તેમ જ કોઈ પણ રીતે પાછળ હટી શકતો નથી. માટે કહું છું, કે ભાઈ, મને લાગે છે કે મારો એક હવે ખલાસ થયો છે. હવે તમને માત્ર આ એક જ વાત કહી રાખું છું, કે જવાને સમયે મને મારા સ્વામીની વાતોનું તથા તેમના પ્રેમનું સ્મરણ કરાવજો. મને આશા છે, કે રડીકકળીને તેમની પાસે મારા પોતાના દોષનો સ્વીકાર કર્યાથી તેઓ દયા કરી મારો પૂર્વ કરતાં પણ અધિક આદર કરશે. તેઓ જેવા પ્રેમમય છે તેવા જ દયામય પણ છે. ભાઈરે, તેમની દયાની વાત યાદ આવતાં વધુવાર સ્વસ્થ રહી શકાતું નથી. જેઓ પવિત્ર છે તેઓના આદર અને જતનને માટે અને માર્ગ દેખાડવાને માટે અન્યને નિયુક્ત કરે છે, પરંતુ પાપી, તાપી અને પતિતોને માટે તો તેઓ સ્વયમ આવે છે. ભાઈરે, પતિતોનો જેટલો આદર તેમની નિકટ છે તેટલો આદર ખીજે કોઈ પણ ઠેકાણે મેળવવાની આશા રાખી શકાય નહિ. ગમે તેમ હોય, ભાઈ, પણ મારા જીવનનું પૂર્ણ વિરામ (Full stop) નિકટ જ આવી પહોંચ્યું છે એમ મને લાગે છે પણ એને માટે દુઃખિત થતા નહિ. ભાઈ, કાર્ય પૂર્ણ થયે જો કોઈ વિશ્રાંતિ લેવા જાય તો તેમાં તેનાં નિજજન કોઈ પણ પ્રકારે કદિ દુઃખિત થાય ખરાં

પાગલ રનાઈ

કે? માટે કહું છું, કે ભાઈ, મનમાં કાંઈ પણ દુઃખ લાવતા નહિ. હવે મારું કામ પૂર્ણ થયું છે, તેમનો હુકમ મળેથી વિશ્રાંતિ લેવા જાઉં તો તેમાં મને દુઃખ તે શા વાસ્તે લાગે? મને લાગે છે, કે આ વાત તમને રૂચિકર લાગતી નથી તો હું પણ વધુ કાંઈ કહેતો નથી. હવે મને તમારા લોકોના પાલન કરવા યોગ્ય લોકોમાંનો એક ગણી મારી ઉપર દયા કરજો. શારીને કહેજો કે પાગલનું પાગલપણું પાછું વધ્યું છે અને તે પાગલની વાતમાં વિશ્વાસ કરે નહિ. પાગલી (શ્રી હાકુરજીનાં પત્ની) સારી પેઠે છે, પણ હાલમાં તે પણ આનંદમાં નથી. હાલમાં તો શાન્તિનું સ્થાન ક્ષણે લીધું છે. મીઠી વસ્તુ જીભથી દૂર જ રાખવી ઉચિત છે; જીભના સ્પર્શમાત્રથી એક ક્ષણમાં તેની મીઠાશનો લોપ થઈ ઊલટો જાડાતો વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરી આપે. તૃણાની શાંતિ થવા કરતાં મને લાગે છે, કે તૃણાની વૃદ્ધિ થવામાં જ વધુ આનંદ છે. તીર્થદર્શન કરતાં તીર્થપ્રયાણ જ વધુ મધુર હોય છે. રાજ થવા કરતાં રાજના વૈભવનાં દર્શન કરી સુખી થવું, મને લાગે છે, કે વધુ આનંદદાયક છે. ગમે તેમ હોય ભાઈ, પણ હું કૃષ્ણનામ જીલી ગયો છું તેથી કરીને તમે લોકો મધુર કૃષ્ણનામ જીવતા નહિ. તમે રાજ થાઓ અને મને પથ ખરચ્ય યોગ્ય કાંઈ આપો અને શારીને પણ આપવા કહો. મારા હિસાબમાં તો હાલમાં ઉધાર ખેલે છે. આ પણ વળી એક નવીન મળ છે. ઠીક ચાલે છે, કશી ચિંતા નથી. મારે વિષે તમે લોકો ચિંતા

અપૂર્વ પૂજાવળી

કરતા નહિ, હું ઠીક આનંદમાં છું. ચિરદિન માટીને પકડી રહેલા કરતાં વચ્ચે વચ્ચે અન્તરીક્ષમાં ચાલી જવું તે શું એક નવીન આનંદ નથી કે ? તેથી હવે હું અન્તરીક્ષમાં ચાલતો થાઉં છું.

તમારા લોકોના

૯૨

પાગલ રૂનાઈ

પત્રાંક ૩૪

શ્રી હારાણુચંદ્ર સેન!

ભાઈરે, રાજની સાથે રાજનો મેળ ઠીક મળે, પ્રજનો પ્રજની સાથે મેળ મળે, સાધુ સંગે સાધુનો મેળ મળે, અને તે પ્રમાણે મારા જેવા પાપી સાથે તમારો મેળ ઠીક મળે છે. લુટારા સમક્ષ એક સાધારણ ચોરને પોતાની ગુપ્ત વાત કહેવામાં વળીભય ને લાજ કેવાં? આવો, એક વાર આપણે પરસ્પર આલિંગન કરી ખુલ્લા દિલથી બેચાર મનની વાતો કરીએ. ચોર પોતાના દિલની વાતો ખીજની સમક્ષ પ્રકાશ કરી શકતો નથી તેથી તે અનેક યાતના ભોગ કરે છે પણ જ્યારે ભાગ્યવશાત્ તેને ખીજે કોઈ એક ચોર મળે છે ત્યારે તે છુટકારાનો દમ ખેંચે છે. આજે મારી અવસ્થા પણ ઠીક તેવી જ થઈ છે. ચોરચોરમાં ભાઈ-ચારાનો સંબંધ ચિરકાલથી ચાલ્યો આવે છે. મને તમે તમારા પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે લખી શા માટે લલિત કર્યો છે? મારી અવસ્થા તો તમારા કરતાંએ વધુ શોચનીય છે. ખરેખર જ એક દિવસ હું સ્વાર્માંસોહાગિની હતો; પરંતુ દલાલોની મોહજાળમાં ફસાઈ પડી જ્યારથી હું અન્ય પતિ પ્રતિ વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યો કે તરત જ મારા નિજ પતિનાં પણ આદર અને જતન ગુમાવી બેઠો છું. હવે તો રસ્તાનો

અપૂર્વ પુત્રાવલિ

ભિખારી થઈ, “હાય, આ તે મેં શું કર્યું”, હાય, આ તે શું થયું” એમ બોલતો બોલતો ભટકું છું અને પૂર્વનાં આદર અને જતનનું સ્મરણ કરી જીવતાં છતાં મર્યા જેવો થઈ રહ્યો છું. મારા જેવો હતભાગી ખીન્ને કોઈએ નથી. હું ઠોકર ખાઈને શીખ્યો છું; ભોગવેલું કારવેલું ભેઈને અતુભવી અન્યો છું. તેથી કરીને જ મારું વાક્ય શાસ્ત્રના વાક્ય કરતાં વધુ પ્રમાણવાળું અને ખંડન નહિ થઈ શકે એવું ગણી, ભયાનક યાતના અતિ કષ્ટે ભોગવતાં છતાંએ કોઈએ કદિ પણ દલાસોની મોહજાળમાં ફસી પડી નિજ પતિને છોડવા નહિ. જેને પ્રાણ સોંપ્યો છે તેના જ થઈને રહો. એ દિનનું કષ્ટ જેમ તેમ કરી પસાર થઈ જશે, અને ત્યાર પછી સ્વામીસોહાગિની અને સ્વામીની આદરણી થઈ પરમ સુખમાં સમય કાઢશે; નહિ તો મારી માફક રસ્તાની ભિખારણ થવાનું થશે ને થશે જ. ખરેખર જ હું ન્યારે પતિવ્રતા હતી ત્યારે જેને જે કાંઈ પણ મેં કહ્યું, જે કાંઈ પણ મેં ધાર્યું, તે સર્વેએ કલ્પવૃક્ષ પ્રમાણે ફલો આપ્યાં છે. આજે હવે તે દલાડો નથી. ન્યારે રૂપ હતું ત્યારે મેં તે રૂપની મર્યાદાની સંભાળ રાખી નહિ અને તેથી જ આજે મારી આ દશા થઈ છે. હવે હું અભિયા-શિષ્ટીની વાત તે વળી કાણુ સાંભળે ? રડયાથીએ કોઈ નજર સરખુંએ કરતું નથી. આજકાલ હવે મારું કાંઈએ નથી; હું જ ખીજનો ઓશિયાળો થયો છું. આજકાલ દયા કરી મને ક્ષમા કરજે. મને પતિત ગણી મારી ધૂણા ન કરતા

પાગલ રૂનાઈ

મારા કાર્યોની ઘૂણા કરજો અને મારી ઉપર દયા રાખજો. હું પતિત; મારો ઉદ્ધાર કરવાનો ઉપાય હોય તો તે કરો અને આપ લોકોના સહવાસથી પવિત્ર થઈ શકું તેને માટે મને તમારો સાથી કરો; પરંતુ જ્યાં સુધી પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી મારાં કાર્યોને તમારાં સાથી કરતા નહિ. પાપને ધિક્કારજો, પરંતુ પાપીને ન ધિક્કારતાં ઊલટી તેના પ્રતિ દયા રાખજો. જે સમયે સર્વસ્વ કાંઈ માફ હતું તે સમયે હું એક રાજરાજેશ્વરી સમાન હતો; તે સમયે જેણે જે કાંઈ પણ મારી પાસે ચાલું હતું તે તેને કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર આપ્યું છે; તે સમયે મારે કોઈ પણ વસ્તુનો અભાવ હતો નહિ; કિંતુ આજે હું રસ્તાનો ભિખારી થઈ પડ્યો છું; તેથી કરીને હું બધાંની મરજી પૂર્ણ કરી શક્યો નથી. મને ક્ષમા કરજો. પૂર્વે મારી સ્થિતિ આવી કાં હતી તેનાં બેએક કારણો કહું છું. તમે લોકો પણ તે પ્રમાણે કર્યાથી સ્વામીસોહાગિની થઈ શકશો એ આશામાં જ કહું છું. મારું ધારવું છે કે એકસો સંતપુરુષો (Prophets)ની એકમુખે કરેલી કોઈ પણ વાતમાં જેટલી શક્તિ રહી છે તેના કરતાં સોગણી વધારે અસરકારક અને ઉપકાર કરનારી એક પાપી માણસની પોતે મોઢે કરેલી પોતાની કહાણીની વાત હોય છે. તેથી કરીને આજે હું મારી પોતાની ઉન્નતિ અને મારા પતનની વાત મુક્ત કંઠે સર્વ સમક્ષ કહું છું. પાપીની પોતાના મુખે કહેલી વાત જાણી સર્વે સાવધાન થાય એજ માત્ર પ્રાર્થના છે. મારા જીવનની પ્રથમ અવસ્થામાં શા

અપૂર્વ પુનાવલિ

કારણથી મને કૃષ્ણનામમાં બહુ લાલસા થઈ અને મેં નાવિક વગર મહાસમુદ્રમાં ઝંપલાવ્યું તે હું જાણતો નથી. સામાન્ય સામાન્ય અડચણો આવી પ્રથમ તો મને પાછો વાળવાને પ્રયત્નો કરવા લાગી. પરંતુ તેથી કરીને મારું પાછળ હટવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ ઊલટો હું દ્વિગુણ ઉત્સાહથી આગળ વધવા લાગ્યો. ક્રમે ક્રમે મોટી મોટી અડચણો અને વિપત્તિઓ મારાં સાહાય્ય અને મહા સંપત્તિરૂપ થઈ પડ્યાં છે એમ મનમાં થવા લાગ્યું. તે સમયે પ્રાણપતિને ન જાણતાં, ન ઓળખતાં, પ્રેમ કરવા લાગ્યો. પ્રેમના આ નવાંકુરમાં હું પૃથ્વીની સમસ્ત વસ્તુઓને મારા પ્રાણપતિની જાણી પ્રેમ કરવા લાગ્યો. સર્પ, વાઘ, મત્ત હાથી બધાંયે મારા પ્રાણપ્રિયનું ધન છે એમ સમજતો હતો અને તેઓને પ્રેમ કરતો હતો અને તેના બદલામાં તેઓને પ્રેમ હું મેળવતો હતો. તે સમયે હું જીવિત હતો કે મરેલા હતો તે કશું એ હું સમજી શકતો નહોતો. તે સમયે મેં ખાધા વગર, સૂતા વગર, ઔદિક સકલ સુખની ઇચ્છા અને આશા ત્યાગ કરી જે અપાર આનન્દ મેળવ્યો છે તેનો એક કોટી અંશોમાંનો એક અંશ પણ આજે સકલ આનન્દમાં ડૂબ્યા રહ્યા છતાંયે મળતો નથી. પરંપતિમાં આસકત થયેલી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ જેમ દિનરાત પોતાના જરના સહવાસની મિથ્યા લાલસામાં ગૂહ અને કુલને જલાંજલિ આપી ઘરની બહાર પડે છે અને બે જ દિવસમાં તો સામાન્ય સુખને બદલે અનહદ દુઃખમાં પડે છે, તેમ મારી અવસ્થા પણ તેવી જ થઈ

પાગલ પંનાથ

પડી છે. હવે રસ્તામાં ઊભો રહીને કુલવતી સ્ત્રીઓને સાવધાન કરું છું, કે જેથી કરીને તેઓ ભારી માફક ઠગાય નહિ અને સુખમાં અથવા દુઃખમાં સ્વામીનો ત્યાગ કરે નહિ. આ પથમાં ઠગનારા દલાલો દોણુ દોણુ છે તે પણ કહી દઉં છું. જેઓ સ્વામીનો સોહાગ ચાહે છે, પ્રેમ ચાહે છે અને સ્વામીના સુખમાં સુખી થવા ચાહે છે તેઓએ બીજાને મોઢે બીજાના સ્વામીનું ગુણકીર્તન સાંભળવું નહિ. જે સ્ત્રીઓનું અલંકારો તરફ વલણ હોય છે તેઓનો સહવાસ કરવો નહિ. જેઓ સ્વામીની સેવાની દરકાર નહિ કરતાં કેવલ માત્ર રતિસુખની લાલસામાં મગ્ન રહે છે તેઓની છાયા પર્યંત સ્પર્શ કરવી નહિ. જેઓ કઠોર અને પુરુષના સ્વભાવવાળી હોય છે તેઓનું મુખ પર્યંત પણ જોવું નહિ. જે સ્થાનમાં પોતાના સ્વામીની નિન્દા થાય તે સ્થાનમાં ભૂલેચૂકે પણ પગ મૂકવો નહિ. જેઓ સ્વામીનું મન જાણ્યા વગર પોતાના રૂપ અને યૌવનના મદમાં ઊન્મત્ત રહે છે તેઓ સમીપ જવું નહિ. જેઓ સ્વામીનો પ્રેમ માગવાને બદલે સંસારની તુચ્છ વસ્તુઓ માટે સ્વામી પાસે હમેશાં જ આની તેની માગણી કરે છે તેઓને પગલે ચાલવું નહિ. અને જેઓ એકત્ર થઈ પરસ્પરના સ્વામીની વાત કાઢી તેની વિચારણા કરે છે તે ટોળામાં કોઈ પણ પ્રકારે સામેલ થવું નહિ. આ સમસ્તનો ત્યાગ કરી આ પથમાં જેઓ સહાય છે તેઓનો સદા સંગ કર્યાથી જ દિનપ્રતિદિન સ્નેહની વૃદ્ધિ થઈ પ્રેમ થશે અને પ્રેમ થતાં

અર્પણ પત્રાવલિ

વેંતજ પ્રેમના ધન કૃષ્ણચંદ્ર પ્રાપ્ત થશે. આ પંક્તિના સૌખ્ય-
 તીઓ કાણુ છે તેઓને પણ હું જાણતો હતો પણ હાલમાં
 હું તેઓને ખોઈએઠો છું. તે પણ તેઓનાં નામો જાણું છું
 માટે તે આપું છું અને તે ધ્યાનમાં રાખ્યાથી કાયદો જ
 થશે. મુખ્યમાં મુખ્ય, પ્રેમિક જન; તેઓના સંગની સદા
 અભિલાષા રાખવી તે સર્વેનું કર્તવ્ય છે. તેઓ જે દયા કરે
 તે પથ્થરમાં પણ પ્રેમ જન્માવી શકે. દ્વિતીય, તમારા જેવા
 સ્વામી-સોહાગિની અને સ્વામિ-પ્રેમોન્મત્તા લોકો. તેઓની
 જાતિનો વિચાર ન કરતાં તેઓનો સહવાસ કરવાને કદિ
 ભૂતતા નહિ. જે સ્થાનમાં નિજ સ્વામીનાં યશોકીર્તન અને
 ગુણગાન થતાં હોય તે સ્થાનમાં, આહાર નિદ્રાનો ત્યાગ
 કરી, વાસ કરવો જોઈએ; અને જ્યાં સુધી આ પ્રેમ ગાઢ
 ન થાય ત્યાં સુધી પરસંગ ન કરવો એ સર્વતોભાવે કર્તવ્ય
 છે. સદાએ સ્વામીના નામનું સ્મરણ, કીર્તન અને શ્રવણ
 કરવું જોઈએ. જગતને માટે અથવા તમારે માટે આ
 ક્ષણભંગુર જગતની કોઈ પણ વસ્તુને પ્રેમ કરતા નહિ. સર્વે
 જીવો ઉપર સમભાવે દયા રાખવી જોઈએ; અને અનન્ય
 ચિન્તે પોતાના સ્વામી વિષે અનુરાગિણી થવું જોઈએ. સોળ
 આના પ્રાણ આપ્યા વગર કાંઈ પ્રેમ થતો નથી. એક
 ગાયનમાં તે જ પ્રમાણે લખ્યું છે, “પ્રેમ ચાહું સોળ આના
 પ્રાણ;” અને પ્રેમ થયા વગર પ્રેમના હરિ મળતા નથી. સર્વ
 કરતાં શ્રેષ્ઠ અને પ્રથમ ઉપાય તે નામ છે, અને તેનું ગોપન
 અને ઉચ્ચસ્વરે સંકીર્તન તે પ્રેમની નિસરણી છે. સર્વ

પાગલ રૂનાથ

વિષય ભૂલી નામ કર્યાથી કૃષ્ણનિશ્ચય દયા કરે છે. આ વાત તો મારા પોતાના જીવનમાં તપાસી જોયેલો વિષય છે. એક દિન હું કેવો હતો તેનો હવે વિચાર કરતાંએ ખ્યાલ આવતો નથી. આના જોરથી હું એક દિવસ મરતાં મરતાં બચ્યો છું. ભયંકર અને અસાધ્ય ક્ષય રોગમાંથી વિના ઔષધે અને વિના યત્ને રક્ષણ મેળવ્યું છે, ભયાનક ઝેરી સર્પદંશ થવા છતાંએ મર્યો નહિ, વાઘ સાથે મેળાપ થવા છતાંએ મર્યો નહિ. તે સમયે હું કૃષ્ણસોહાગિની હતો તેથી કરીને કૃષ્ણના સકલ જીવો પણ મને અંધુ ગણી મારા ઉપર પ્રેમ રાખતા હતા. અને તેજ જોરે હજુ પણ હું ટકી રહ્યો છું. એક દિવસે વૃક્ષોએ અને પર્વતોએ મારી સાથે વાતચીત કરી છે. આજે હું તેનો તેજ, પણ મારી આ અવસ્થા. હવે મારું એજ માત્ર નિવેદન છે કે તમે સર્વે મને જોઈને શિખામણ લો અને સાવધાન થાઓ. મારું પૂર્વ જીવન યાદ આવતાં વ્યાકુળ થઈ બધુંયે ભૂલી ગયા છું તેથી કરીને વધુ લખાયું નથી. તો પણ પાછો એક વાર કહું છું, કે મને જોઈને તમે લોકો સાવધાન થાઓ. નામ ભૂલતા નહિ; જો કૃષ્ણને મેળવવા ચાહતા હો તો તેમના નામને મન અને પ્રાણથી પોતાનું ધન કરવા ભૂલતા નહિ. એકાંતવાસ પસંદ કરજો; કાયા, મન, અને વાણીથી પરોપકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. ખરાબ કાર્ય કરતાં ખરાબ વિચાર અધિક ખરાબ છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. પોતાના શત્રુના કદયાણુનો વિચાર કરજો. ક્ષુદ્ર લાલમાં તૃપ્ત થજો. અસત

અપૂર્ણ પુત્રાવળિ

ઉપાયદ્વારા અર્થલાભ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા નહિ. સ્વોપાજિત ધનનો થોડોક પાણુ ભાગ સત્કાર્યમાં લગાડીને. અર્થસંચય કરવામાં મનુષ્યત્વ સમાયણું નથી; અર્થનો યોગ્ય વ્યવહાર કરવો એ જ ખરું મનુષ્યત્વ છે એમ સમજીને. પાર્થિવ સુખ અને આરામને વિષે લાલાયિત થતા નહિ. માઆપને આ પૃથ્વીના દેવતા ગણી તેઓની સેવા કરીને. જગતની સ્ત્રીમાત્રને રાજવંશીય બનાવવાની ગણીને; સ્ત્રીને કદિ પાણુ સામાન્ય ગણી હતાતા નહિ. પાપીના પ્રતિ દયા રાખીને.

દયાનો લિખારી

૯૨

પાગલ રનાઈ

પત્રાંક ૩૫

મારાં સ્નેહમયી મા !—શ્રીવૃંદાવનવાસિની
શ્રીશ્રીગાપાલવિગ્રહની સેવિકા)

આજે મત્ર મળ્યા; ગર્ભ કાલે રાત્રવની ઝોળી મળી.
મા. તમારો આટલો સ્નેહ મેળવવાનું હું શું યોગ્ય છું ?
એ વિચાર આવ્યાથી કાલે પાર્સલ મળતાં જ મને રડવું
આવ્યું. મા, અધી વસ્તુઓ તમારા સ્નેહથી પરિપૂર્ણ
લાગે છે, અધી વસ્તુઓના સુવાસથી પ્રાણ અને મન
આકૃષ્ટ થઈ પડે છે. અત્રે અધાંઓ આ વસ્તુઓ જોઈને
અને ખાઈને ફટકાં આનન્દિત થયાં તે પત્રમાં શું લખી
જણાવું. મા ? લીચી, ફેરી, અધુરે સારી રીતે પહોંચ્યું
છે, કોઈ પણ વસ્તુ ખરાબ થઈ નથી. હું મા, હું તો તમારી
પાસે જ છું, રોજ રોજ તો તમે મને ખવાડો છો તો પછી
વળી પાછું શા વાસ્તે મોકલો છો ? મા, આ હતભાગાને
આટલાં આદર અને જતન શા વાસ્તે કરો છો તે હું
સમજી શકતી નથી. જે સંતાન માને કપટ સિવાય કદિ
પણ સુખ આપતો નથી તેને ત્રિષે આટલાં આદર જતન
શા વાસ્તે મા ? “મનોહરા” (એક પ્રકારની મીઠાઇ)
ખરેખર જ મનોહરા થયાં છે. “ચંદ્રપોળી” (બીજી એક
પ્રકારની મીઠાઇ)ની વાત તે વળી શી કરવાની મા ?

અપૂર્વ પનાવળ

અધાંએ ઉપર તમારો અપાર સ્નેહ હોવાને લીધે આ વસ્તુઓ અધિક સુંદર અને સુમિષ્ટ થઈ છે. મા, મીઠાઈ તો મોકલાવી ખરી પણ તેની સાથે સાથે તમારા ગોપાલના પગ બાંધવા દોરી પણ મોકલાવી, અને આમ કરીને તમે મને ભય દેખાડવાનું કયું છે અને સાથે સાથે લાભ પણ દેખાડવાનું કયું છે. મા, ગોપાલને બાંધવાની તમારી દોરી મેં જતનપૂર્વક પેટીમાં રાખી મૂકી છે; વચ્ચે વચ્ચે તે જોતો જઈશ અને મારો દુષ્ટ સ્વભાવ છોડવાનો પ્રયત્ન કરતો રહીશ. તેથી કરીને જ તો, મા, તમારો ગોપાલ આટલો ઠંડો થઈ તમારા ખોળામાં બેસી રહે છે. તેને ભયથી અને પ્રેમથી વશ કર્યો છે. મા, ગોવાળના છોકરાને આટલી સારી સારી વસ્તુઓ ખવડાવી લાભી બનાવતાં નહિ, તેમ કર્યાથી તે એકદમ માથું ચડી બેસશે. ગોવાળના છોકરો તો કેવલમાત્ર માખણ અને છાના (દૂધ ફાડીને) બનાવવામાં આવતું એક ખાદ્ય મળ્યાર્થી જ સંતુષ્ટ થાય છે. મા, વૃંદાવન, વૃંદાવન કરી આટલાં ઉતાવળાં શા વારતે થાઓ છો? તમારા લોકોને લઈને જ તો વૃંદાવન છે, તમે લોકો જ્યાં હો ત્યાં જ તો વૃંદાવન. તમે લોકો જ્યાં રહો છો ત્યાં જ વૃંદાવનચંદ્ર રહે છે અને જ્યાં તેઓ હોય છે ત્યાં જ વૃંદાવન પણ હોય છે. મા, મારી પણ ઇચ્છા છે કે વૃંદાવનમાં તમારા ખોળામાં બેસી બીજા બધા સાથે ઝગડો ટોંટો કરું; અવશ્ય તે ઇચ્છામય ઈચ્છા પૂરણ કરશે જ. મારે માટે આટલી

પાગલ હરનાથ

કાળજી કરતાં નહિ અને મોટીમાને પણ કાળજી કરવા દેતાં નહિ. મા! અહીંને તમારા પુત્રની કેકડી કરી તે તમે પણ, મને લાગે છે, કે, યાદ કરી રહ્યાં છો કે શું? તેની વાત સાંભળી ખિંજવાતાં નહિ. હું તો તમારો બહુ લાડકવાયો પુત્ર છું મા; મારું કોઈએ નથી તેથી તો બધાંએ મને લાડ કરે છે. મા, હું બહુ જ અધમ અને ગરીબ છું તેથી જ તો મા, બધાંએ દયા કરી મારી ઉપર પ્રેમ રાખે છે. આમાં મારો પોતાનો કાંઈ પણ ગુણ છે એમ ધારતાં નહિ. ઊલટું એમાં તો તમારા ગુણનો પરિચય મળે છે. મા, મારી આશા, ભરોસો, બધુંએ તમારા લોકોનાં ચરણ અંત પ્રેમ જ છે. હવે આશા થઈ છે કે તમારા લોકોના કૃપણ મારી ઉપર પણ દયા કરશે. મા, તમારા પેલા ગોપરાજને સારી રીતે સમજાવીને કહી દેજો કે મારી ઉપર દયા રાખતાં અચકાય નહિ. તે તો ગોવાળ, તેની બુદ્ધિ આછી, જરાક સારી રીતે સમજાવ્યાથી જરૂર સમજી જશે અને મારી ઉપર દયા કરી નાખશે. એકવાર તેની દયા થઈ કે તે પાછી ખોવાવાની નથી. આ તે કાંઈ આ પૃથ્વીની વસ્તુ નથી કે તે આજ છે અને કાલ નથી; આ વસ્તુ એકવાર પ્રાપ્ત થઈ કે પાછી તે કદિ પણ ખોવાતી નથી.

“થયે તેની સંગે યામ,
કદિ ન થાય વિયોગ,
જીવે ન કે”, જદિ થાય વિયોગ.”

અપૂર્વ પૂજાવલિ

માટે કહું છું, કે મા, તે ગોવાળ હોકરાને બે એકવાગ વશ કરી શકશે તો તેને પાછો ખોઈ ખેડવાનું થશે નહિ. છતાંયે વચ્ચે વચ્ચે જે સંતાકુકડીનો ખેલ તે ખેલે છે તે ખેલ તો મા, તમે લોકો પોતે ખેડા છો કરીને તેને પણ ખેલવો પડે છે. તેને ખેડવાનું બહુ ગમે છે અને વિશ્વ કરીને સંતાકુકડીનો ખેલ તેને અધિક પ્રિય છે. મા, મને પણ ખેલવામાં સંગી કરવા તેને કહી દોને ! તે તમારા લોકોની વાત વધારે સાંભળે છે. મોટીમાઓને મારા ભક્તિપૂર્ણ પ્રેમ અર્પી નિવેદન કરજે, કે તેઓના લાડકવાયા પૌત્ર ઉપર નજર રાખે. મા, હું આટલો દૂર છું છતાંયે મોટીમાની આંસુથી ભિંજાયેલી આંખો હું સદાએ જોઈ શકું છું અને તેઓની સ્નેહથી પરિપૂર્ણ વાતો હું સદાએ સાંભળી શકું છું. તેઓએ તો મને વધારે પાગલ કરી મૂક્યો છે. તેઓને કહેજે કે હું તો સદાએ તેઓની પાસે જ છું. મા, આજકાલ મારું રૂપ બહુ વધ્યું છે, તે એટલે સુધી કે, મા, મારું પોતાનું રૂપ જોઈને હું પોતે જ મુગ્ધ થાઉં છું. મને લાગે છે, કે મોટીમાના સ્પર્શશુભ્રુથી આ પ્રમાણે થયું છે. સ્પર્શશુભ્રુ તો માનવો જ જોઈએ, મા. શ્રીરાધાકુંડમાં સ્નાન કરી કૃષ્ણ કલેવર ન્યારે સુવર્ણ જેવું થઈ ગયું ત્યારે જ તો તેઓ વિદેશિનીરૂપ ધારણ કરી શક્યા હતા. સખીઓ તેને લીધે જ તો કૃષ્ણને કહેતા'તા,

પાગલ રંગનાથ

“રૂપશ કરો ના શ્યામ,

શ્યામ રંગ

થશે મમ અંગ.”

મને પણ આજે તેજ પ્રમાણે લાગે છે. નાનાંબહેનને મારે રનેહ આપજો. કાળાની પ્રાપ્તિ થયેથી આટલું દુઃખ શા વાસ્તે? કાળાને મેળવવા માટે કંટલાંએ લોકો સાધત ભજન કરે છે; અને તેઓએ જ્યારે કાળાને મેળવ્યો છે તો પછી દુઃખ શા વાસ્તે? તેઓને કહેજો કે આ વિષે તેઓ દુઃખ કરે નહિ. તેઓને કહેજો કે તેઓનો પૌત્ર પણ કાળો જ છે, મેળ કીક મળશે. મથુરામાં તો આંકાને આંકાજ મળે છે અને આજે અમારા કાળેકાળાનો મેળ કીક મળશે. માટે કહું છું, કે મા, તેઓ દુઃખ કરે નહિ. મારે વિષે કાળજી કરતાં નહિ, છતાંય મને બૂલતાં નહિ.

તમારો લાડકવાયો

૯૨

“ પાગલ હરનાથ
અર્થાત
શ્રીહરનાથજીની અપૂર્વ પત્રાવલી”ના
દ્વિતીય ખંડમાંના
પત્રોની સૂચી

પત્રાંક	પૃષ્ઠ
૧	૧
૨	૬
૩	૯
૪	૧૨
૫	૧૫
૬	૨૦
૭	૨૫
૮	૨૯
૯	૩૧
૧૦	૩૪
૧૧	૩૭
૧૨	૩૯
૧૩	૪૨
૧૪	૪૮
૧૫	૫૦

પત્રોની સૂચી (ચાલુ)

પત્રાંક	પૃષ્ઠ
૧૬	૫૭
૧૭	૫૯
૧૮	૬૫
૧૯	૬૮
૨૦	૭૧
૨૧	૭૬
૨૨	૮૧
૨૩	૮૪
૨૪	૮૫
૨૫	૮૮
૨૬	૯૩
૨૭	૯૬
૨૮	૯૮
૨૯	૧૦૦
૩૦	૧૦૪
૩૧	૧૦૮
૩૨	૧૧૨
૩૩	૧૧૭
૩૪	૧૨૨
૩૫	૧૩૦

આ પુસ્તકમાંથી દિગ્વિષ્ટ અથવા નોંધ કરવાનું

ખાસ પાત્રું

આ પુસ્તકમાંથી ટિપ્પણ અથવા નોંધ કરવાનું

ખાસ પાત્રું

આ પુસ્તકમાંથી ટિપ્પણ અથવા નોંધ કરવાનું

ખાસ પાત્રું

“ ધી હરનાથ સોસાયટી”ના થોડાક મુખ્ય આશયો:-

- (૧) શ્રીકુર શ્રીહરનાથજીના વિશ્વપ્રેમના સિદ્ધાંતનો જનસમાજમાં પ્રચાર કરવો.
- (૨) સદાવ્રત, આશ્રમ, િદવાખાનું, ગૌરક્ષા સંસ્થા, વગેરે અન્ય ધાર્મિક તથા સાર્વજનિક સંસ્થાઓ સ્થાપવી.
- (૩) દુકાળ, રેલ, ભૂકંપ, રોગચાળા તથા આકસ્માતિક આવી પડેલા દુઃખના પ્રસંગે સહાય આપવી, અને
- (૪) ઉપલા આશયો ફળીભૂત કરવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવાં.

*“ ધી હરનાથ સોસાયટી” તરફથી ચલાવવામાં આવતી સંસ્થા:-

“શ્રીકુસુમહરનાથ બે-આના ડિસ્પેન્સરી”

“પિતળે બિલ્ડિંગ,” સી. પી. ટેન્ક,

વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ, મુંબઈ.

શ્રીજગન્નાથ કલ્યાણદાસના

અન્ય અનુવાદ-અર્થોઃ—

૧. “શ્રીહાકુર હરનાથના પત્રા, પોતાનાં પત્ની
શ્રીકુસુમકુમારી દેવી પ્રતિ”.
૨. “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની
અપૂર્વ પત્રાવલી,” પ્રથમ ખંડ.

જીવનના કોઈપણ પ્રસંગે હૃદયમાં અપૂર્વ શાન્તિનો સંચાર કરી
હૃદયવ્યથા શમાવતાં અને માર્ગદર્શક સમાં થઈ પડતાં શ્રીહાકુર શ્રીહરનાથજી
મહારાજનાં નીચેનાં પુસ્તકો અવશ્ય વાંચો:—

ગુજરાતી

૧. “પાગલ હરનાથ અર્થાત્ શ્રીહરનાથજીની
અપૂર્વ પત્રાવલી,” પ્રથમ ખંડ ... ... રૂ. ૧-૦-૦
૨. “શ્રીહાકુર હરનાથના પત્રો, પોતાનાં પત્ની
શ્રીકુસુમકુમારી દેવી પ્રતિ” ... રૂ. ૦-૧૨-૦
૩. “શ્રીહરનાથ વચનામૃત” ... ... રૂ. ૦-૩-૦
૪. “ભક્તિ રસાયન” (શ્રીમધુસૂદન સરસ્વતી કૃત) ... રૂ. ૧-૪-૦

English

1. “Letters of Pagal Haranath”
(Parts 1 and 2 combined) ... Re. 1-0-0
2. “Upadeshamrita” ... ... Re. 1-0-0
3. “Teachings and Sayings of Haranath” ... Rs. 1-4-0
4. “Shree Haranath Lilamritam” ... ... Rs. 1-8-0
5. “Shree Haranath Tattwa” ... ... Rs. 1-8-0
6. “Shree Gauranga Lilamritam” ... ... Re. 1-0-0

મરાઠી

૧. “શ્રીહરનાથ ઠાકુર”, खंड १ ... ... રૂ. ૦-૧૨-૦
૨. “શ્રીહરનાથ ઠાકુર”, खंड २ ... ... રૂ. ૦-૧૨-૦

અંગાલી

૧. “પાગલ હરનાથ અર્થાત શ્રીહરનાથ હાકુરની અપૂર્વ પત્રાવલી”
(ખંડ ૧-૨ સાથે) ... ૩. ૧-૦-૦
૨. “પાગલ હરનાથ અર્થાત શ્રીહરનાથ હાકુરની અપૂર્વ પત્રાવલી”
(ખંડ ૩) ... ૩. ૧-૦-૦
૩. “પાગલ હરનાથ અર્થાત શ્રીહરનાથ હાકુરની અપૂર્વ પત્રાવલી”
(ખંડ ૪) ... ૩. ૧-૦-૦
૪. “ઉપદેશામૃત” ... ૩. ૧-૦-૦
૫. “શ્રીહરનાથ ચરિતામૃત” ... ૩. ૧-૦-૦
૬. “શ્રીહરનાથ ગીતા” ... ૩. ૧-૦-૦
૭. “આમાર દેવતા” ... ૩. ૦-૮-૦

ઉડીયા

૮. “ઉપદેશામૃત” ... ૩. ૧-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન:—

“ધી હરનાથ સોસાયટી”

“ટ્રાપ્પુ કુંજ”, રીજ રોડ, મલખાર હીલ.

મું'અમ્.

ધી હરનાથ સોસાયટીનાં વિનામૂલ્યનાં પ્રકાશનો.

ગુજરાતી

૧. શ્રીઠાકુર શ્રીહરનાથજી (સંક્ષિપ્ત પરિચય)
૨. શ્રીહરનાથ જન્મોત્સવ (રેડિયો કથન)
૩. “પ્રકૃતિનાં વિવિધ સ્વરૂપ” (રેડિયો-વાંચન)
૪. “શ્રીહરનાથજી મહારાજનો અપ્રસિદ્ધ પત્ર” (રેડિયો-વાંચન)
૫. પાગલ હરનાથ—સોનામુખીના સંત (રેડિયો કથન)

English

6. Krishna Prem and Pagal Haranath (A Radio Talk)

મરાઠી

૭. “શ્રીહરનાથ ઠાકુર યાંચે અપૂર્વ પત્ર (રેડિયો-વાંચન)

ગુજરાતી

૮. જગજગનની શ્રીકૃષ્ણમકુમારી દેવી (સંક્ષિપ્ત પરિચય), જેમાં સમાયેલાં છે:-
  - (૧) શ્રીઠાકુરાણી શ્રીકૃષ્ણમકુમારી દેવી (આલેખન)
  - (૨) દયાળુ મા ! - હૃદયોદ્ધાર (પ્રવચન)
  - (૩) જગત્તારિણી શ્રીકૃષ્ણમકુમારી દેવી (રેડિયો-કથન)
૯. ગોપીપ્રેમ અને શ્રીકૃષ્ણમહરનાથ (રેડિયો કથન)
૧૦. શ્રીપાગલ હરનાથ—એક નારીહૃદયના ઉદ્ધારો (રેડિયો-કથન)
૧૧. પ્રેમ-ભક્તિ અને શ્રીહરનાથજી (રેડિયો-કથન)

H A R A N A T H
A l w a y s P r a y T o H I M . . . A
R e m e m b e r H I M . . . . . R
A l w a y s T h i n k O f H I M . . . A
N e v e r F o r s a k e H I M . . . . N
A l w a y s L o v e H I M . . . . . A
T a k e H I S N A M E . . . . . T
H A R A N A T H
R e g d

“ભોમની થકુને નિકટમાં રાખી
 ત્યામ કરવો તેનું નામજ ત્યામ
 છે. મનમાં ને મનમાં ત્યામ કરવો
 એ અસંપૂર્ણ અને આંતરિક છે”.

પ્રગાલ્ભી

